

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

6/2007

číslo 78

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	3
ALBÍN BRÁF – ETICKÝ A SOCIÁLNĚ SMÝŠLEJÍCÍ EKONOM (ZUZANA DŽBÁNKOVÁ)	3
<i>Cenná poučení z dějin sociálně-ekonomického myšlení (Pavel Sirůček)</i>	9
EKONOMICKÉ A SOCIÁLNÍ DOPADY SKUPINOVÉHO ZLA TERORISMUS (JAROSLAV ŠETEK)	10
<i>Globální dimenze skupinového zla terorismus (Stanislav Simbartl)</i>	17
SOCIALISTICKÉ PŘÍSTUPY V EKONOMICKÝCH TEORIÍCH (PAVEL SIRŮČEK)	18
IDEA LEVICE (ELI ZARETSKY)	21
2. PRACOVNÍ MATERIÁLY	28
CO BRÁNÍ MEZIORGANIZAČNÍ MIGRACI? (JIRÍ BENESCH)	28
KATEGORIE ZISK Z POHLEDU SMĚNY A VLASTNICTVÍ KAPITÁLU (J. P. KROUPA).	29
3. RECENZE NA MONOGRAFIE	38
VÁLKA GENERACÍ A SPIKnutí METUZALÉMŮ (STANISLAV HECZKO)	38
SOCIÁLNÍ PODNIKÁNÍ (RADIM VALENČÍK)	40

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>
<http://misc.eunet.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 6/2007. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zasílán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (1/2008) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. ledna 2008.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valeník).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (402/06/1357).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované a včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Materiálů, které dostáváme, v poslední době přibývá, takže musíme stále více vybírat, uveřejnění některých odsouvat, některé publikovat na pokračování. Výběr pro toto číslo nebyl jednoduchý. Čtenář nepochybně uvítá podnětný rozbor aktuální problematiky terorismu. Za povšimnutí stojí zpracovaná přednáška publikovaná se souhlasem autora Idea levice – jeden z mála pohledů, který v souvislosti s levicí akcentuje význam racionality. Mezi zajímavé pohledy patří i Válka generací a spiknutí metuzalémů, který formou patří mezi recenze, rozhodně však zaujme pohledem na jeden z palčivých problémů současnosti. Záměrně jsme zařadili i dva pracovní materiály. Jeden proto, že ukazuje další možnosti aplikace teorie redistribučních systémů, druhý proto, že jeho autor žije SRN a částečně i v ČR, odkud pochází, vhodně kombinuje své profesní a životní zkušenosti, což ho vede k neotřelým pohledům na zdánlivě „obehraná“ témata.

Pozvánku na vědeckou konferenci (oprava a upřesnění pozvánky ze Zvláštního čísla)

Konference na téma Lidský kapitál a investice do vzdělání, které pořádá naše škola, se staly tradicí. V tomto roce se bude konat **výroční 10. mezinárodní vědecké konference** s názvem

Lidský kapitál a investice do vzdělání: Od investic do lidského kapitálu k plnému uplatnění schopností člověka,

z toho první den bude probíhat v konferenčních prostorách **Grand Hotelu Bohemia**, Královská 4, 110 00 Praha 1 (v blízkosti OD Kotva) a druhý den v **Podnikatelském centru MČ Prahy 5**, Preslova 5, 150 00 Praha 5 (vstup z Nám. 14. října).

Konferenci pořádá:

**Vysoká škola finanční a správní, o.p.s., Estonská 500, 101 00 Praha 10, www.vsfs.cz,
tel.: 210 088 887; e-mail: info@vsfs.cz**

Součástí konference bude vyhodnocení a kritická oponentura výsledků dosažených v průběhu 10 let a při řešení projektů GA ČR Efektivnost investování do lidského kapitálu (řešený v roce 2003-2005) a Investování do sociálního kapitálu a efektivnost (řešený v roce 2006-2008 pod č. 402/06/1357). Návazně pak budou vytipovány nosné směry výzkumu v dané oblasti pro další střednědobou perspektivu. Tomu odpovídá i pojetí obsahového zaměření a program konference, na které bude moci každý účastník vystoupit jak s vlastním příspěvkem vztahujícím se k danému tématu, tak s příspěvkem vztahujícím se k rozboru, hodnocení a rozvinutí výsledků dosažených v uplynulém období, které budou k dispozici na www.vsfs.cz/lidskykapital

Tematický blok 1:: Od investic do lidského kapitálu k plnému uplatnění schopností člověka – prezentace výsledků dosažených během uplynulých 10 let a jejich kritické hodnocení

Tematický blok 2: **Zvýšení efektivnosti terciárního vzdělání v ČR**

Tematický blok 3: **Role lidského a sociálního kapitálu.**

Tematický blok 4: **Úloha lidského kapitálu v podnikové praxi**

Tematický blok 5: **Jak využít dosažené výsledky a na jaké problémy se zaměřit v dalším období.**

Z jednání konference bude vydán sborník, který obdrží každý účastník.

Podrobnější průběžně aktualizované informace o programu, účastnících a příspěvcích v elektronické podobě naleznete na www.vsfs.cz/lidskykapital

2. Hlavní materiály

Albín Bráf – eticky a sociálně smýšlející ekonom

Zuzana Džbáňková

Příspěvek vychází z výsledků výzkumu projektu GA 307/06/026 „Vývoj ekonomie jako předmětu vysokoškolské výuky v českých zemích do roku 1948“. Zároveň bude v širší podobě otištěn ve sborníku příspěvků tohoto grantového projektu.

1. Etika a ekonomie

Stále častější oblastí zájmu a diskusí ekonomů i podnikatelské veřejnosti je význam uplatňování etických principů v ekonomických aktivitách. Lze však spojovat ekonomické jednání s etikou? Jaký je vztah mezi etikou a ekonomikou?

Obvykle se tyto vědní disciplíny jeví jako zcela nezávislé a jen obtížně spojitelné. Často se setkáváme s názorem, že ekonomie chápe společenskou realitu člověka zjednodušeně a neadekvátně. Standardní (především neoklasická) ekonomie skutečně ztotožňuje lidské chování s racionalitou s využitím modelové abstrakce homo oeconomicus¹⁾ s cílem být tzv. hodnotově neutrální. Ekonomické problémy však byly řešeny po celá staletí v rámci filosofie a jsou s etikou neoddelitelně spjaty.

Ekonomické myšlení starořeckých filozofů a později scholastiků bylo organickou součástí jejich filozoficko-etických koncepcí. Spojovali své ekonomické myšlení s hodnotícími soudy o ekonomickém chování lidí a o ekonomickém uspořádání společnosti. Hledali v lidském chování i uspořádání společnosti přirozenou spravedlnost. Byli to merkantilisté a kameralisté, kteří posunuli ekonomické myšlení od morálních úvah k praktickým otázkám hospodářské politiky státu.

Filozofové přirozených zákonů navázali na aristotelovskou tradici scholastiků snahou včlenit své ekonomické úvahy do obecné myšlenkové soustavy o člověku a společnosti. Na lidskou společnost nahlíželi jako na přirozený řád, organismus. Jejich koncepce a úvahy však přestávají obsahovat morální soudy, resp. opouštějí ryze etický rámec řešení problémů, objevuje se více analytických úvah. Přirozené zákony lidské společnosti byly chápány jako neměnné zákony přírody. Přístup ke společnosti a její ekonomické činnosti byl ahistorický. Společnost je v jejich pojetí řízena a ovládána trvale platnými zákony, které jsou vlastní povaze člověka. Tento přístup, jenž se objevuje později také v rámci klasické ekonomie, byl později předmětem kritiky zastánců historického přístupu (zejména německé historické školy, K. Marxe a amerického institucionalismu). Z filozofie přirozených zákonů vycházeli fyziokraté, kteří byli stoupenci ekonomického liberalismu, a zejména pak klasická

ekonomie. Adam Smith, jenž je považován za zakladatele ekonomické vědy, systém přirozené svobody doplnil svou představou neviditelné ruky trhu. Smithova neviditelná ruka trhu spojuje morálku individuálního sobectví s morálkou vzájemné pomoci, jež má podobu dělby práce a směny. A. Smith se tak podle A. K. Senⁱⁱ⁾ řadí mezi ekonomy, kteří chápali ekonomii ve vztahu k etickým aspektům (spolu s J. S. Millem, F. Y. Edgeworthem a K. Marxem).

Eticky orientovaná motivace je v dílech ekonomů obsažena v různých proporcích. Etické otázky vystupují do popředí především u představitelů, jež se zabývají vývojem ekonomického myšlení a v dílech představitelů sociálně ekonomických teorií. U většiny reprezentantů neoklasické školy jsou etické přístupy patrné méně. Svůj etický rozměr má samozřejmě i české ekonomické myšlení.

2. Eticko-sociální aspekty v díle Albína Bráfa

Výrazný zájem o etiku v rámci ekonomické činnosti a naléhavý problém řešení sociální, resp. dělnické otázky lze sledovat v díle Albína Bráfa.

2.1 Bráfovo dílo a základní názorová linie

Albín Bráf (1851–1912) je právem uznáván jako hlavní představitel úsilí o vypracování prvního českého uceleného výkladu národohospodářské teorie. Ačkoli sám ucelenou učebnici nenapsal, spolupracoval s Josefem Kaizlem na vytváření české ekonomické terminologie, začal soustavně přednášet v českém jazyce a byl první z českých ekonomů, který si uvědomoval význam vědecké metodologie. Jeho teoretické dílo, ač je eklektického charakteru, ovlivnilo generaci českých národohospodářů. Bráf se snažil nově pochopit a vyložit úlohu národohospodářské teorie a národohospodářské politiky v systému politické ekonomie. Hlavními tématy jeho práce byly národohospodářské potřeby vývoje české společnosti a sociální otázka.

A. Bráf byl absolventem (1874) Právnické fakulty pražské university, kde však už během studia začal preferovat svůj zájem o národní hospodářství. Krátce působil v soudní praxi, poté začal vyučovat národní hospodářství a obchodní statistiku na Československé obchodní akademii v Praze. V roce 1877 se habilitoval jako soukromý docent národního hospodářství na České technice v Praze a zároveň jako soukromý docent pro politickou ekonomii na tehdy ještě společné české a německé univerzitě v Praze. Od roku 1882 působil jako mimořádný profesor na české Právnické fakultě už rozdělené univerzity. V roce 1890 byl jmenován řádným profesorem. Podílel se na založení Národohospodářského ústavu při České akademii věd. Nemohl zůstat zcela stranou politické a veřejné činnosti. Svým politickým přesvědčením patřil ke konzervativní straně Starořechů.

Své dílo zanechal A. Bráf rozdělené v podobě drobných studií a přednášek, jež se podařilo na jeho přání shromáždit, utřídít a vydat až jeho žákům a pokračovatelům J. Gruberovi a C. Horáčkovi. Jedná se o „Spisy dr. Albína Bráfa“ ve třech svazcích: Sv. I – „Národohospodářská theorie“ (1913); sv. II – „Národohospodářská politika“ (1914); sv. III – „Finanční věda“ (1915). Všechny svazky vyšly nákladem „Sborníku věd právních a státních“. Další Bráfovo dílo vyšlo pod názvem „Albín Bráf: Život a dílo“ v pěti dílech.

Vymezení předmětu národohospodářské vědy bylo u Bráfa shodné s jinými autory a bylo jednoznačné: hospodářská stránka lidského společenství. Bráf zdůrazňuje, že národohospodářská věda se neomezuje jen na dění v jednotlivých hospodářstvích, nýbrž jejím předmětem jsou všechny jevy, vztahy, souvislosti mezi hospodářstvími, například tvoření cen, vznik a funkce peněz, úvěru atd., ale i vztah k zákonodárství, ke státní správě.

Výrazně osobitý byl přístup Bráfa ke studiu a výkladu cílů národohospodářské vědy. Bráf (později také Karel Engliš) pochopil význam souvislosti mezi určitou metodou získávání poznatků a vědeckou hodnotou takto získaných poznatků. Hospodářská věda sleduje podle Bráfa tři základní cíle. Chce vysvětlovat, objasňovat individuální (konkrétní) hospodářské jevy, jejich souvislosti a vztahy. Je to studium historické, popisné. Dále hledá v hospodářském dění pravidelnosti, ekonomické zákony. Z historického a teoretického poznání potom lze vyvodit všeobecná pravidla, zásady, maxima pro praktické hospodářské jednání. V rámci metodologie vědy odmítá takové postupy, které používají výlučně buď indukci nebo dedukci. Řešení spatřuje v propojení induktivních a deduktivních metod a hledá míru tohoto propojení.

Bráf se velmi kriticky zabývá školou historickou, která „se vzdává jakéhokoliv poznání absolutních zákonů hospodářských, tedy platných ve všech dobách a poměrech, že považuje za možné jen relativní řešení, že se převážně omezuje jen na hledání zákonů vývoje hospodářského života. Oceňuje naproti tomu, že oživila zájem o studium vývojových tendencí v hospodářském životě a že opustila jen ryze kauzální pohled na hospodářské dění tím, že začala přihlížet i k etickým souvislostem, které nemůže opomíjet žádná společenská věda, tedy ani věda národohospodářská“ ([1], s. 86).

2.2 Bráfovo pojetí některých ekonomických zákonů

Bráf kriticky zkoumal některé běžně známé ekonomické zákony. Např. Lassallův železný mzdový zákon neodmítal, ale vázal jeho působení na historické podmínky, zejména existenci soukromohospodářské soustavy

spojené s hospodářským liberalismem. Lassalův zákon oceňuje pro jeho tvrdé formulování, které vyvolalo potřebu vážně se zabývat úrovní dělnických mezd. Mzdy by měly podle Bráfa uhradit náhradu kapitálu vynaloženého na výchovu a vzdělání před dosažením dospělosti dělníkových dětí, dále na udržení života a pracovní síly po dobu produktivního věku a zabezpečení výživy a dělníka a jeho rodiny po dobu dočasné nebo trvalé nezpůsobilosti k práci. Tento výklad však považuje za ryze hospodářsky pojatý, bez zřetele k obvyklému životnímu standardu. Do úvahy je třeba vzít další vlivy, zejména délku neproduktivní doby (studium a výdaje s ním spojené), pracovní námahu vyžadující určitou obnovu sil, zvyšování cen předmětů osobní spotřeby, souvislost mezi určitou prací a jejím životním i zdravotním rizikem. Náklady na pracovní sílu musí být uhrazovány či doplňovány i z jiných zdrojů, jestliže skutečné mzdové poměry neodpovídají uvedeným požadavkům na úroveň mzdy, aby nedocházelo k degeneraci pracovní vrstvy, ke snížení její fyzické, intelektuální a mravní síly a tím zároveň k ohrožení vlastní podstaty soukromohospodářské soustavy. „*Lze však účelům tím bezpečně vyhověti pospolitou pomocí dělnictva ve způsobu společného vzájemného pojištění.*“ ([1], s. 296). I při analýze Lassalova mzdového zákona stál Bráf důsledně na pozici své sociální politiky.

Malthusův populační zákon byl pro Bráfa podnětem k zamyšlení. Řešení malthusovského konfliktu viděl hlavně v preventivním chování lidí a preventivní hospodářské a sociální politice státu a zejména ve způsobu rozdělení důchodů mezi obyvatelstvo. Přelidnění není podle Bráfa nikdy absolutní, ale jen relativní (částečné) a projevuje se především v městských vrstvách obyvatelstva. Nejúspěšnější populační politikou ze strany státu: „*jest ta, která jednak pečuje o nejlepší podmínky produkce (pokud se péčí státní zabezpečiti dají), jakož též o to, aby se zamezily přílišné nerovnosti v rozdělení důchodů. Čím lepší jsou podmínky produkce, tím volnější dráha pro rozmnožení populace, čím příznivější rozdělení důchodů, tím méně nebezpečí parciálního přelidnění.*“ ([1], s. 75).

2.3 Role etiky v koncepci národohospodářské teorie a národohospodářské politiky

Z předcházejícího textu je patrné, že narozdíl od klasické politické ekonomie Bráf nechápal ekonomické zákony jako neměnné zákony přírody, ale jako historicky podmíněné a proměnlivé. Nové pojetí ekonomických zákonů také ovlivnilo jeho chápání národohospodářské teorie i národohospodářské politiky. Národohospodářská politika nebyla v Bráfově konceptu již přímou aplikací národohospodářské teorie, její cíle lze odvodit z etiky, resp. kultury. Za etické lze pak považovat takové cíle národohospodářské politiky, které sledují zájmy celé společnosti. Etika hrála roli významné pomocné vědy národohospodářské politiky právě stanovením cílů. Sama národohospodářská politika potom poskytovala prostředky a metody jejich naplnění. A. Bráf však zároveň zdůrazňoval, že etický přístup nelze vnášet do ekonomické teorie a do výkladu ekonomických kategorií, odkazoval jej právě do oblasti hospodářské politiky. Současně však vnášel etická kritéria do přístupu k ekonomickým kategoriím i do jejich výkladů (např. kategorie zisku). Toto pojetí připouští vědomé ovlivňování vývoje společnosti a umožnilo Bráfovi vytvořit koncepci hospodářského vývoje české společnosti tzv. národohospodářského obrození a promítlo se i do jeho přístupu k řešení sociální, resp. dělnické otázky.

2.4 Otázka sociální, resp. dělnická

Za jeden z nejzávažnějších problémů své doby považuje Bráf poměr mezi podnikateli a dělníky. Vychází z charakteristiky stávajících poměrů. „*Soukromé vlastnictví statků hmotných ..... jest velmi nestejnoměrně rozděleno a tím spolu i prameny hospodářské převahy jedněch na druhými ... Historický původ nestejnoměrností těch sahá z části do vzdálené minulosti a přechod ze starých řádů do novověkého zřízení vlivem revoluce francouzské proveden byl bez újmy pro stav rozdělení majetkového, jaký za platnosti starých řádů se byl vyvinul. Neboť základem nových řádů učiněna byla pouze formální (právní) rovnost všech lidí, nikoli zároveň materiální (majetková)*“ ([1], s. 316). Za daných poměrů podle Bráfa vítězí především hospodářsky, majetkově silnější a snaží se omezit nároky druhého partnera. „*V ruce podnikatelově stává se soukromé vlastnictví kapitálové pramenem hospodářské převahy proti dělníku, takže při uznané svobodě smlouvy pracovní může podnikatel této převahy zneužít k vykořisťování dělníka. K tomu druží se nejistota výdělku dělníkova, způsobená občasnými převraty odbytu, krisemi atd. .... Z těchto příčin zostřuje se u lidí za mzdu pracujících vědomí třídní ...*“ ([1], s. 318). Dělníci se snaží posílit své postavení v tomto zápolení zakládáním koalicí, proti nimž stojí koalice podnikatelů.

„*Otázka dělnická vzniká z nespokojenosti s nynější distribucí důchodovou. Hledíme-li na distribuci z hlediště povšechného společenského prospěchu kulturního, musíme uznati, že jest takový její způsob žádoucí, aby každé vrstvě společenské zabezpečena byla možnost prospívati stejnoměrně s ostatní společností lidskou fysicky, mravně a intelektuálně. To znamená jinými slovy: Podíl z celkového důchodu, jenž v podobě mzdy dělnictvu připadá, misí, má-li společenskému ideálu vyhovovati, býti takovým, aby členům této nejčtenější vrstvy společenské byly zabezpečeny vedle dostatečné výživy panující míře životní přiměřené zejména též podmínky spořádaného života rodinného ... aby mohli se účastniti pokroků kulturních, zvláště dobrým vychováním dětí, by nebyli vyloučeni z ušlechtilých požitků duševních, aby ve stáří, v nemocech, po čas nezaviněné prázdny měli zabezpečenou výživu atd.*“ ([1], s. 319).

V této souvislosti Bráf nahlíží na problém z pozic liberalismu i socialismu. Otázka liberalistického a socialistického uspořádání společnosti a funkcí státu byla pro něho tématem, k němuž se často vracel. Odmítl liberalismus pro negativní důsledky sociální – i přes nesporně vynikající výsledky v oblasti politické, hospodářské, osvětové a mravní. Hospodářská svoboda liberalismu se opírá o svobodu osobní a formální občanskou rovnost před zákonem a projevuje se ve svobodě živností, soukromém vlastnictví a svobodném obchodu, jež jsou ve prospěch spotřebitele. „*Mravní význam hospodářské svobody zakládá se hlavně v tom, že činí každého jednotlivce za vlastní osobní zdar zodpovědná. Ale ovšem, ani zásada, že každý sám za vlastní zdar jest naprosto zodpovědný, nemůže platiti všeobecně a bez výhrady, ježto mnohé nestejnosti o sociálním postavení jednotlivce rozhodující, nestejnosti to fysické, duševní a majetkové, nezakládají se na zásluze nebo vině osobní, nýbrž na společenských závislostech*“ ([1], s. 80). Nevýhodu spatřuje v nerovném rozdělování důchodů v neprospěch třídy dělníků a „maloživnostníků“, které ovlivňuje jejich postavení.

Stejně jako odmítl liberalismus, tak odmítá i všechny socialistické směry. Odmítl K. Marxe i názory na různé sociální reformy, jak je požadovali zejména němečtí vědci historické školy (tzv. katedrový socialismus). Vytyká jim, že usilují o nahrazení individualismu kolektivismem. Východisko spatřuje A. Bráf v takovém postavení státu, respektive jeho působnostech, které by eliminovaly negativní důsledky absolutního liberalismu. Jestliže individuální hospodářská svoboda nevede bezpečně k obecně prospěšným výsledkům, připadá státu – kromě ochrany práva a mimo péče o nezávislost státu navenek úloha pozitivně podněcovat nebo regulovat hospodářskou činnost, aby vedla k „obecnému prospěchu“ [12].

Dělnické otázce se věnoval Bráf v národohospodářské teorii. V rámci řešení přijal všechny nabízené možnosti: spolčování, odbory, resp. a podnikateli, dále spolky konzumní, spolky za účelem podpor v nezaměstnanosti, spolky vzdělávací a výrobní. Zároveň považoval za přínosné právě zásahy státu v této oblasti, zejména posílení zákonodárství ve prospěch dělníků, zavedení evidence nezaměstnanosti s možnostmi zprostředkování práce a dělnické pojišťování.

2.5 Otázka daní a daňové zásady

V době Bráfově měl státní rozpočet dvě základní funkce, jednak zajistit dostatek prostředků a poskytovat za ně veřejné statky (alokační funkce) a dále zmírňovat nerovnosti v rozdělení důchodů a bohatství (funkce redistribuční). Stát měl na daních vybrat právě tolik, aby mohl z těchto příjmů realizovat všechny své výdaje. Za hlavní zdroj veřejných příjmů považuje daně „*berně, které veřejná moc ukládá na povinné osoby a předměty za účelem povšechného uhrazení nákladů hospodářství veřejných*“ ([2], s. 90).

Bráf se zevrubně zabývá problematikou zdanění, zejména myšlenkou zda a do jaké míry má být zdanění důchodu progresivní při sledování dosažení spravedlnosti, sociální únosnosti a dostatečného výnosu pro státní pokladnu. Navazoval při tom na Smitha, Ricarda, Saye, Rousseaua, Wagnera a Neumanna. Přiklání se na stranu progresivního zdanění, zároveň si však uvědomuje nebezpečí příkré progrese, jež by mohla poškodit oblast výroby a obchodu a to především ztrátou motivace. Zároveň v návaznosti na Saye vychází z toho, že daňová progrese se může týkat pouze daní přímých. Nepřímé daně naopak dopadají na poplatníky s nízkými důchody více než na poplatníky majetnější a působí tak regresivně. Progresivní daňová sazba u přímých daní má pak vyrovnávat degeneraci způsobenou daněmi spotřebními. Naléhavým úkolem finanční praxe je podle Bráfa především: „*odstraniti poměrné přetížení vrstev s důchody nižšími, které jest hříchem nynějších finančních systémů, onu opačnou progressivnost, která jest smutným příznakem přítomného rozdělení daní a proti níž nynější progressivní daně z důchodů jsou namnoze korektivem dosti chatrným*“ ([6], s. 75).

V oblasti daňových zásad a politiky odmítá Bráf jako nespravedlivý a antisociální požadavek jediné progresivní důchodové daně při úplném zrušení spotřebních daní. Na rozdíl od Kaizla zdůrazňoval Bráf význam tzv. daňových zásad – „*všeobecných maxim, které vyplývají z úkolu daní ve finančním systému a z jejich národohospodářské povahy, dále pak z etických principů, které podle platných názorů ovládají poměr státu k jednotlivcům*“ ([2], s. 93). Bráf uvažuje zásady finančně politické, jež by měly zajistit dostatečnost finančních příjmů a jejich pružnost. Dále zásady národohospodářské, které určují, co může být takovým pramenem daně, který sama daň neohrožuje. Zásady spravedlivého rozdělení daní, resp. etické zásady, se týkají okruhu osob, na které daň dopadá a na jejich zatížení. Daňové břemeno by mělo být rozděleno tak, aby byla individuálně respektována zásada o „*souladném ukojení soukromých i veřejných potřeb*“ a zároveň, aby „*co nejméně vadilo rozvoji nemajetných vrstev, a to hlavně těch, které se živí pouze prací*“ ([2], s. 108).

2.6 Almužna a mzda

Pozornost v oblasti sociální politiky si zaslouží sbírka Bráfových přednášek a rozprav Almuzna a mzda, která se zabývá souvislostmi tzv. veřejné podpory chudinské se mzdou nejchudších dělnických vrstev.

Bráf zde mapuje tisíciletou historii chudinství, kdy podoba a rozsah podpor, povinnost k nim a nárok na ně se v průběhu dějin měnily. V období starověku v theokratickém židovském státě se uplatňovalo tzv. právo na existenci. Podle kterého: „*Chudým náleží nejenom paběrek na poli, nýbrž kromě toho i určitá část sklizně na roli a zahradě, pak desátek chudinský, a jsou-li to chudí počestní, tedy almužna. S číselnou podrobností ustanoveno, jaký stav majetku k almužně právo dává a k jakým jejím způsobům; však nescházejí ani pokyny, pokud*

dobročinnost soukromá jíti má, aby dárce sám neupadl v nouzi“ ([5], s. 126). Ve státě klasického starověku, řeckém nebo římském, bylo „veřejné chudinství“ institucí politickou. „Občan svobodný jedině ve státě a účastenstvím v jeho životě dosáhne životního úkolu svého, a proto mu, nemá-li vlastních prostředků k dostatečné výživě, stát tolik jich poskytnouti hledí, aby byl k tomuto úkolu schopen“ (tamtéž). V antickém státě je veřejná podpora poskytována státem, aby byl občan způsobilý politickému životu.

Křesťanství vrací almužně ráz náboženský. Almužna není právní, ale jen mravní povinností. Na více než tisíc let se jediným velikým orgánem dobročinnosti vzdělaného světa stává církev. Koncem středověku jsou jí nápomocny řemeslnické cechy. Tato podpora však nebyla dostatečná. Rostoucí zástupy žebráků a rozviklané sociální poměry si vyžádaly pomoc veřejné moci. S příchodem reformace, kdy v některých zemích (Anglii, Německu) jsou veřejnou mocí zabaveny církevní statky a tak i hlavní pramen chudinských podpor, bylo břímě chudinství uvaleno na obce.

Například chudinský zákon z doby alžbětinské Anglie uvalil břímě chudinské na farnost, ve které se chudý narodil, nebo tři roky bydlel. Zákon rozeznává mezi chudými způsobilými a nezpůsobilými k práci. „*Těmto měla se opatřiti výživa podporou chudinskou, jejíž pramenem byla chudinská daň (poor rate), oněm měla se nalézt práce u soukromých zaměstnatelů, a zdráhal-li se kdo ji přijmouti, tedy ve pracovně chudinskou správou vydržované; děti rodičů k výživě jich nezpůsobilých měly dáti se do učení k nějakému mistru*“ ([5], s. 128). Avšak v druhé polovině 18. století, do které spadají počátky rozvoje anglického velkopřemyslu, nebylo možné všem ustanovením Alžbětina zákona vyhovět. Správa chudinská se omezila na udílení peněžních podpor, což způsobilo nemalé problémy. Poskytovala totiž i dělníkům zaměstnaným doplatky na mzdu, pokud byly vzhledem k cenám potravin aktuálně nedostatečné. V důsledku toho došlo obrovskému nárůstu výdajů v rámci veřejného chudinství. Zde se poprvé objevila zřejmá souvislost veřejné podpory a mzdy.

I v německých zemích urychlila reformace přechod péče o chudé na obce. Ve Francii už ve 13. stol. a v 16. stol. výslovná ustanovení královská ukládají péči o chudé obci. Horlivým podporovatelem hospitalů byl Ludvík XIV. Je zřejmé, že ještě před revolucí byla organizace chudinství ve Francii v rukou veřejné moci, ale opírala se o starodávne zařízení chudinství církevního. Až do 18. století nebyla abstraktně zkoumána otázka o vnitřní oprávněnosti veřejných chudinských podpor. Montesquieu formuloval „právo na existenci“, revoluce pak ujímá řešení problému chudoby. Ústava z roku 1793 hlásá: „*Veřejná podpora jest posvátný dluh. Společnost dlužna jest výživu nešťastným občanům, buď že jim opatří práci, nebo že zabezpečí ke práci neschopným prostředky k živobytí*“ (dtto, s. 130). Přesto se ani revoluci nepodařilo vypořádat s bídou. Projekty zůstaly na papíře a „*direktorium počínajíc novou organizaci veřejného chudinství ve Francii prokázalo mu pro první okamžik nejlepší službu tím, že obnovilo staré hospitaly a uvedlo je zase v jich někdejší majetek, pokud nebyl již prodán*“ ([5], s. 131).

Výklad historie chudinství je doplněn názory předních ekonomů (Smithe, Ricarda) na výši mzdy, která je chápána jako výsledek nabídky a poptávky. Tyto názory zároveň s učením Roberta Malthuse vedou k myšlence, že třída dělníků je sama příčinou svých problémů: „*s nerozvážností proletářskou rodiny zakládá a nepřiměřeným vzrostem počtu svého způsobuje nadpotřebnou nabídku práce, jež mzdy stlačuje a úživu každému jednotlivci zkracuje*“ ([5], s. 134). Pravidelné chudinské podpory jsou pak chápány jako uměle udržovaná příčina chudnutí. Malthusovy názory ovlivnily jeho vrstevníky. Národohospodářská teorie té doby dochází k názoru, že: „*Základní a trvalá příčina chudoby souvisí málo neb i dokonce nesouvisí s formou vládní nebo s nestejným rozdělením majetku – není v moci bohatých opatřiti chudým zaměstnání a chleba a chudí tedy přirozenou povahou věci nemají žádného práva žádati to na nich*“ ([5], s. 134). Tyto názory se prudce rozcházejí s požadavky rovnosti, které hlásala francouzská revoluce. Chudinské zákony způsobují úpadek chudých i bohatých. Podle liberální národohospodářské školy tak nemá společnost žádnou povinnost starat se o chudé, pouze když jí to přináší prospěch. Chudinská daň je chápána jako cena za bezpečnost majetku, jako menší zlo k odvrácení zla většího.

V Anglii a Prusku 19. století se chudinská podpora má poskytovat pouze pro nejnutnější potřebu, aby se zamezilo zahynutí v bídě, podle Alžbětina zákona se osoby způsobilé k práci mají zaopatřit pouze prací ve veřejné pracovně.

Podstatným krokem při hledání základních principů veřejného chudinství bylo jeho spojení s učením o mzdě, kdy podle J.G. Hoffmanna: „*ve veřejné podpoře chudinské tají se část mzdy placené z důvodů obecné prospěšnosti raději v této podobě, nežli ve způsobě mzdy skutečné dělníku přímo podané*“ ([5], s. 137). Avšak tato myšlenka se přičí základní myšlence hospodářské organizace. „*Cena každéhokoliv zboží, jež kupuji, má uhraditi celý výrobní náklad jeho, tedy i plný obnos mzdy za práci na ně obětovanou. Ale ve skutečnosti, jak tu řečeno, cenou mnohých výrobků neuhradí se plný obnos přiměřené mzdy; část mzdy, jež cenou uhrazena není, nesou pak poplatníci, z jejichž daní veřejné výdaje chudinské se zpravují, každý poměrem, jakým břímě naň dopadá*“ ([5], s. 139). Bráf tento problém řeší opět v duchu svých názorů na dělnickou otázku: „*Almužna tající v sobě nedoplatek mzdy musí zmizeti, na její místo plná, skutečně placená mzda vstoupiti. Záruky vhodného použití jejího, jak uvidíme, poskytnouti může a časem musí všeobecné pojišťování dělnické!*“ (tamtéž).

V úvahách o zdůvodnění veřejných chudinských podpor neopomněl Bráf problematiku příčin chudoby a zchudnutí: „*Příčiny blahobytu a nedostatku, bohatství i nouze nejsou toliko osobní, jsou též sociální, t.j.*

celkovým stavem a proudem společenského a hospodářského rozvoje podmíněny, a více nežli pro kteroukoliv jinou, platí pro naši dobu pravidlo, že nebezpečí schudnutí ze příčin sociálních, mimo vinu osobní ležících, větší počet lidí ohrožuje. A z vědomí o tomto stavu věcí vzniká přesvědčení o povinnosti společnosti lidské, aby převzala společnou záruku aspoň za nejtěžší následky jeho a uskutečnila ji pomocí orgánů svých donucovací mocí nadaných, státu, země a obce“ ([5], s. 140). Proti politickému důvodu veřejných podpor v antickém státě a po tisíciletém náboženském argumentu se objevuje zdůvodnění ryze sociální, žádající poskytování veřejné pomoci chudinské státem. Chudinská podpora však musí zůstat v mezích, jež nehýčkají. Naděje na podporu by neměla ubírat jednotlivcům podněty k vlastní účinné pomoci, ke spořivosti a včasné péči o budoucnost. Měla by, jak už bylo výše uvedeno, sloužit pouze k uspokojení nezbytných potřeb. Při reformě veřejného chudinství je třeba dodržet dva základní požadavky: nahrazovat chudinství veřejné pojišťováním dělnickým a dosáhnout rovnoměrnějšího rozložení jeho nákladů. Zároveň zde však Bráf upozorňuje, že v četných příkladech je skutečná mzda skutečně tak nízká, že není možné na dělnické pojištění pomýšlet. Proto se část nákladů přesouvá na veřejnou pomoc, resp. na poplatníky. Konečné řešení je opět v souladu s Bráfovými názory na řešení dělnické otázky, jak bylo již dříve uvedeno: obecné pojišťování dělnické, dělnické koalice, orgány pro vzájemnou dohodu mezi dělníky apod.

3. Pedagogický a buditelský odkaz Albína Bráfa

Úvahy o aktivním ovlivňování perspektivy společnosti ovlivnily kromě pojetí sociální otázky i Bráfovou koncepci národohospodářského obrození. Jejím cílem bylo dosažení stavu, kdy bude česká společnost ekonomicky relativně samostatným a nezávislým celkem vedeným českými podnikateli, schopným uživit a zaměstnat české obyvatelstvo. Úspěšné završení národního obrození podmiňoval Bráf ekonomickou emancipací, které lze dosáhnout především podporou podnikavosti a ekonomickou výchovou a vzděláním českého národa. Výchova české společnosti k podnikatelství měla být doplněna výchovou k uvědomělé spotřebě, jež podpoří národní výrobní síly.

3.1 A. Bráf a české ekonomické školství

Nezbytným předpokladem české emancipace je podle Bráfa emancipace hospodářská, které brání nedostatek lidí dostatečně vzdělaných v oblasti hospodářských nauk, jež dokonale chápou fungování moderního ekonomického systému. Soubor znalostí, schopností a dovedností získaných především studiem, považuje za předpoklad hospodářské úspěšnosti celku. Bráfova pedagogická aktivita a reformační snahy českého ekonomického školství byly soustředěny do roviny středního a vysokého školství.

A. Bráf se aktivně podílel na zakládání prvních českých obchodních akademií, jejichž cílem bylo poskytnout odborné ekonomické vzdělání a umožnit tak svým absolventům nabytí základních dovedností a znalostí, nezbytných, jak pro výkon samostatné podnikatelské činnosti, tak i pro výkon povolání vyššího úředníka. Zároveň zde také aktivně učil a zabýval se obsahovou náplní a strukturou vyučovaných předmětů. První česká obchodní akademie byla založena v r. 1872 v Praze pod názvem Českoslovanská akademie obchodní. Zde se r. 1874 stává profesorem národního hospodářství a obchodní statistiky. Dále působil na škole Ženského výrobního spolku, kde se začalo vyučovat národní hospodářství. Trvalo však dalších deset let než byla založena druhá obchodní akademie v Chrudimi.

Bráf se snažil o klasifikaci vyučovaných předmětů podle jejich vztahu k zamýšlené odbornosti absolventů obchodních akademií. Předměty vyučované na obchodních akademiích rozdělil do čtyř kategorií. Tzv. kmenové předměty (nauka o obchodní technice, kupecké počty, účetnictví, hospodářská korespondence apod.) mají bezprostřední vztah k finálnímu pedagogickému cíli a měly by tvořit základ struktury vyučování na obchodních školách. Matematika a podobné předměty slouží potom jako příprava pro výuku kmenových předmětů. Dále uvádí předměty, které pomáhají lépe zužitkovat získané odborné vzdělání. Zde má na mysli především výuku cizích jazyků. Poslední skupinu tvoří všeobecně vzdělávací předměty, které nejsou pro dosažení elementárního finálního cíle podstatné. Zvláštní pozornost pak věnuje především výuce národního hospodářství, resp. ekonomické teorie na obchodních akademiích. Na čtyřtřídních obchodních akademiích Bráf podporuje existující model, kdy je národní hospodářství vyučováno až v posledním ročníku po absolvování předmětů, které seznamují studenty s konkrétními poznatky o vývoji a fungování hospodářství. Preferuje pedagogický postup výuky od konkrétního k abstraktnímu [6], [8].

V oblasti vysokého školství, jak už bylo dříve uvedeno, působil prof. Bráf nejprve na České technice a později na Univerzitě v Praze. Problematiku politické ekonomie zde přednášel poprvé v dějinách vysokého školství v českém jazyce. Zároveň tak vzniká jednotná česká odborná ekonomická terminologie, která je zásadní pro zkvalitnění ekonomického výzkumu. V Bráfově době byla výuka hospodářských nauk vyučována na vysokoškolské úrovni na právnických fakultách. Ke studiu práv tak v této době patří kromě standardních právnických nauk rovněž výuka národního hospodářství a finanční vědy. Právnická fakulta zajišťující výchovu odborníků celé řady oborů je předimenzována. Objevuje se potřeba vytvořit vzdělávací ústav, jenž by navazoval

na síť středních obchodních škol – obchodních akademií, jež se rozvinula během posledního desetiletí 19. století. Bráf aktivně usiluje o jeho založení, argumentuje mimo jiné existencí podobných vzdělávacích ústavů v zahraničí i v rámci Rakousko-Uherského státu. Vysoká škola obchodní vznikla až v roce 1919 [8].

Závěr

Je zřejmé, že sociální, resp. etická témata prolínají celým Bráfovým dílem a promítly se i do jeho pedagogické činnosti. Zároveň se tak A. Bráf stává hmatatelným důkazem zájmu o etické a sociální aspekty v rámci českého ekonomického myšlení.

Současný vývoj společnosti potvrzuje, že nerespektování etických aspektů ekonomické činnosti může mít fatální důsledky. Je jednoznačně patrná morální implikace ekonomického chování, od níž nelze odhlížet. Spojnici mezi etikou a ekonomikou tvoří kvalita vztahů mezi jednotlivci (důvěra v morální hodnoty), která vytváří souvztažnost mezi jednotlivcem a společností.

Literatura

- [1] Bráf, A.: Národohospodářská theorie. Spisy Dr. A. Bráfa, sv. I, nákladem Sborníku věd právních a státních, Praha 1913. 373 s.
- [2] Bráf, A.: Finanční věda. Spisy Dr. A. Bráfa, sv. III, nákladem Sborníku věd právních a státních, Praha 1915. 281s.
- [3] Džbánková, Z.: Etické a sociální aspekty v dílech českých ekonomů. Acta Oeconomica Pragensia, 2003, roč. 10, č. 8, s. 123–138. ISSN 0572-3043.
- [4] Gruber, J., Horáček, C.: Albín Bráf – Život a dílo. sv. II. Praha: Vesmír 1923. 197 s.
- [5] Gruber, J., Horáček, C.: Albín Bráf – Život a dílo. sv. III. Praha: Vesmír 1923. 203 s.
- [6] Gruber, J., Horáček, C.: Albín Bráf – Život a dílo. sv. IV. Praha: Vesmír 1923. 225 s.
- [7] Holman, R.: Dějiny ekonomického myšlení. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2001. 541 s. ISBN 80-7179-631-X.
- [8] Jurečka, V.: Albín Bráf – doteky s dneškem. Sborník příspěvků ze semináře. 1. vyd. Ostrava: VŠB-Technická univerzita Ostrava 2001. 82 s. ISBN 80-248-0012-8.
- [9] Krameš, J.: Místo Albína Bráfa ve vývoji českého ekonomického myšlení. Politická ekonomie, 1999, roč. 47, č. 3, s. 393–399. ISSN 0032-3233.
- [10] Sirůček, P., Džbánková, Z.: Racionalita a etická dimenze v ekonomických teoriích (vybrané problémy). Ekonomie a Management, 2006, roč. IX, č. 3, s. 19–34. ISSN 1212-3609.
- [11] Šmejkal, M.: Významní čeští národohospodáři. Acta Oeconomica Pragensia. Vědecký sborník VŠE v Praze. Praha 1993, č. 1. s. 9–40. ISBN 80-7079-195-0.
- [12] Vencovský, F.: Dějiny českého ekonomického myšlení do r. 1948, Masarykova univerzita, Brno 1997. 433 s. ISBN 80-210-1624-8.

Cenná poučení z dějin sociálně-ekonomického myšlení

Pavel Sirůček

„Ekonom potřebuje, za první – dobrou ekonomickou teorii, aby ho vedla; za druhé – statistiku, aby mu poskytla kvalitní empirické údaje; a za třetí – potřebuje znát historii. A právě znalost historického rozměru nejvíce současným ekonomům chybí“. Parafráze známého výroku, připisovaného nejčastěji J. A. Schumpeterovi, vystihuje situaci nejen ve 40. letech minulého století na amerických prestižních ekonomických školách, ale je stále aktuálnější i v našich soudobých podmínkách. Povědomost o historických kořenech, meznících a vývoji standardních i alternativních ekonomických či hospodářsko-politických koncepcí je i u mnoha „profesionálů“ zcela nedostatečná či nezřídka přímo katastrofální, nemluvě již o alarmujících neznalostech nejenom studentů z oblastí hospodářských i obecných dějin. Historická dimenze je podceňována a na dějiny myšlení nazíráno pouze jako na sumář myšlenek „mrtvých mužů“.

Lze proto přivítat příspěvky připomínající taktéž významná jména z historie českého ekonomického myšlení, ke kterým A. Bráf náleží. Text Z. Džbánkové mapuje především etický a sociální rozměr jeho díla, zasazený do širšího kontextu otázek vztahu ekonomie a etiky, resp. dalších společenskovedních disciplín. Světonázorové, filosofické, ideologické, ale i etické, morální a „sociální“ zakotvení ekonomických teorií bývá záměrně přehlíženo a především standardní ekonomie sama sebe pasuje na jediný vědecký, pozitivní a hodnotově neutrální přístup. Své liberální ideologické konstrukce prezentuje jako univerzálně platné „technické“ či „přírodní“ nezpochybnitelné principy, které je nutno pokorně respektovat a fatalisticky přijímat. Problematika etiky byla z oficiální ekonomie prakticky vyloučena, též s častými poukazy na všeobecně blahodárné působení „neviditelné ruky trhu“ v podmínkách soukromovlastnického kapitalistického systému. Tuto nikdo nikdy

neviděl, ale žádný „ekonom“ nemůže pochybovat, že vše vyřeší. Ocenit tedy nutno přístupy, které standardní dogmata i optiku překonávají a, mimo jiné, vyzdvihují etickou dimenzi ekonomických koncepcí autorů minulých i současných.

Nicméně v kontextu dějin českého ekonomického myšlení je objektivní připomenout, že vlivem řady různých faktorů na našem území nikdy nedošlo k vytvoření ucelené teoretické ekonomické školy ani směru či proudu, který by zásadním způsobem ovlivnil světové ekonomické myšlení. Problematické jsou původní myšlenkové domácí zdroje, kdy významnou roli vždy sehrávalo přebírání cizích koncepcí a inspirací, které byly nacházeny i při řešení aktuálních hospodářsko-politických problémů. Ke specifickým rysům náleží časté spojování ekonomických koncepcí s politickými aj. názory a aktivitami, dřívější dlouhodobé propojení národohospodářské vědy s právem či výrazná diskontinuita vývoje ve 20. století. České ekonomické myšlení se však tradičně vyznačovalo dobrou znalostí aktuálního stavu a vývoje světové ekonomické vědy, včetně bohatých tradic v oblasti dějin ekonomického myšlení i hospodářských dějin. Je však otázkou, zda tomu bude i nadále.

Ekonomické a sociální dopady skupinového zla terorismus – ohlédnutí po šesti letech

Jaroslav Šetek

Úvod do problému tohoto skupinového zla

Terorismus jako závažný aktuální problém soudobého typu postmoderní společnosti se prolíná téměř do všech oblastí společenského života (politického, ekonomického, právního apod.). Samotné slovo terorismus lze datovat již v roce 1798 v Dodatku ke slovníku francouzské akademie, a ve stejném roce tohoto termínu využívá Immanuel Kant. V tomto období (vzniku moderní společnosti) však termín „terorismus“ neměl stejný smysl, jaký je mu přisuzován v současnosti. Při interpretaci geneze termínu „terorismus“ je nezbytná jeho prvotní diference mezi základní dimenze - individuální, státní a mezinárodní. Za mezinárodní terorismus se označuje taková aktivita skupin, které koordinují svoji činnost na mezinárodní úrovni, čímž vzniká další problém celosvětové dimenze obsahující několik podob, které se odlišují podle níže uvedených kritérií:

- časových horizontů,
- prostoru působení na planetě Země,
- způsobů vedení boje a bojových prostředků,
- ideologického a náboženského pozadí.

Pojetí a definice mezinárodního terorismu nejsou jednoduchá a jednoznačná. První názorové rozdíly se projeví již v diskusích ve Zvláštním výboru pro mezinárodní terorismus po roce 1973, kdy mnohé státy měly odlišné názory na pojmové vyjádření mezinárodního terorismu. Rozdílně definují tento termín právní obory, společensko vědní disciplíny (sociologie, politologie, psychologie, právo, kriminologie, viktimologie apod.) a akademické kruhy.

Bez ohledu na historickou genezi, rozdílné definice, formy a přívrastky terorismu lze toto zlo charakterizovat níže uvedenými společnými znaky:

- je namířeno proti hodnotám lidského života¹,
- devastuje a ničí vytvořené společenské bohatství několika generací,
- nerespektuje právní a etickou dimenzi bojového konfliktu, jak je stanoveno mezinárodním humanitárním - válečným právem).

V souvislosti s tímto skupinovým zlem lze hovořit o třech základních pilířích používaného násilí:

- fyzickému násilí proti obyvatelstvu,
- násilí proti majetku,
- psychické násilí.

Výše citované tři formy násilí (bez ohledu na používané bojové prostředky) používané různými formami a metodami teroristických aktivit se vzájemně prolínají, ovlivňují a doplňují.

Mezinárodní terorismus jako globální ekonomický a sociální problém

¹ Myšlenky týkající se úvah nad ekonomickým dopady ztraceného života v důsledku ozbrojeného konfliktu formuloval počátkem 19. století francouzský ekonom Jean-Baptiste Say, ztráta lidského života v ozbrojeném konfliktu znamená ztrátu bohatství země. Zcela odlišnou protikladnou teorii zaujímá v téměř období Thomas Robert Malthus, podle kterého právě takovýto konflikt přispívá pro řešení populačního problému.

Světový ekonomický systém prochází při svém fungování určitými základními stavy, nepochybně těmi hlavními faktory ovlivňujícími jeho funkční strukturu jsou ekonomické procesy. Jedná se zejména o proces globalizace a polycentrismu. Obecným problémem při charakteristice těchto procesů je realita, že uvedené procesy probíhají částečně objektivně a tím ovlivňují prostředí světového hospodářství s jeho jednotlivými subjekty. Zároveň jednotlivé ekonomické subjekty na základě míry poznání těchto procesů se snaží implementovat normy do systému světového hospodářství, které mají ekonomické procesy ovlivňovat - buď je podporovat nebo brzdít.

Různé kombinace typů prognóz světového hospodářství v různých obdobích daly vzniknout etapizaci globálního prognózování, jejichž geneze se datuje v 60. letech 20. století, kdy začíná start celosvětových výhledů do budoucnosti. Vývoj generací lze časově rozčlenit mezi tři základní časové horizonty:

1. generace - přelom 60. a 70. let 20. století,
2. generace - přelom 70. a 80. let 20. století,
3. generace - polovina 90. let 20. století.

První generace začíná publikací studie H. Kahna „Rok 2000 - Rámec pro úvahy o nejbližších třiceti letech“ z roku 1967, jejíž teoretický koncept přijímá nejstarší futurologická organizace - Světová federace studií o budoucnosti. Teoretický koncept H. Kahna rozvinula Světová federace studií o budoucnosti světovou optimistickou prognózu na budoucnost bez podstatných kvalitativních změn, kdy světové populaci přes značné obavy z termojaderného konfliktu je přisuzována politická a hospodářská stabilita.

Na druhé straně z iniciativy vlivných západoevropských politiků a vědců vzniká koncem 60. let 20. století v evropském regionu Římský klub a na americkém kontinentě koncepty:

- Anny a Paul Ehrlichových (Lidstvo, zdroje a životní prostředí),
- A. Forrestra (Dynamika světa),
- Dennis Meadows (Meze růstu).

Výše citované prognostické koncepty 1. generace předpovídají, že růst světové populace a spotřeby, spolu s jejím vyvolaným nápoem na přírodní zdroje a fyzické prostředí, vede lidstvo do záhuby, jejímž důsledkem bude náhlý úbytek obyvatelstva a bídná životní úroveň těch, kteří přežijí.

Druhá generace globálních prognóz z přelomu 70. a 80. let 20. století začíná se vznikem instituce Interfutures pod patronací OECD a Brandtovy komise věnované sporu „Severu a Jihu“. V této prognostické generaci je protiklad mezi katastrofickou budoucností a soběstačností společností ponechán v pozadí. Důvodem k tomu byla okolnost, že zvolený časový horizont - přelom tisíciletí je příliš blízký a během období prvních deseti let třetího tisíciletí, se neobjeví žádné neřešitelné problémy.

Třetí generace prognóz z počátku 90. let aplikují ve značné míře simulační modelování a exaktní matematicko - statistická instrumentária. Dokladem aplikace těchto metod jsou takové prognostické studie:

- Globus 2000,
- Komplexní ekonomická perspektiva do roku 2000 (EHK OSN),
- Naše společná budoucnost (mezinárodního týmu pod vedením norské premiérky H. G. Brudtlandtové).

Současně s těmito pracemi vyšla velká řada specializovaných studií mezinárodních organizací - Světová banka, OECD, Mezinárodní organizace pro potraviny a zemědělství. Mezi nejvýznamnější autory této generace patří dvojice I. Carsson a S. Ramphal, kteří za období 1992 - 1995 vypracovali publikaci Naše společné sousedství, kde kladou za strategický cíl řešení adekvátní vypořádání nadnárodních struktur tváří v tvář budoucímu vývoji většiny globálních problémů, zejména problematiky války a míru a budoucnosti člověka vzhledem k měnící se hierarchii hodnot lidské společnosti.

Výše uvedené generace futurologických a prognostických studií za období posledních 40 let 20. století potvrdily, že budoucnost globálních problémů lidstva na začátku nového tisíciletí bude odrážet oblasti všelidských sociálních, ekonomických, eticko-humanitárních a kulturních aspektů rozvoje lidské civilizace. Tímto se bude projevovat a prohlubovat rozpor mezi typy společností - konzumní a chudoby. Tento rozpor může dospět i ke celosvětovému konfliktu (prognóza Ralf Dahrendorfa²). Avšak žádný z konceptů těchto generací nestanovil pozornost na hypotézu, že závažným globálním problémem lidstva při startu nového tisíciletí se stane otázka mezinárodního terorismu. Vývoj za období posledních 10. let 20. století mohl plně tuto hypotézu potvrdit, když v přelomu roku 1989 a 1990 bylo teroristickými útoky přímo postiženo 74 států a incidenty se odehrály v dalších 60 zemích. Plně se tato hypotéza potvrdila za reálnou teroristickými útoky na USA ze dne 11. září 2001, kdy mezinárodní terorismus se stal globálním problémem.

Mohly být teoretické koncepty užitečné pro včasné varování? Přestože žádný z teoretických konceptů futurologie a globalistiky nestanovil za poslední 3 desetiletí minulého tisíciletí hypotézu, že mezinárodní terorismus se stane globálním problémem lidstva, stanovily se však obavy ze sílících rozporů mezi konzumní typem společnosti západního světa se světem s převládající chudobou.

² Ralf Dahrendorf současný anglický sociolog, významný představitel teorie konfliktu

Nově vzniklá zla po skončení studené války a jejich důsledky na ekonomické systémy

Mezinárodní systém v rámci evropského regionu, jako integrální součásti prostoru euroatlantického, byl po ukončení studené války charakteristický dynamikou a množstvím kvantitativních a kvalitativních změn, které se uvnitř i mimo prostor odehrávaly. Rozpad Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci představoval konec systému bipolárního rozdělení světa. Tento proces dále inicioval vznik celé řady nových států na evropském kontinentu. To vše vyvolalo prostor pro vznik nových bezpečnostních rizik, které mohou výsledně zredukovat celkovou úroveň bezpečnosti v euroatlantickém prostoru. Bezpečnost na evropském kontinentu přestala být založena na rovnováze dvou vojenskopolitických a ekonomických uskupení. Přestal existovat stabilní a pevný řád, jakým bylo za období studené války bipolární rozdělení světa a Evropy.

Tímto způsobem došlo z hlediska zkoumání k zajímavému paradoxu. Na jedné straně se v případě válečných konfliktů (jako největšího rizika bipolárního světa) na konci 20. století setkáváme se skutečně novým, dosud nejasně vymezeným a definitivně neusazeným společenským jevem, který je charakteristický níže uvedenými faktory:

- válečné střety se začaly přesouvat z oblasti mezistátní do oblasti vnitrostátní,
- většina válek se odehrává na teritoriu zhrouteného státu, v situaci boje všech proti všem,
- začala mizet hranice, kterými moderní stát oddělil legální válku a nelegální kriminální aktivity, sféru vnitřní a vnější bezpečnosti, civilní a válečnou zónu,
- vedle vládních vojsk bojují nejrůznější nepravidelné skupiny, nejčastěji definované etnicky nebo nábožensky,
- trend privatizace vojenského násilí je potvrzován rostoucí účastí mezinárodních žoldnéřů nejrůznějšího ražení - od profesionálních válečníků na volné noze přes dobrodruhy bez příčiny až po náboženské fanatiky,
- zaniká aplikace politiky ve smyslu sledování racionálně definovaného státního zájmu.

Takové nové typy bezpečnostních rizik ovlivňují ekonomické základy bezpečnosti státu. Zatímco redukce bezpečnostního rizika vzniku moderního typu války vyžadovala centrální, autarkní systém a ve 20. století též totální mobilizaci zdrojů a společnosti pro válečné úsilí - tedy maximální posílení role státu, postmoderní typ ekonomické základy bezpečnosti státu je zcela odlišný. Odehrává se v prostředí fragmentace a decentralizace státu. Účast obyvatel je nízká, tuzemská průmyslová výroba upadá, stát a společnost se demodernizují. Do ekonomického systému se vracejí a uplatňují takové metody tvorby zdrojů jako loupež, překupnictví, pašování embargovaných komodit, vydírání, rozkrádání humanitární pomoci a investic do postkonfliktní sanace. Tímto způsobem formuje „nový typ globalizované neformální ekonomiky, kde jsou vnější toky zejména humanitární pomoci a plateb ze zahraničí integrovány do místního a oblastního hospodářství“. Na této ekonomické bázi dochází k tvorbě „nového temného typu společenských vztahů, kde je hluboce provázána ekonomika s násilím“.

Výše uvedené politické a ekonomické změny přinesly pro Evropský kontinent celou řadu rozptýlených rizik a ohrožení nižšího řádu, a to přímo v evropském prostoru (jihovýchodní Evropa) nebo její blízké bezprostřední okolí - severní Afrika, Blízký a Střední východ. Všechny tyto regiony se staly pro evropský kontinent zdrojem přímých rizik - mezinárodní terorismus, etnické čistky, proliferace zbraní hromadného ničení, popřípadě i nepřímá rizika - organizovaný zločin, ekonomický kolaps, migrační vlny. Z tohoto důvodu se stalo povinností a právem každého demokratického státu zajistit bezpečnost své suverenity, územní integrity a občanů.

Vzhledem ke složitosti vzniklého strategického prostředí neexistovala jedna univerzální instituce, organizace, metoda či způsob, která by byla schopna samostatně řešit celé spektrum nově vzniklých bezpečnostních rizik. Euroatlantický bezpečnostní systém začal zahrnovat multilaterální vojenskopolitické, ekonomické a bezpečnostní organizace - NATO, Evropskou unii, Západoevropskou unii, Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Tyto organizace byly charakteristické řadou dynamických procesů a hledaly optimální podobu jak samotných organizací, tak jejich vzájemné koexistence a spolupráce ve 3 rovinách:

1. interní transformace jednotlivých multilaterálních bezpečnostních organizací, reforma jejich institucionálních orgánů struktur, funkcí a nástrojů,
2. externí transformace charakterizovaná procesem rozšiřování jednotlivých organizací a vytváření různých podpůrných a pomocných struktur - Partnerství pro mír, Euroatlantická rada partnerství, asociované partnerství při Západoevropské unii, asociační dohody mezi Evropskou unií a dalšími kandidáty na členství,
3. plnění konkrétních úkolů v mezinárodních misích dislokovaných v krizových regionech.

Analýza ekonomických systémů před teroristickými útoky

Světová ekonomika před světovou tragédií 11.9.2001

Podle analytických studií Světové banky začal od 1. pololetí roku 2001 pád světové ekonomiky do recese. Příčina startu recese vznikla především z útlumů v mezinárodním obchodě. Oživení ekonomiky předpokládali experti Světové banky až po 1. pololetí roku 2002 v níže uvedených kvantitativních ukazatelích:

- průměrná tempa růstu ekonomicky nejvyspělejších států světa do konce roku 2001 o 1,3 % (zatímco v roce 2000 činilo 3,8 %), pro rok 2002 předpokládali tempo růstu o 1,6 %,
- celosvětové tempo růstu o 1,4 %.

Tyto prognózy tempa růstu světové ekonomiky byly alarmující, zejména proto, že tempo pod 2 % je považováno za recesi. Za nejvíce postižené subsystemy světové ekonomiky byly stanoveny prognózy pro Japonsko a region Jihovýchodní Asie.

Makroekonomická situace Spojených států amerických před 11.9.2001

Míra nezaměstnanosti Spojených států amerických ke dni 31. srpna 2001 vzrostla na 4,9 % (z 4,5 % k 31. červenci 2001) a ocitla se v nejvyšší hodnotě od roku 1998. Společnosti mimo zemědělský sektor propustily 113 tisíc pracovníků, zatímco očekávání činilo 33 tisíc. Nedostatečné podmínky pro stimulaci poptávky po práci jsou determinovány již od počátku roku 2001 zejména tím, že klesal podíl firemních investic, nedocházelo k obnově a modernizaci kapitálového strojového parku firem. Ani události 11. září 2001 (možný předpoklad poptávky po práci na zajištění obnovy a posílení bezpečnosti) nijak neovlivnily celkovou alarmující rostoucí míru nezaměstnanosti v USA. Tato alarmující údaje a empirická data z trhu práce se zásadně projevila i na trhu akcií. Ceny akcií na newyorské burze i na mimoburzovním trhu Nasdaq výrazně počátkem září 2001 oslabovaly. Tuto realitu lze doložit níže uvedenými daty³:

- *Dow Jonesův index průmyslových akcií klesl o 234,99 bodu a seanci uzavřel slabší o 2,39 % na 9605,85 bodu.*
- *Mírnější ztráty počátkem září 2001 registroval index Nasdaq Composite, který klesl o 17,94 bodu a seanci uzavřel poklesem o 1,05 % na 1687,70 bodu.*

Analýza ekonomického vývoje po 11.9.2001

Očekávání vývoje světové ekonomiky po 11.9.2001

Ekonomický růst Spojených států amerických znamená jednu pětinu vytvořeného globálního produktu. Z tohoto důvodu existuje přímá závislost a provázanost ekonomických systémů USA, Japonska a eurozóny. Z této provázanosti vyplývá i zákonitost, že veškeré zásahy do ekonomického systému USA nacházejí patřičnou odezvu v celosvětovém hospodářství. První ekonomické hypotézy předpokládaly, že tato katastrofa bude mít rozsáhlé důsledky, které se projeví v ekonomickém systému USA a následně i v ostatních světových ekonomických centrech, což povede k celosvětové dlouhodobé recesi. Hypotézy vycházely z ekonomických aspektů dopadů katastrof a s ní spojenou odvetou na boj s terorizmem.

První dny po teroristickém útoku významní ekonomičtí a finanční analytici různých institucí a společností však nepředpovídali, že celkové vyčíslení materiálních škod teroristického útoku (63,3 mld. USD) a dosti pravděpodobný odvetný úder Spojených států amerických proti teroristům či vleklá válka s nimi mohou znamenat totální kolaps finančních trhů. Své tvrzení zdůvodnili očekávanou politickou strategií centrálních bank (zejména USA, Japonska a eurozóny), které dokáží dodat a doplnit požadované poptávané množství likvidity kdykoliv a komukoliv na zeměkouli.

Analýza ekonomických dopadů událostí 11.9.2001 na Spojené státy americké

Nejrozsáhlejší teroristické útoky v dějinách lidstva jako celosvětová tragédie byla v mnoha médiích provázena pesimistickými názory na budoucí ekonomický vývoj Spojených států amerických a celosvětového hospodářství. Mnoho ekonomických analytiků předpovídalo, že po těchto tragických událostech je pokles americké ekonomiky nevyhnutelný a zároveň se vytvářely hypotézy, že recese v USA (prohlubující se tragickými událostmi) také výrazně omezí příliv investic do méně vyspělých ekonomik.

Na základě ukazatele dynamiky spotřebitelských výdajů byl ve Spojených státech amerických počátkem října 2001 zaznamenán pokles o 11,5 bodu, tedy na nejnižší úroveň, která nastala v únoru roku 1994. Tento klesající pohyb byl podle makroekonomických analytiků závažný zejména proto, že generoval v průměru 60 % ekonomické výkonnosti největší světové ekonomiky. Za hlavní příčinu snížení spotřebitelských výdajů byla považována rostoucí nezaměstnanost, jejíž růst nastal již počátkem roku 2001 a události 11. září vyvolaly další nezaměstnanost zejména ze sféry služeb. Zákodníci i vláda prezidenta George Bushe se dostali okamžitě do sporu o to jak ekonomiku povzbudit. Jako možné alternativy pro řešení připadaly v úvahu snížení daní

³USA: Nezaměstnanost ničí snahu Fedu. Hospodářské noviny, 10. září 2001.

z federálního rozpočtu či politika „stimulačních“ balíků ze státního rozpočtu. Žádná ze dvou politických stran - vládní republikánská a opoziční demokratická nebyla schopna překonat zvyky nepřátelských postojů k ekonomickým otázkám. Z tohoto důvodu se ekonomické otázky řešily na principu konsensu volby patřičné kombinace politiky redukce federálních daní a politiky „stimulačních“ balíků.

Komparace důsledků a vlivů katastrofy z 11.9.2001 s ostatními tíživými událostmi pro Spojené státy americké z 20. století

Okamžitě po tragických událostech 11. září 2001 byla na finančních trzích reakce většiny obyvatel (v roli držitelů akcií) Spojených států amerických taková, že očekávala ohromný pád akcií na burzách. Ekonomické chování vlastníků akcií po těchto tragických událostech se pravděpodobně orientovalo stejným směrem jako při již starší historické události 20. století - černého pátku na Newyorské burze z roku 1929, kdy pokles akcií nastartoval celosvětovou hospodářskou krizi. Na ekonomické chování držitelů akcií působila okamžitá pesimistická prognóza, podle které byla předpověď hluboké celosvětové recese. Obyvatelstvo Spojených států amerických chápalo tuto událost jako největší tragédii dějin federace ve všech oblastech, tedy i v ekonomice. V ekonomickém chování většiny obyvatelstva se nijak neobjevil náznak důsledného analytického vyhodnocení tragických nebo obtížných událostí, se kterými Spojené státy americké uvnitř své federace i v zahraničí zápolily od 40. let 20. století. Mezi tyto události se řadí:

- japonské bombardování Pearl Harbonu v roce 1941,
- nebezpečí kubánské jaderná krize v roce 1962,
- zavraždění prezidenta A. F. Kennedyho v roce 1963,
- Aféra Watergate - Rizignace prezidenta Richarda Nixona v roce 1974,
- pokus o atentát na prezidenta Ronalda Reagana v roce 1981,
- invaze Iráku do Kuvajtu v roce 1990,
- teroristický útok na velvyslanectví Spojených států amerických v Keni roku 1998.

Pokles indexu akcií v souvislosti tíživou událostí a následný vzestup indexu lze charakterizovat v souvislostech:

- Po japonském útoku na Pearl Harbor v roce 1941 klesl index průmyslových akcií Dow Jones Industrial o 2,9 %, avšak po půl roce války naopak získal index 6,5 %.
- Aféra Watergate v roce 1974 znamenala propad Dow Jones Industrial index o 15 %, ale během několika dalších měsíců byla ztráta plně korigována.
- Při invazi Iráku do Kuvajtu v roce 1990 ztratila newyorská burza (druhý den po napadení) dvě procenta, za měsíc po invazi téměř 9 %, ale počátkem března 1991 růst ceny akcií znamenal závratné výšky.

Bez významnějšího dopadu na ceny akcií byly události:

- svržení atomové pumy na japonská města v roce 1945,
- začátek války ve Vietnamu,
- pokus o atentát na prezidenta Ronalda Reagana v roce 1981.

Velmi paradoxní byl dopad po zavraždění prezidenta A. F. Kennedyho v roce 1963, kdy první den po atentátu burza akcií získala 4,56 % a po půl roce již investoři byli bohatší v průměru o 15 %.

Zajímavý pro burzovní trh byl teroristický pumový útok na velvyslanectví Spojených států amerických v Keni roku 1998, kdy ceny akcií se bezprostředně po útoku nabíraly velkého znatelného pádu. Posléze, během několika měsíců, burzovní index však plně smazal své ztráty.

Okamžitě po 11. září 2001 většina držitelů akcií začala panicky prodávat své akcie, neboť se obávala situace předvídaných pesimistických možností:

- zkolabování ceny akcií ve Spojených státech amerických,
- celosvětového zhroucení akciového trhu.

Je realitou, že bezprostředně po tragédii se akcie na burzách propadly v průměru 7 %, ale již po 20. září 2001 se začaly tyto ztráty částečně kompenzovat. Propad na burzách nejvíce přinesl ekonomické ztráty leteckým společnostem a pojišťovnám. V době začátku protiteroristické odvety akcie na burze spadly o 0,57 %. Převážná většina specialistů z oboru finančních analýz a prognóz (např. Alan Greenspan představitel Federálního rezervního systému USA, James Paulsen šéf finančních analýz společnosti Wells Capital Management) již měsíc po teroristickém útoku stanovila teoretickou hypotézu o exponenciálním trendu vývoje Dow Jonesova indexu průmyslových akcií. Tato prognóza znamená, že právě vlastníci portfolia akcií vázané na index Dow Jones, může v budoucnu očekávat zisky. V duchu této prognózy se vyjádřily i investiční společnosti Credit Suisse First Boston a Bank of America. Již ke konci roku 2001 finanční analýza potvrdila, že akciová burza dokázala čelit důsledkům teroristickým útokům z 11. září 2001.

Analýza konceptů hospodářské politiky Spojených států amerických po 11.9.2001

Bezprostřední reakce na teroristické útoky se projevy bezprostředně v konzistentní strategii hospodářské politiky, jejíž hlavní nosné pilíře se opíraly o uvedené oblasti:

1. měnová a devizová politika, kterou koncipovala centrální banka a Federální rezervní systém ve Spojených státech amerických,
2. monetární politika realizovaná prostřednictvím operací na volném trhu,
3. politika pro zajištění stability měny.

1. Měnová a devizová politika Federálního rezervního systému USA - analýza vlivů a dopadů na rozhodování světových centrálních bank

Teroristický útok na Spojené státy americké v počátcích otřásl finančním světem planety. Světové banky trpěly akutním nedostatkem dolarů, z čehož plynula hrozba akutního nebezpečí nedostatku dolarů. Z tohoto důvodu byl Federální rezervní systém nucen uvolnit do ekonomiky desítky miliard dolarů, aby dodal trhům popotávanou likviditu. Na tento krok následovala patřičná reakce dalších centrálních bank světa. Okamžitě den po teroristickém útoku (12. září 2001) vyzval Federální rezervní systém světové centrální banky k redukci panického obchodování s dolarem. Za tímto účelem odvrátil Federální rezervní systém hrozící problémy tím, že již den po teroristickém útoku - 12. září 2001 uvolnil neobvykle vysokou sumu 38,25 miliardy dolarů.

Krok Federálního rezervního systému následovala Evropská centrální banka, která stejnou strategií napumpovala do ekonomiky desítky miliard dolarů, aby napomohla bankám eurozóny vypořádat se s hrozícím nedostatkem dolarů. Již 16. září se Federální rezervní systém dohodl na sérii swapových transakcí s centrálními bankami světa, aby zklidnil globální finanční trhy. V rámci dohod mohla Evropská centrální banka čerpat až 50 miliard dolarů, zatímco Federální rezervní systém obdržel ekvivalent depozit v eurech.

Obdobnou strategii zvolily centrální banky ze skupiny zemí G7 dne 14. září 2001 Bank of England a Bank of Canada. Na základě 30 denní dohody Federálního rezervního systému USA s Bank of England mohli Britové čerpat 30 miliard USD výměnou za ekvivalent v librách. Hodnota transakce s kanadskou centrální bankou byla stanovena na 10 miliard USD.

2. Politika operací na volném trhu

Politika operací na volném trhu nevedla po 11. září 2001 ke změně nastavení úrokových sazeb. Referenční úroková míra zůstala v oscilaci 1,9 % do konce roku 2001 a trvala téměř beze změn do poloviny března 2002, kdy dosáhla úrovně 1,75 %, což byl stav dlouholetého minima a v tento časový horizont se jevílo za zcela jasné, že redukce úrokových sazeb byla touto změnou ukončena. Redukce úrokových sazeb byla opět nastartována v srpnu 2002 a trvala i během prvního čtvrtletí roku 2003, kdy dosáhla rekordu u dvouletých vládních dluhopisů až na 1,16 %⁴ a klesly pod úroveň krátkodobých úrokových sazeb na mezibankovním trhu. Téměř totožná situace nastala i v ekonomickém prostoru eurozóny a Japonska, což lze doložit níže uvedenými údaji:

- výnos německých vládních dluhopisů se nacházel v lednu 2003 na úrovni 3,67 %, což bylo nejbližší rekordní hodnotě z roku 1990,
- japonské vládní dluhopisy nabízejí výnos do doby splatnosti jen na úrovni 0,5 %.

Situace dospěla k tomu, že úroky z dluhopisů (zejména dlouhodobých) jsou tak nízké, že ani nepokryjí makroekonomický inflační vývoj.

3. Stabilita měny

Tempo průměrného meziročního inflačního růstu z roku 2001 do roku 2002 dosáhlo pouze výše 1,1 %, přičemž tempo růstu indexu cen podle sortimentů činilo⁵:

- 0,2 % u spotřebitelských cen (bez potravin a odívání),
- 0,2 % u potravin
- 0,5 % u odívání
- 0,3 % u energetických zdrojů a pohonných hmot,
- 0,3 % u bydlení,
- 0,3 % u zdravotní péče.

Po celý rok 2002 makroekonomická inflace nezaznamenala očekávaný nárůst po událostech 11. září 2001. Její vývoj i na počátku roku 2003 nijak výrazně nenaznačil sílící inflační tlaky. Hlavní příčinu proč inflace po tragických událostech nedosáhla enormního růstu lze spatřovat zejména v níže uvedených faktorech:

- nedocházelo k růstu autonomních soukromých výdajů, což vyplynulo z bezprostředního racionálního chování domácností americké společnosti po útocích,

⁴ nejnižší od roku 1950

⁵ údaje Českého statistického úřadu z roku 2002

- patřičné zvyšování vládních výdajů na obnovu a patřičnou odvetu bylo optimálně vyváжено nastavením patřičné fiskální politiky,
- růst cenových nákladů při pořízení surovin byl zanedbatelný, neboť nenastaly ani sebemenší příznaky ropného šoku, jako při některých konfliktech.

Celkově lze zhodnotit, že makroekonomický vývoj inflace byl ve Spojených státech amerických příznivý z pohledu fungování trhu. Avšak z druhé strany s ohledem na nižší naléhavost růstu úrokových sazeb se jednalo o důkaz existence přetrvávající stagnace ziskových marží společností, což přineslo negativní přínos na ohodnocení jejich akcií a tak k celkovému oslabení akciových indexů, které se projevilo zejména ke konci 1. čtvrtletí roku 2002.

Avšak vnější stabilita měny byla zcela odlišná, neboť na světových devizových trzích se kurz dolaru dostal do klesající tendence a dosáhl dlouhodobého propadu, který trvá i přes 1. čtvrtletí roku 2003. Na této situaci profitovalo nejvíce zlato. Realita vyplývá z toho, že právě zlato je pro investory považováno za bezpečnou investici v dobách geopolitické nejistoty.

Růst ekonomiky Spojených států amerických po 11.9.2001

Ke konci roku 2001 dosáhly USA 1,7 % tempa růstu hrubého domácího produktu. Ekonomický růst byl po celý rok 2001 v USA ze dvou třetin závislý na spotřebě domácností. Růst byl nejvíce podpořen faktory:

- silnou spotřebou domácností, která ze dvou třetin závisela na celkové makroekonomické spotřebě (např. důkaz v růstu ve spotřebitelské důvěře),
- zvýšenými výdaji na zajištění obranyschopnosti po 11. září 2001.

Prognózy Federálního rezervního systému na počátku roku 2001 předpokládaly, že celý rok 2001 bude obdobím rizik ohrožující makroekonomický vývoj. Ale reálné údaje o ekonomickém vývoji Spojených států amerických za 1. čtvrtletí roku 2002 podle celkové makroekonomické analýzy potvrdily, že právě cenová stabilita a udržitelný ekonomický růst jsou dostatečně vyvážené.

Analýza výkonnosti ekonomiky za rok 2002 informuje, že ekonomického růstu se dosáhlo i přes výrazný pokles zásob, který zároveň do značné míry vytvořil příznivé podmínky pro celkovou obnovu a nastartování ekonomiky pro další období. Dalším důležitým faktorem, který ovlivnil a podpořil makroekonomický růst byly enormní výdaje na spotřebu⁶. Tempo makroekonomického růstu Spojených států amerických bylo vyšší oproti eurozóně. S odstupem času na základě makroekonomické analýzy⁷ se dochází k závěru, že hrubý domácí produkt USA vzrostl v celoročním přepočtu o 1,9 %⁸. Analytici ministerstva obchodu USA upozornili na skutečnost, že určitá část přírůstku hrubého domácího produktu se připisuje na vrub spotřebovaných zásob ve firmách, nikoli finální spotřebě. Avšak důsledky tohoto neočekávaného ekonomického růstu lze analyzovat alespoň z dvojího pohledu:

- 1) Nastartovaný ekonomický růst je z části negativní extenalitou na celkový makroekonomický vývoj, neboť právě neočekávaná tvorba zásob může znamenat, že konečná celková poptávka zůstává slabá, což může pro budoucí období roku 2003 znamenat stagnaci výroby⁹.
- 2) Zhoršení spotřebitelské nálady domácností nastalo bezprostředně po zahájení vojenských operací v Iráku (po 20. březnu 2003) a tato realita nebude mít i po skončení vojenských akcí dlouhého trvání¹⁰.

Avšak žádná ze dvou výše nastíněných variant ekonomického růstu, nevytvořila dostatečné podmínky pro stimulaci poptávky po práci, čímž by se zredukovala celková míra nezaměstnanosti, která ke konci 1. čtvrtletí roku 2003 činila 6 % a dosáhla nejvyšší míry od roku 1995. Významný pozitivní efekt v neočekávaném ekonomickém růstu po roce 2002 povzbuzuje většinu akciových trhů světa, tedy i z eurozóny, neboť z hlediska celkové ekonomické analýzy nejvíce dochází k mikroekonomickému tempu růstu u firem a společností, které jsou dislokovány na trzích ve Spojených státech amerických.

Závěrečné zhodnocení

Zánikem bipolárně rozděleného světa nastal nesmírně příznivý obrat od dlouhodobé konfrontace k dialogu a posléze i k trvale se prohlubující spolupráci mezi bývalými rivaly. Zánikem hrozby bipolární konfrontace zmizelo nebezpečí hrozby masivního konfliktu mezi dvěma koalicemi, zato se však objevila řada nových rizik vyplývajících především z nestability a nejistot na regionální, ale i celosvětové úrovni. Celosvětovým

⁶ charakterizované statistikou národního účetnictví jako celkové - agregátní výdaje amerických domácností

⁷ po 1. čtvrtletí roku 2003

⁸ oproti maximálně plánované výši 1,6 % ministerstvem obchodu

⁹ k této prognóze se přiklání Bank of America Securites

¹⁰ podle prognózy Deutsche Bank

problémem a hlavní bezpečnostní prioritou se stal mezinárodní terorismus a to v souvislosti s událostmi 11. září 2001. Existují nesporné důkazy o tom, že mezinárodní terorismus roste do šířky i hloubky ve všech oblastech společenského života, plně zneužívá inovací za účelem násilné změny společenského systému v dimenzích národních i světových.

Společenskovědní obory potvrdí, že skryté nebezpečí terorismu začátkem 21. století přináší další přívrastek pro postmoderní společnost - riziková. Přestože v tento den teroristický útok zasáhl pouze jeden stát, jednalo se o vyčíslení škod v částce 633 mld. USD a bylo zasaženo jedno z celosvětových ekonomických center a státní útvar, který lze charakterizovat níže uvedenými údaji:

- Zaujímá jednu pětinu celosvětové produkce.
- Představuje světovou koncentraci komoditních a kapitálových burz.
- Národní měna ovlivňuje celosvětové chování ekonomických subjektů.

Na základě analýz, jejichž obsahem je rozbor makroekonomických ukazatelů roku 2002 a počátku roku 2003 se může jednoznačně potvrdit, že světová ekonomika se vzpamatovala ze sklonu k recesi a to zejména důsledkem patričního makroekonomického růstu Spojených států amerických. Ekonomická recese, která se prohlubovala bezprostředně po teroristických útocích byla nastartována ve Spojených státech amerických již po 1. čtvrtletí roku 2001. Největším makroekonomickým a sociálním problémem Spojených států amerických je prozatím nezastavitelný růst nezaměstnanosti.

Seznam použitých pramenů:

I. Odborné časopisy, sborníky a denní tisk:

- 1) BRZEZINSKI, Z., Velká šachovnice. Praha. Mladá fronta, 1999.
- 2) BULÍŘ, A., Peníze a inflace v České republice. Ekonom, 1995, č. 36.
- 3) KREJČÍ, O., Mezinárodní terorismus. Mezinárodní politika 1996, č. 11, str. 19-20.
- 4) JANOŠEC, J., Zajištění budoucí bezpečnosti České republiky. Vojenské rozhledy č. 4, 1997
- 5) LUKÁŠEK, L., Aktivita OSN v boji s mezinárodním terorismem. Mezinárodní politika 1988, č. 4, , str. 15-17.
- 6) LUKÁŠEK, L., Význam mezinárodního práva při potlačování mezinárodního terorismu, Právník 1998, č. 9, str. 753 -784.
- 7) MATOUŠEK, J., STŘEDA, L., Mezinárodněprávní aspekty boje proti terorismu. Mezinárodní politika 2002, č. 8, str. 15
- 8) NASTOUPIL, J., Nové stadium terorismu, Mezinárodní politika 1995, č. 9, str. 25 -27.
- 9) PEZL, K., Militární aspekty evropské obranné identity, Vojenské rozhledy č. 2, Praha, Ministerstvo obrany, AVIS, 2000.
- 10) PECHÁČEK, Š., Aliance chrání ekonomiky členských států, Ekonom č. 34, 1997
- 12) TOŠOVSKÝ, J.: Peněžní a měnová politika v transformující se ekonomice. Politická ekonomie, 1994, č. 6.
- 13) ŽÁK, J., ČEŠKOVÁ, M., Analýza inflace v České republice v období transformace. ČNB, interní materiál č. 4, 1995.
- 14) Akcie znovu zajistí miliónové zisky, Hospodářské noviny, 1. listopadu 2001.
- 15) Českou bezpečnostní doktrínu vláda přizpůsobí boji s terorismem. ČTK, Praha, 9. prosince 2002.
- 19) Světová banka tvrdí, že ekonomika padá do recese, Hospodářské noviny, 1. listopadu 2001.
- 20) USA: Nezaměstnanost ničí snahu Fedu, Hospodářské noviny, 10. září 2001.
- 21) Týdeníky- Zahraniční trhy za 1. pololetí 2002.

II. Knihy:

- 1) BONANATE, L., Mezinárodní terorismus, Praha, Columbus s. r. o., 1997.
- 2) BRZYBOHATÝ, M., Terorismus I. a II. díl 1. vydání. Praha, Police history, 1999.
- 3) LUKÁŠEK, L., Fenomén mezinárodního terorismu ve světle současného mezinárodního práva, Západočeská univerzita, Plzeň, 1999.
- 4) KOLEKTIV., Terorismus a my, Praha, Computer Press, 2001.
- 5) ŠEFCÍK, V., Ekonomické otázky v systému bezpečnosti státu, VVŠ PV, Vyškov, 1998.
- 6) ŠEFCÍK, V., Ekonomické aspekty koaličního zabezpečení obrany, VVŠ PV, Vyškov, 1999.
- 7) TŮMA, P., HURNÍK, Z. Encyklopedie: Světový terorismus od starověku až po současnost. 1. vydání. Praha: Svojtka & Co2001.

Globální dimenze skupinového zla terorismu

Stanislav Simbartl

Článek se zabývá aktuálním problémem skupinového zla, které počátkem 21. století získalo globální dimenzi. Autor za cíl článku považuje vyhodnotit aktuální problematiku vlivu terorismu na ekonomické systémy, které reprezentují subjekty světového hospodářství:

- planeta Země, jako jednotný systém světového hospodářství,
- Spojené státy americké představující podíl 20 % na celosvětové produkci.

Přestože autor článku je především ekonom, a ekonomická problematika zde jednoznačně převažuje, je zpracování orientováno interdisciplinárním přístupem společenských věd – ekonomie, sociologie, politologie, polemologie, futurologie a globalistika. Z tohoto důvodu získává článek zajímavost nejenom pro ekonoma, ale i pro ostatní čtenáře bádající v této problematice. Rovněž lze ocenit rozsáhlou orientaci autora ve společenských vědách a odborné literatuře při zpracování článku.

Hlavní cíl a podstata článku spočívá v odpovědi na níže uvedené 3 otázky:

1. Proč události z 11. září 2001 znamenají globální problém, když útok byl veden na Spojené státy americké?
2. Přivedly události tohoto tragického dne světovou ekonomiku do stavu hluboké dlouholeté recese?
3. Jak vyhodnotit ekonomické dopady této tragické události s odstupem času – 6 roků?

Zpracování problematiky terorismu je vhodným námětem pro výzkumné záměry vysokých škol a vědeckých institucí, a to nejen ve společenských vědách, ale i v přírodních a technických disciplínách. Z uvedené problematiky nebyly zahájeny v akademických kruzích v České republice patřičné vědecké záměry (realizovaly se pouze z oblastí mezinárodního práva, sociologie, politologie a religionistiky). Z tohoto důvodu představuje článek prvotní impuls či výzvu pro další zpracování. Autorovi lze doporučit pokračovat v dalším rozpracování jednotlivých oblastí z této problematiky, které spadají do mikroekonomických, makroekonomických a finančních teorií.

- Komparace ekonomických dopadů terorismu a válečných konfliktů – zejména srovnání s plněním cílů stabilizační makroekonomické hospodářské politiky – ekonomického růstu, zaměstnanosti, stability měny a vnější ekonomické rovnováhy.
- Komparace ekonomických dopadů terorismu s rozsáhlými přírodními katastrofami (hlavně z počátku 21. století); jedná se o dopady, které lze zkoumat z mikroekonomické a finanční teorie – zajímavé finanční (resp. pojistné) trhy, ekonomické problémy leteckých společností ve světové ekonomice.
- Ekonomické dopady pro Českou republiku; existují vůbec nějaké.

Závěrem lze konstatovat, že článek je vhodným učebním doplňkem pro studia ekonomických věd a některých dalších společenských věd na vysokých školách. Rovněž je poučením pro čtenáře, který se zabývá problémy soudobé postmoderní společnosti, která nese přívrstev riziková. Z tohoto důvodu lze očekávat, že případné pokračování autora v této problematice bude přispívat k rozvoji poznatků u čtenářů.

Socialistické přístupy v ekonomických teoriích

Pavel Sirůček

Přehledová konzultace učebnicovým způsobem přibližuje a telegraficky shrnuje socialistickou linii v ekonomickém, resp. sociálně-ekonomickém myšlení, včetně aktuálních témat, otevřených problémů a perspektiv. Text využívá kapitoly 1, resp. především podkapitoly 18.4. publikace [43] – podrobněji na <http://nb.vse.cz/~sirucek>. Poděkování patří Ing. S. Heczkovi, Ph.D. jehož podkladové texty sloužily jako inspirace i výchozí materiál v řadě pasáží.

1. Socialismus jako politická ideologie, hnutí a ekonomická doktrína

Vedle liberalismu a konzervatismu jsou další vlivnou politickou ideologií s dopady nejenom pro ekonomické myšlení různé varianty socialismu [14] – ve smyslu pokusů o sociálně spravedlivou společnost v zájmu seberealizace jedinců (latinsky socius = společník, societas = společnost). Socialistické směry (mající své ekonomické koncepce) se opírají o polarizaci společnosti, dříve o nízkou životní úroveň městského průmyslového proletariátu, moderně o nerovnosti, globální problémy atd. [36]. Jde o celou řadu proudů, často teoreticky i politicky nesmiřitelně soupeřících [15].

Společné znaky řady podob socialismu lze vyjádřit takto: Kapitalismus není považován za definitivní společenské uspořádání, cílem je jeho překonání lepším řádem vybudovaným na základě projektu. Hlavní příčinu rozporů spojují se soukromým vlastnictvím (výrobních prostředků, faktorů) s cílem zespolečenštění (ale s různými představami o cestách i podobách kolektivního vlastnictví). Marxisté (1848) artikulují komunismus jako „zrušení soukromého vlastnictví“, kdy nejde o prostý zánik, ale o dialektické překonání. Ekonomika je považována za důležitý (či klíčový) rozměr společnosti, kdy náprava poměrů ekonomických je předpokladem změny politických poměrů. Zdůrazňován je aktivní podíl na změně, polarizace, společenské rozpory [2]. Normativní směry typu marxismu uvažují třídní boj, který ale není uznáván všemi. Jako sociálně-ekonomické a politické hnutí vzniká, stejně jako liberalismus a konzervatismus, v 19. století [43]. Reaguje na problémy nástupu industrializovaného kapitalismu, jako kritická ideologie nespokojených dělníků. K ideovým zdrojům lze řadit *Platóna*, rané utopisty (*T. More*) či humanisty a osvícence (*J. J. Rousseau*). V 19. století se rozvíjí socialismus utopický, později vědecký – systémově zpracovaný marxismus, s tezí o vystřídání kapitalismu socialismem. Během druhé poloviny 19. století se socialistické ideje šíří ve vyspělých zemích (dělnické strany, odbory) a s postupnou integrací dělníků do společnosti pronikají do politiky liberálních či konzervativních (*O. Bismarck*) stran. Ve 20. století se šíří na všechny kontinenty (s modifikacemi islámem – Egypt, Sýrie, kmenovými tradicemi – Tanzanie, konfucianstvím – Čína, Korea atd.), od roku 1917 lze hovořit o „reálném socialismu“, po II. SV existuje socialistická světová soustava, po jejímž kolapsu se objevují úvahy o konci socialismu [14].

Hodnotové paradigma zahrnuje řadu propojených hodnot a principů, jejichž vytrhování vede ke zjednodušeným interpretacím (ztotožnění socialismu a fašismu). V opozici k individualistickému liberalismu jde v první řadě o kolektivismus. V duchu principu komuny, resp. pospolitosti je celek preferován před jednotlivcem, lidské bytí je sociální povahy a problémy jsou řešeny nikoli izolovaným jedincem, ale organizací, skupinově – společensky. Lidskou podstatu nazírají jako tvárnou, kdy člověk je tvořen především prostředím (jako „průsečík společenských vztahů“, *Marx*) a záleží na konkrétních podmínkách, jaké stránky se prosadí [44]. Socialisté usilují o změnu životních podmínek, které povedou k prosazení pozitivních vlastností, solidarity a bratrství. Tato změna má přednost před individuem, které se musí disciplinovaně zájmům celku podřídít (uvědoměle či je přinuceno). Konečným cílem je člověk (obdobně jako u liberalismu) s nutnou proměnou sociálně-ekonomických podmínek, vedoucí k seberealizaci a svobodě individuí [21].

Podle pojetí změny lze odlišovat řadu různých podob (socialismus, komunismus či např. liberální komunitarismus *A. Etzioniho* [14], [63]). Důležitým principem je kooperace. Industriální kapitalismus je vrcholem odcizení lidské podstaty a jednou z cest překonání je rozvoj kooperativních potencií člověka. Kooperace je považována za dokonalejší formu vztahů než konkurence – z hledisek morálních (překonává egoismus a ziskost, které jsou spojovány se soukromým vlastnictvím) či ekonomických (spolupráce je efektivnější). Moderní jsou úvahy o participačních formách ekonomické i politické demokracie (od odborů, přes instituce *Esop*, *Mondragon*, zaměstnanecké firmy až po samosprávné kibuce v izraelské národní tradici). Klíčovou hodnotou je rovnost, často ve smyslu rovnosti sociální a ekonomické (a nejenom rovnosti práv či šancí). Mezi různými interpretacemi figuruje pojetí marxistů, kdy nerovnosti jsou odvozovány ze soukromého vlastnictví s recepty na překonání vlastnictvím společenským (státním, družstevním či dnes samosprávným). Sociálně-demokraticky orientovaní socialisté spojují snižování nerovností s přerozdělováním (progresivní daň, stát blahobytu) a jsou mnohdy blízcí moderním liberálům či paternalistickým konzervativcům [15], [39], [43].

Vedle problémů s chápáním rovnosti existují různé recepty na odstranění nerovnosti – k hlavním strategiím náleží revoluční a evoluční. Revoluční socialisté (např. komunisté) spoléhají na revoluční změny systému a akceptují i násilí. Subjektem je uvědomělá dělnická třída (*Marx, Engels*), resp. její avantgarda v podobě politické strany (*Lenin*). Revoluční scénáře jsou důsledkem reakcí na rané etapy života průmyslových dělníků (chudých, vyloučených ze společenského života, bez politických práv) i třídní interpretace státu. Státu nikoli jako neutrálního arbitra, ale nástroje vládnoucích vrstev, kdy politický systém garantující soukromé vlastnictví (diktaturu buržoazie) je třeba vystřídat např. diktaturou proletariátu. Mnozí dnešní revoluční socialistické přípoštějí i prvky „nadtrídnosti“ státu, ale upozorňují na limity socializace kapitalismu v soukromovlastnických mantinelech. Vyústěním strategie bylo nastolení diktatury proletariátu (SSSR) a částečně i vznik socialistického tábora [14] aj.

Evoluční (reformní) socialisté se formují ve vyspělých zemích na konci 19. století s postupnou integrací dělnictva do společnosti (včetně politických, např. volebních, práv a růstu životní úrovně). Také liberalismus a konzervatismus doznal proměn a obvykle akceptoval, že velká polarizace vede k problémům i revoluční strategii [15]. Fabiánská společnost v Anglii (1884) tvrdí, že socialismus se může „pokorně“ vyvíjet z liberálního kapitalismu; obdobně uvažují *F. Lassale*, *E. Bernstein* či *K. Kautsky*. Vyústění představuje po II. SV transformovaný a řízený kapitalismus v podobě welfare state, s vazbou na keynesovství, resp. moderní liberální přístupy [43]. Začátkem 90. let odpůrci uvádí, že revoluční strategie zkrachovala a evoluční se vyčerpala. Stoupenci naopak hovoří o nových podobách socialismu spojovanými někdy s modernizovanými „třetími cestami“, jindy s komunitarismem, samosprávou, světovou revolucí či globální katastrofou [35], [42], [45].

2. Utopičtí a malovýrobní socialisté

Pod vlivem proměn kapitalismu, započatých průmyslovou revolucí, dochází ke změnám ekonomického myšlení. Přibližně od poloviny 19. století sílí nové myšlenkové proudy kritické k liberálním idejím anglofrancouzské klasické školy politické ekonomie. Dochází k velkému názorovému rozkolu. Kritickou reakci představují historizující koncepce (v čele s nacionální německou historickou školou [43]), kvalitativní změny ekonomické vědy jsou spojeny s postupným nástupem marginalismu (ve standardní linii vývoje [43]) a na sociální rozpory a problémy kapitalismu upozorňují různé proudy socialistické [48].

Utopický socialismus (u = ne, topos = místo, utopie jako neexistující místo) reaguje na počátky kapitalismu. Z morálních hledisek kritizuje nerovnosti a zlořády, spatřuje ideál v osvícenství a osobních příkladech, propagaci a často má vizionářský charakter. Prvky lze nalézt již u středověkých „kacířů“ (včetně husitských táboritů či vůdce selské války v Německu *T. Münstera*), jako ranní utopisté jsou uváděni *More* a *Campanella* [16]. Anglický renesanční humanista, kancléř Jindřicha VIII. *Thomas More-Morus* (1478–1535) kritizuje soukromé vlastnictví jako příčinu zla a utopické představy o ideální společnosti vtěluje do *Utopie* (1516). Italský dominikán a filosof *Tommaso Campanella* (*Giovanni Domenico*, 1568–1639) patřil k vůdčím povstání za osvození Neapole a usiloval o smíření vědeckého poznání s církevními dogmaty. Inspirován *Platónem* a *Morem* vypracoval ve vězení koncepci ideálního „slunečního“ státu (1623). Za utopické lze považovat ideje tzv. agrárního komunismu v Anglii 17. století – *G. Winstanley* a hnutí diggerů se společným vlastnictvím půdy. Ve Francii byl kladen důraz na racionální koncepci vycházející z rozumové výchovy. *Jean Meslier* (1664–1729) kritizuje stávající společenské uspořádání s vizemi rovnostářství, *E. G. Morelly* (1755) vytváří model spravedlivé společnosti s prvky asketismu a primitivního rovnostářství. Fyziokraty kritizuje *Gabriel Bonnot de Mably* (1709–85) za obhajobu soukromého vlastnictví jako přirozeného základu společnosti. V kontextu Francouzské revoluce se úvahami o socialismu zabývá *Philippe Buonarroti* (1761–1837) a *Francois Noël Babeuf* (1760–97), resp. revoluční hnutí babeufistů. Dějiny *Babeuf* považoval za boj chudých a bohatých a odstranění nerovností nespojoval s „osvícením rozumem“, ale s revolucí.

Vrcholy předmarxovského socialismu 19. století reprezentují Francouzi *Saint-Simon* a *Fourier* a Brit *Owen* [16], [22], [48]. Obvykle předpokládali socialistickou přeměnu pokojnou cestou, „shora“ – propagací myšlenek a osvícením vládnoucích tříd. *Claude Henri de Rouvroy Saint-Simon* (1760–1825) řešil makroproblemy a pojímal dějiny jako nepřetržitý pokrok – společenský vývoj je střídáním kritických období (1821–22). Kritizoval kapitalismus za problematickou strukturu, kdy třídu pozemkových vlastníků považoval za odsouzenou k zániku a vyzdvihoval třídu industriálů (podnikatelé i dělníci) jako nositelku pokroku. Anarchičnost výroby chtěl nahradit celospolečenským plánovitým řízením s vědecky organizovaným plánováním. Ovlivnil řadu osobností (*A. Comta*, *Marxe*) i např. mystická církevní hnutí. *Charles Francois Maria Fourier* (1772–1837) kritizuje kapitalismus za oddělení výroby a spotřeby, kdy obchod vykořisťuje výrobce i spotřebitele, způsobuje anarchii i krize. Řešení spojoval s tzv. falansterami (falangy – autarkními výrobně-spotřebními celky pro 1620 lidí, s právem na práci, rozdělováním podle práce a nadání) s důrazem na zemědělství, které se staly předobrazem čínských komun či izraelských kibuců. Blíže dělníkům měl *Robert Owen* (1771–1858), který stavěl na pracovní teorii hodnoty *D. Ricarda* a kritizoval negativa kapitalistické industrializace (včetně soukromého vlastnictví, náboženství i kapitalistické formy rodiny). Význam přikládal výchově s vizí beztřídní společnosti – ve smyslu svobodné federace družstevních osad, s odstraněním soukromého vlastnictví a rozdělováním podle potřeb. Představy se experimentálně neúspěšně pokoušel realizovat v Anglii i Americe (pracovní komuny *New Lanark* a *New Harmony*), zkracoval pracovní dobu, vyplácel plnou mzdu i za krize, zřídil jesle, jídelny či penzijní pokladny.

Rozdíly předznamenaly spory aktuální dodnes – zda nastolit socialismus pomocí plánů (direktivně) nebo větší kontrolou dělníků v družstvech, komunách či samosprávách. Dobově se vedly diskuze o díle *D. Ricarda* (zaměřeného proti pozemkové rentě a pozemkovému vlastnictví [43]), na kterého navazují další tzv. leví ricardovci, inspirováni i *Owenem*. Za jediný zdroj hodnoty považovali práci a požadují pro dělníky „plný výtěžek práce“ (veškerá hodnota vytvořená živou prací má být ve mzdě). Uvedené odmítá *Marx* (Kritika Gothažského programu, 1870), protože by společnost nemohla vůbec existovat, i *J. S. Mill* [43]. Náleží sem anglický „utilitární“ socialista a feministka *William Thompson* (1785–1833). Mezi „socialisty-ricardovce“ je řazen utopický socialista Angličan *Thomas Hodgskin* (1787–1869) navrhuje zrušení kapitalistického vlastnictví a zachování malovýroby, *J. Gray* či *J. F. Bray*.

Roztříštěný malovýrobní směr politické ekonomie (také maloburžoazní) se vydělil v průběhu první poloviny 19. století a jako relativně samostatná tradice existuje dodnes. Je součástí koncepcí malovýrobního socialismu, kdy maloburžoazii tvoří řemeslníci, živnostníci, soukromí rolníci či menší obchodníci, kteří spolu s úředníky a inteligencí náleží do tzv. středních vrstev. Maloburžoazie je ohrožována kapitalismem (velkoburžoazií, s nebezpečím bankrotu a proletarizace), ale také dělníky (s požadavky na znárodnění či kolektivizaci). Z „dvojakého“ postavení plynou specifické názory na společnost a ekonomiku i hledání „třetích cest“ [36]. Malovýrobní směr upozorňuje na společenské rozpory, vystupuje v zájmu středních vrstev a navrhuje různé

cesty ke zlepšení jejich postavení. Kritizuje aspekty kapitalismu, které jsou v rozporu se zájmy malovýrobců (koncentrace výroby a centralizace kapitálu, monopolizace, zániky a proletarizace malovýrobců), obhajuje soukromé vlastnictví a svobodu podnikání, normativně (eticky) hodnotí společenský vývoj a nastoluje požadavky reforem kapitalismu. Bývá zde uváděn katedrový socialismus spojený s německou historickou školou. Dále Fabiánská společnost v Anglii – *Sidney James Webb* (1859–1947), s manželkou *Beatrice, G. B. Shaw* aj. Důraz kladli na sociální reformy ve sféře přerozdělování a spotřeby, s východiskem v idejích utilitarismu a evoluční strategii socialistických cílů (tzv. fabiánský socialismus).

Švýcarský historik a ekonom *Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi* (1773–1842) je označován za posledního představitele francouzské větve klasické ekonomie a klíčového autora malovýrobního směru (1819). Původně ve francouzském prostředí propagoval *A. Smitha* [46], ale od vlivem negativních dopadů průmyslové revoluce se stal kritikem liberalismu i klasické školy. Zkoumal krize z podspotřeby (nedostatečnou poptávku k realizaci produktu) s řešením ve „třetích zemích“ – odbytem v koloniích. Jako „ekonomický romantik“ propagoval návrat k malovýrobě, která ideálně propojuje majetek (vlastnictví) i práci. Malovýrobce nejlépe využívá zdroje (je hmotně zainteresován na efektivnosti), je schopen správně odhadnout ceny i odbytu, populace malovýrobců nikdy nepřesáhne možnosti obživy (malovýrobce je schopen regulace potomstva). *Sismondi* požadoval zásahy do ekonomiky ve prospěch malovýrobců (obnovení cechů, rozdělení velkého pozemkového vlastnictví, omezení technického pokroku či regulaci zavádění strojů). Měl vliv na ruské liberální narodníky, kritizované Leninem [26].

Sismondiovi teoriemi i dílem *Ricarda* byl ovlivněn ruský utopický socialista, revoluční demokrat *Nikolaj Gavrilovič Černyševskij* (1828–89), bojující za odstranění nevolnictví v Rusku. Teoretikem socialismu a stoupencem anarchismu byl francouzský filosof, ekonom a sociolog *Pierre-Joseph Proudhon* (1809–65), kritizující velkoburžoazní vlastnictví umožňující existenci bezpracných důchodů („vlastnictví je krádež“). Odmítá společenské vlastnictví a řešení vidí v malovýrobním vlastnictví. Dělníky hodlal přeměnit v soukromé malovýrobce pomocí reforem (peněžní, odstranění úroku), kdy by výrobci měli zajištěnou plnou hodnotu produktu práce (1846). Anarchistická řešení propaguje Rus *Michail Alexandrovič Bakunin* (1814–76), ideolog anarchismu a narodnictví, požadující likvidaci státu a kolektivní vlastnictví (tzv. anarchosyndikalismus) a s vizí systému založeného na samosprávě. Na Bakunina navazuje tzv. anarchokomunismus *Petra Alexejeviče Kropotkina* (1841–1921) s požadavkem rozdělování podle potřeb a nestátního komunismu [14].

Německý politik *Ferdinand Lassale* (1825–64) založil první německou dělnickou stranu (1863) a snažil se vymanit dělníky z tzv. železného zákona mzdového pomocí státem podporovaného družstevnictví či podíly na zisku, zajišťujícími celý produkt práce. Již podle *Ricarda* jsou za kapitalismu dlouhodobě mzdy vždy na úrovni existenčního minima – působením mechanismu dělnické populace [16]. Francouzský socialista *Jean Joseph Louis Blanc* (1811–82) navrhoval zřizování veřejných dílen, které měly být efektivnější než soukromé podniky (1849). Spolu s Fourierem je řazen k tzv. francouzským asociacionistům, kdy jádrem nového systému měly být hospodářské komunity (asociace), které se prosadí v hospodářské soutěži. Teoretikem družstevního hnutí (tzv. nímské družstevní školy) je Francouz *Charles Gide* (1847–1932), který s *Ch. Ristem* vypracovali knihu *Dějiny ekonomických doktrín* (1909). Americký družstevní socialista *J. F. Bray* (1839) vychází z levého ricardovství, resp. Owena a propaguje společenské vlastnictví; anglický maloburžoazní socialista *John Gray* (1798–1850) je částečným stoupencem myšlenek Owena a kritizuje peněžní vztahy (s návrhy na tzv. pracovní peníze); působí idealistický belgický socialista *H. Denis* (1895) aj. Průkopníkem českého družstevního hnutí (Ouly, pojišťovna Slávie) se stal národohospodář *František Ladislav Chleborád* (1839–1911) zaměřený na sociální a dělnickou otázku (dělnické spolky, spotřební družstva), který reformy spojoval s družstevnictvím [43]. Organizátorem českého svépomocného družstevnictví byl buditel *František Cyril Kampelík* (1805–72). Angličan *George Douglas Howard Cole* (1889–1959) vytvořil koncepci gildovního socialismu (spojení syndikalismu a státního socialismu, 1913), kdy gildy byly družstevní sdružení (ve stavebnictví či nábytkářství). Vliv modelu klesá od 20. let 20. století, kdy gildy v konkurenci neobstály. *Cole* přechází na pozice smíšené ekonomiky a akceptuje soukromé vlastnictví.

Ve 20. století se malovýrobní směr soustřeďuje na kritiku velkých monopolů a jejich využívání státu k vlastnímu prospěchu, sní o návratu k předmonopolnímu kapitalismu a často se překrývá s tzv. revizionismem (*E. Bernstein, K. Kautsky*) a moderním reformismem. K tomu náleží i Socialistická internacionála založená v roce 1951, sdružující socialistické a sociál-demokratické (nekomunistické) strany s koncepcí tzv. demokratického socialismu. Dále praxe státu blahobytu či soudobé hledání moderní „třetí cesty“ či „nového středu“ (modernizovaná britská New Labour s ideologem *A. Giddensem* [15]) atd.

(dokončení textu a seznam literatury v příštím čísle)

Idea levice

Eli Zaretsky

Professor of History New School for Social Research New York, NY 10003

elizaretsky@earthlink.net

Práce přednesena 13. května 2007 v Praze, Vila Lana

Přeložil: Tibor Vaško

Cenné připomínky poskytl Michael Hauser

Jazyková úprava: Hana Hrzalová

Uveřejněno v Marathonu se souhlasem autora i překladatele

Skutečnost, že Berlínská zeď spadla přesně dvě stě let po Francouzské revoluci, neunikl ostrému oku François Furetovi, velkému francouzskému historikovi. Sleduje povstání na televizi, Furet cítil, že je svědkem více než konce režimu; on cítil, že je svědkem konce jedné iluze. Tato iluze byla poháněna, dle Fureta, nenávistí buržoasie, společenské třídy pokládané "za mocnou v ekonomickém pojetí", posedlé penězi, ale "zbavené hluboko uvnitř morálních principů". Co však byla "nenávist buržoasie?". Jen na pohled to byla "nenávist jiného, ve skutečnosti to byla nenávist sebe samé". Dnes, on si šťastně vydechl, je po revoluci. "Myšlenka jiné společnosti" je naštěstí "téměř nemyslitelná". Milosrdně, "jsme odsouzeni žít ve světě, jaký je".

Dnes, se zdá, že Furetova euforie byla nemístná. Od roku 1989 jsme mohli opakovaně zažít demonstrace toho, že myšlenka levice není v žádném případě vyřízena. V Latinské Americe samozvaná levice zaznamenala očité zisky od voleb Hugo Chavéze v roce 1998, získáním prezidentských úřadů v Brazílii (2002), Argentíně (2003), Uruguay (2004), Bolívii (2005) a Chile (2006). V Evropě sociální demokracie pravděpodobně zůstane hegemonem i přes vítězství Sarkozyho, zatímco v USA, Demokratická strana má šanci vyhrát prezidentský úřad, částečně návratem ke starším tématům ekonomické spravedlnosti a internacionalismu. Žádný z těchto zisků nelze označit za levici, ale je v nich k ní vztah. V Číně, Indii a na Středním východě jsou významná demokratická hnutí, i když americká zahraniční politika v letech Bushovy vlády jim to rozmlovala. Inovativní činnost na úseku lidských práv, rozšiřování mezinárodní feministické sítě a explicitně levicové globální sociální fórum také demonstrují, že idea levice v žádném případě neskončila. Přesto se v roce 1989 dostaly do centra pozornosti dlouhodobé pochybnosti o projektu levice, pochybnosti, jež soudobé události vůbec nerozptýlily. A tak zatímco se levice šíří v Latinské Americe, děje se tak ve společnostech, jež v mnoha případech postrádají liberální instituce a demokratickou kulturu. V nepřítomnosti liberální demokracie, z čeho se idea levice skládá? V Evropě, a to je ironie, posledním velkým triumfem levice byla porážka Evropské ústavy, událost, jež vykojila otevření se EU Turecku a zasáhla i do vývoje nezávislé evropské zahraniční politiky. Mezi úzkým ekonomismem a nacionalismem francouzské a nizozemské levice a technokratické kapitalistické elity, jež kombinuje ekonomickou spravedlnost s "udržitelností" kapitalistické účinnosti, čelí levicový intelektuál dilematu. Co se týká demokratických hnutí, hnutí za lidská práva a feminismus, není jasné, v jakém smyslu a zda vůbec tato hnutí patří k levici. Pokud jde o USA, pokládané dříve chudými za vyvolenou zemi, pak dnes už každý může vidět problémy, jimž čelí Demokratická strana. Musí přiznat americkému lidu, že jejich synové a dcery umřeli v Iráku za nic. Musí vysvětlit, že jejich poklad byl promrhán a jejich budoucnost že je držena jako rukojmí. Musí prozradit, že pečlivě pěstovaná pověst Spojených států byla bezmyšlenkovitě okleštěna. Protože Američané si váží optimismus a ducha "jde to udělat" nadevše, protože se nechtějí nikdy ohlížet a když už, tak jen s hrdostí, nechtějí tyto pravdy slyšet. Přesto jim je lze sdělit.

Američané jsou s to přijmout špatnou zprávu, pokud není hyperbolická a nabízí-li možnost vykoupení, spasení. Demokraté však budou mít potíže takovou zprávu sdělit. Po šedesátých letech rozpustili své svazky s chudými, pracujícími a s nižší třídou Američanů, tj. s většinou svých spoluobčanů. Pod heslem "éra velké vlády je za námi" vykuchali jedinou instituci, která chránila chudé před trhem. Odstraníce fíkový list ze strany velkého byznysu, odsoudili "třídní boj", pokud vznikl ze strany dělníků, černých, a imigrantů. Korupce, destrukce penzijních a zdravotních plánů, předání velkého průmyslu finančním spekulantům, transformace měst na tematické parky, privatizace vzdělávání, podřízení vědeckého výzkumu komerci, sexualizace masové kultury, podkopání veřejné sféry: demokraté buď nechali toto smrtelné tsunami privatizace proběhnout, nebo je aktivně podporovali pod hlavičkou "třetí cesty".

Výsledek, jak pozoroval Thomas Frank, byla "francouzská revoluce naruby" - sans-culotti zaplavili ulice, dožadující se více moci pro aristokracii. Není jasné, zda drobná gesta projevovaná od roku 2006, to změni. Souhrnně tedy, potíže, jež jsou charakteristické pro činnost na úseku lidských práv, zmatek v Evropské levici, a téměř zmizení levice v USA, to vše přivádí k myšlence, že idea levice potřebuje znovu promyslet více než jen letným způsobem. Problém nezačal rokem 1989. Nikdo nemůže popřít, že období, jež vytvořilo feminismus a osvobodilo homosexuály, je velkým obdobím v dějinách sociální spravedlnosti. Nicméně co odlišuje naši epochu, je fakt, že poprvé v dějinách je sekulární transformace kapitalismu - komputelizace, globalizace, "post-Fordismus" - vedena pravici. Současně jsme svědky základního posunu v politické kultuře, posunu "od přerozdělování k uznání", přechodu od prvotních ekonomických otázek třídy ke střetu Islámu a Západu, k problémům roušek, imigrace a stále se posouvající hranice mezi náboženstvím a světskou realitou, veřejným a

soukromým, národem a globálním řádem. Ať jakkoliv tendenční a nedostatečné, Furetovo prohlášení, že je po revoluci, odráželo velmi hluboké dějinné procesy, procesy, které vyvolávají otázku, zda je stále ještě důležité držet se ideje levice, a jestliže ano, pak z čeho tato idea sestává. Tato otázka je dále podtržena vědomím, že stoupající irelevance levice byla z větší části produktem levice samé. I když je pravda, že počínaje sedmdesátými lety, se stala finanční a ideologická podpora pravicového myšlení bezprecedentní, levice by nikdy nemohla být zničena zvenčí. "Zapomnění" levice - často mělo toto "zapomnění" podobu snahy "prokousat" se údajným "sterilním" rozlišením pravice-levice, nebo nahradit zastaralý "ekonomismus" - toto "zapomnění" bylo vytvořeno teoretiky "třetí cesty", zastánci "kulturního obratu", Kantovci, Freudovci, Foucaultovci, feministy, sexuálními emancipátory, historickými revisionisty, subalterními post-kolonialisty a "progresivními" sociálními vědci, jinými slovy samotnou levicí.

Tato práce pak je pokusem znovu doložit platnost ani ne tak levice jako ideje levice. Tato práce dokazuje, že dichotomie pravice-levice má svou vlastní integritu, kterou nelze zredukovat na dichotomie typu socialismus vs. kapitalismus, marxismus vs. buržoazie, nebo třída vs. kultura. Vyvozuje, že dichotomie pravice-levice zakrývá vztah základnější: vztah mezi velkými lidovými silami jako je Demokratická strana a menšími, rozptýlenými a různými, ale intelektuálně koherentními a morálně naléhavými silami levice. Jejím hlavním argumentem je skutečnost, že liberální politika je bez levice bezpáteří, zatímco levice bez liberalismu bude nakonec marginální, sektářskou a autoritativní.

Práce je adaptována z knihy která se zabývá třemi otázkami. V první části se klade a zodpovídá otázka, jak vznikla idea levice? Odpovídám: návratem do období revoluce (1789-1865), do období, v němž nové demokratické síly vsadily na "svobodnou" (tj. nevázanou) práci, včetně práce ženy v domácnosti, jako prvotního činitele změny. V tomto období se vytvarovala první idea levice: idea dvou protichůdných revolucí: liberální, buržoazní revoluce a revoluce socialistické. V druhé části se ptám, jak se idea levice měnila během dějin? Odpověď se soustřeďuje k jednomu rozhodujícímu momentu: k posunu od práce k lidem a tudíž k demokracii, liberálním ideálům, nacionalismu a anti-rasismu během epochy Lidové fronty (1935-1950). Během tohoto období myšlenka, že socialismus má nahradit liberalismus, začala ustupovat myšlence, že liberalismus a levice jeden druhého potřebují, zejména díky hrozbě fašismu. V třetí části zkoumám, zda a jak byla idea levice zapomenuta. Začínám sice kulturními revolucemi šedesátých let, soustřeďuji se však na naši dobu, komplikují myšlenku "zapomnění" dotazem, zda idea levice jednoduše nezměnila svůj charakter nebo zda snad se nestala sociologicky zastaralou. V závěru však argumentuji tím, že zatímco levice dávno přerostla myšlenku revoluce dělnické třídy (ať už jí uskutečnila nebo ne), žádné sociální hnutí, které nepostaví do centra svého zájmu explicitně kritický postoj ke kapitalismu (nejen prostou negaci) si název "levice" nezaslouží.

Co je to IDEA LEVICE? Dříve než pokročíme dál, musím se vyjádřit k původní otázce: co se míní ideou levice? Ideou levice míním koncept levice: ne jakousi "zvláštní" levici, ne dějiny levice, ale spíše koncept sebe sama. Pojem koncept mi dovoluje uvést tři sousledné skutečnosti. Za prvé chci navrhnout, že existuje cosi nutného nebo universálního, spojeného s levicí, jinými slovy, že abychom vůbec mohli myslet na společnost nebo dějiny, potřebujeme k tomu odpovídající koncept, podobně jako potřebujeme takové koncepty jako spravedlnost, demokracie a svoboda. Za druhé, chci rozlišit koncept levice od jejích konkrétně historických realizací, například od jejího ztělesnění v organizacích, novinách, v televizních pořadech, časopisech, vydavatelstvích, obchodech s knihami, restauracích, náboženských tendencích, akademických orientacích apod. Idea levice se liší od souboru protestních hnutí, z nichž každé je organizováno kolem specifického problému jako jsou multikulturalismus, globální oteplování, zdravotní péče nebo odbory. I kdyby všechna protestní hnutí, která dnes existují, se spojila, aby podpořila například stejného kandidáta, ještě to nevytvoří levici. Za třetí a nakonec, chci rozlišit kritickou, intelektuální a uvědomělost inspirující roli levice od její role při zkoumání a osvojování si politické moci. Idea levice je neoddelitelná, jak historicky, tak koncepčně od ideje intelektuála; vidíme to z rodopisu takových výrazů jako je ruská inteligence. Moc je ovšem nevyhnutelná, získávání moci však ještě nedefinuje levici. Skutečně, když levice získá moc, je to ve chvíli když role levice je speciálně zapotřebí. Zvažujeme-li levici na této obecné úrovni, pak je ihned jasné, že idea levice nikdy nezestárne, nebo že se stane irelevantní. Být na levici, znamená jistý druh existenčního postoje, druh revolty nebo protestu, který vskutku nikdy nezestárne. Mezičlánek mezi něčím biologicky daným a historickým, odvozeným od situace těla v přírodě, dichotomie levice-pravice byl původně pokus zdůvodnit sociální moc v přírodě. Tak v každé společnosti symbol řádu, důležití ministři, biskupové církve, nejbohatší patřonové sedí na pravici, zatímco nižší potentáti jsou usazeni na levici. Pravice symbolizuje nadvládu, autoritu a Boha; levice symbolizuje rebelii, nebezpečí, nespokojenost a zlobu. Zvažme sama slova: pravice, recht, droit(franc. TV) vs. maladroit, gauche a sinister. V Markovi 14, 62, A Ježíš řekl: "Jáť jsem a užíté Syna člověka, on sedí na pravici moci Boží, a přichází s oblaky nebeskými". (Je použito citátu z Kralické bible a ne doslovný překlad textu autora, pozn. překlad.). U Miliona rebelující andělé, Lucifer a jeho miláči sedí na levici.

V USA, sedí v Kongresu na levici Demokratická strana. Robert Herz shrnuje: "pravice je model a symbol všech aristokracií, zatímco levice patří plebejcům". Zatímco universální subordinace levice, včetně levé ruky,

odráží universální snahu založit sociální moc, mluvíme-li o moderní ideji levice, pak máme na mysli cosi jiného. Moderní idea levice je téměř mysticky spojena s Francouzskou revolucí. Z části je tomu tak proto, že tato revoluce, ve svém pojetí, zahrnujícím také Ameriku a dokonce část Indie a Středního východu, byla první historickou událostí ve světových souvislostech, současně poskytla první možnost pro prosazení levicové ideje. Během revoluce, jež famózně zahrnovala teatrální, vykupitelské a jiné prvky předcházející politiky, horizontalita nahradila vertikality: Král-Slunce a katolická hierarchie upřednostnila patriotické festivaly, jež se konaly v otevřeném prostoru tak, že každý byl na stejné úrovni a mohl vidět každého jiného. A bylo to v tomto novém horizontálním prostoru, kde se zrodila moderní dichotomie levice-pravice. Během zasedání Národního shromáždění v roce 1789 seděla šlechta napravo od předsedy a Třetí stav nalevo. Převratnost a význam tohoto odlišení se objevovaly postupně, jak levice (jakobíni) se stala reprezentantem sociální revoluce, pravice (Gironde) pak reprezentantem striktně politické revoluce.

Po porážce Napoleona, výrazněji pak v devatenáctém století, levice-pravice začala ovlivňovat parlamentární nebo reprezentativní demokracie. Jak Jean La Ponce poznamenal: "vizuální a prostorová (levo-pravá dichotomie) byla ihned srozumitelná a snadno převoditelná mezi kulturami". Názor, že výrazně moderní levice byla zrozena Francouzskou revolucí, nutno kvalifikovat ze dvou hledisek. Pro začátek s mnoha idejemi sociální spravedlnosti, ekonomického přerozdělování a pohlavní rovnosti, jež ztotožňujeme s moderní levicí, se objevila poprvé ne v roce 1793, ale spíše během Nizozemské revoluce, jež začala v osmdesátých letech 16. století a v revolucích Anglických, jež začaly ve čtyřicátých a padesátých letech 17. století. To je zvláště pravda o jádru liberálních hodnot svobody svědomí, což je kritické jak pro liberalismus tak pro levici. Nicméně Angličané se nesnažili svoji revoluci univerzalizovat oním způsobem, jímž tak učinili Francouzi, a skutečně, celý koncept Anglické revoluce byl formulován až zpětně, po roce 1789. Za druhé hnutí, jež nazýváme Francouzskou revolucí, bylo výrazem procesu globálního. Zvláště Haitská revoluce měla takový dopad na Nový svět, jaký měla Francouzská revoluce na Evropu, například na nové státy v Jižní Americe, na koupi Louisiany, na expansi severo-amerického otroctví a na dobytí severního Mexika Američany. Jinými slovy, anti-otroctví bylo alespoň tak plně přítomno u zrodu moderní levice jako zrušení feudalismu.

Mnohé z dalších ideálů, jež idea levice zahrnuje a musí zahrnovat, se zrodily během reformace a v období demokratických revolucí. Jsou to politické ideály jako individuální svoboda, rovnost před zákonem, omezení státního zasahování, politická demokracie, jakož i kulturní ideály jako jsou osobní autonomie a všechno to, co dnes často označujeme slovem "moderní". Na první pohled ovšem žádný z těchto ideálů nepotřebuje levici. Idea levice se stala relevantní, jakož i nutnou ze dvou důvodů.

Za prvé proto, že oddanost moderním ideálům svobody byla tak plytká, tak kompromisní, tak snadno opustitelná v tváři v tvář krátkodobým příležitostem a praktickým omezením, že společnost si vyvinula potřebu trvalé skupiny "extremistů", riskujících a hádajících se. Řečeno jazykem Michaela Walzera v souvislosti s odkazem na puritány 17. století, moderní politika potřebuje "svaté", charakterizované "nekompromisní a trvalou oddaností politickým ideálům (což někteří nazývají pokrytectvím) a rigorózní a systematickou prací při sledování tohoto ideálu (což někteří volají "všetečnost"). Takto lze vymezit sociologický a psychologický důvod pro existenci levice: bez levice by kombinace mocných zájmů a masová apatie zajisté převládly. Skutečně, může být, že jistá menšina příslušníků lidstva, alespoň v moderních podmínkách, shledává nespravedlnost, ponížení nebo sociálně vnucenou bolest nesnesitelnou. Známe řadu takových lidí a já jsem jeden z nich. Podobní lidé tvoří důležitý základ pro levici. Alexis de Tocqueville, který navštívil USA třicet let před občanskou válkou, byl "překvapen lehkou myslí, lhostejností a morální nedbalostí, s nimiž Američané dokázali žít s otroctvím". Ti, kdož chtěli zrušit otroctví, tuto lhostejnost nesdíleli a cítili to tak silně, že zabránili ostatním v lhostejnosti a vytvořili tím prostor pro Lincolnovu činnost.

Druhý důvod pro existenci levice je koncepční. I když mocná liberální tradice pomáhá pokroku ve věci svobody, je sama svoboda věcí dvojznačnou. Nejen otroci, ale i otrokáři bojovali za svobodu, ti druhí za svobodu zbavit se majetku jak pokládali za vhodné. Jinými slovy, levice je nutná, protože boj za politická práva a kulturní emancipaci není sám o sobě postačující, je vždy potřeba sociální rovnosti, "parity v participaci", jak to nazvala Nancy Frazerová, ve všech aspektech života. Implicitní v přesunu z vertikality do horizontality, radikální levicová koncepce rovnosti byla shrnuta Stevenem Lukesem: "Co sjednocuje levici jako tradici v čase a prostoru, je její levicové odmítnutí symbolické hierarchie (tj. universální subordinace levice) a nevyhnutelnosti nerovnosti, které posvěcuje.

Co tohle nabízí je, že levice popisuje tradici a projekt, jehož prvním jasným výrazem bylo osvícenectví (a) jež zpochybňuje posvátné principy společenského řádu, zápasí s neomluvitelnými ale odstranitelnými nerovnostmi stavu, práv, moci a podmínek, a hledá cestu k jejich odstranění politickou akcí. Jádro jejího zájmu je žádoucí odpověď na otázku, co znamená a zahrnuje rovnost. Evokuje představu společnosti rovných a tuto vizi v nejširším měřítku přetváří v požadavek průzkumné diagnózy zdrojů neomluvitelné diskriminace a závislosti, a v praktický program jejich zrušení nebo oslabení". Lukesova koncepce rovnosti je působivá, ale obsahuje dva různé významy tohoto pojmu. Jedna z cest, jak odhalit nerovnost, je z hlediska individuální psychologie. Zájem jedince je rozdělen mezi sebe-záchranu, sebe-zájem nebo narcisismus na jedné straně a přilnutí k jiným na straně druhé. Ale samo toto rozdělení je poněkud zavádějící. Přilnutí k rodině, národu, lidu, k

rase, nebo pohlaví je formou přilnutí k sebe samému. Imperativ sebe-zájmu, sebe-záchrany, včetně oddanosti k vlastní skupině vede k ideji rovnosti jako k jistému druhu metriky. Tak si můžeme představit "společnost rovných" a můžeme hledat odstranění nerovností např. v materiální redistribuci, v odstranění diskriminace nebo i radikálnějšími prostředky, jako je pozitivní diskriminace.

Takováto koncepce rovnosti zůstane uzavřena v rámci liberálního paradigmatu, pokud bude založena na oddanosti k právům jednotlivce. Na druhé straně můžeme mluvit o rovnosti jako o zkušenosti, získané spolu s ostatními. Například v houfu, ve společné práci, ve sdíleném účelu, v době národní nouze, se uvědomování rozdílu - např. věku, pohlaví, rasy nebo společenské třídy - ztrácí na významu. Jedinec se cítí být roven druhému v takovém smyslu, že se cítí být s ním ztotožněn. Tento druhý význam rovnosti, jmenovitě jako identita nebo solidarita, je v úzkém vztahu k takovým konceptům jako jsou komunita, komensalita (výraz, který asi nemá český ekvivalent a znamená - žít spolu, ale ne jeden na úkor druhého, pozn. překladatele), nebo sdílení společného jídla, a často byl v napětí s právy jedince, viz známý stres mezi svobodou a rovností, nebo konečně mezi liberalismem a levicí. Toto napětí je pozitivní; nemělo by se řešit.

Levice pak k liberálnímu ideálu svobody přidá uvědomění, že jedinec potřebuje ostatní lidi, dotekovou, smyslovou potřebu, téměř jako partneři, potřebu, kterou nelze zredukovat na žádnou metriku. Závěrem, řečeno jinými slovy, levice stojí za smyslem společného, toho, co je sdíleno, projekt, a proto pro jednotu lidských druhů způsobem, jež liberální idea rovné hodnoty všech jedinců nedosahuje. Levice není autorem volání po rovnosti. Požadavek rovnosti formulovala spíše společenská hnutí jako jsou odbory, hnutí za svobodu Afro-Američanů nebo hnutí feministické. Dějiny těchto hnutí odhalují, že volání po rovnosti se měnilo historicky, často se tak dělo nepředvídatelně. Jako příklad nám může sloužit zrušení otroctví, zrušení formy práce, jež v podstatě nebyla po tisíciletí zpochybňována, nebo osvobození homosexuálů, požadavek, jenž byl po léta téměř nemyslitelný. I když společenská hnutí požadující rovnost vytvářejí nové, často překvapující hodnoty, nemusí být vždy na levici, i když tam mohou být.

Úkolem levice není tato hnutí vytvářet, ale reagovat na ně: naslouchat jim, učit se, jak jim zaručovat respekt a vážnost, neboť tato hnutí jsou skutečným *raison d'être* levice. Současně má levice zodpovědnost za interpretaci těchto hnutí v termínech celkového telos (řecké slovo označující cíl, k němuž něco směřuje, konečný smysl - pozn. překladatele) rovnosti, je to levice, jejímž úkolem je popsat koncepci jednotlivých hnutí, jejich vztahy k hnutím jiným a popřípadě je kritizovat z tohoto pohledu. Ve formulaci K. Marxe je účelem levice "samoobjasnění bojů a přání doby". Tak vyvstává otázka, co je základem levicové kritiky, což mj. také znamená, že levice nemůže jen prostě představovat zájmy nebo výhled specifických skupin jako jsou barevní nebo ženy nebo dělnická třída. Jestliže se tak stane, pak už nemáme co dělat s levicí. Levice nevstupuje do dialogu jen s hnutími, žádajícími rovnost. Musí reagovat i na charismatická povstání, ať už jsou spojena s uměním, sexualitou či s náboženstvím, na povstání, jež jsou úzce spjata, po mém soudu, s tím, co jsem nazval druhým smyslem rovnosti. Ti, kdož bojovali za zrušení otroctví (Abolitionists) vyrostli v době oživení náboženství, v letech 1820 až 1830. Newyorští intelektuálové padesátých let se zase snažili vytvořit politiku s vazbou na psychoanalýzu. Nová levice měla i úzkou, současně však neurčitou vazbu na hippies. Bez vztahu na mimo-politická kulturní hnutí lze levici zredukovat na běžnou kritiku liberalismu, jež vždy žene liberalismus k tomu aby překročil své meze, současně však nevytváří vlastní nové hodnoty. Analogicky, bez levice, má kulturní a transgresivní (překračující meze, pozn. překladatele) radikalismus tendenci rozplynout se do zábavy, v artefaktu nekonečně absorpční masové kultury.

Otázka vztahu levice k ostatním sociálním hnutím je rozhodujícím pro objasnění jádra její ideje, jejího konceptu. Levice vždy kombinuje dva prvky. Na jedné straně se snaží prosazovat liberální ideál svobody a hodnot rovnosti do nejzazších mezí. Na straně druhé kombinuje liberální ideály s utopickými, romantickými, estetickými a komunitárními impulsy, ke kterým se může stavět kriticky, z nichž však čerpá svoji inspiraci. Oddanost levice hledání ideálu rovnosti ukazuje na základní asymetrii ve vztahu levice a pravice. Levice je protestem proti panujícímu řádu; pravice je odezvou na levici, odezvou, jež brání panující řád a spojuje se s ním. Bez levice by pravice neexistovala, jak lze demonstrovat, mj. zakládajícím textem moderního konzervatismu Edmunda Burkeho: *Reflections on the Revolution in France*, a odezvou Thomase Paina. Vztah levice-pravice byl disputován. Pro Lukese, například, rozlišení levice a pravice implikuje pluralismus; jinými slovy levice a pravice napořád. Tak Lukes píše: levice a pravice mohou dichotomizovat politický prostor; nebo ustanovit proti položené regiony podél kontinua nebo spektra, nebo obejít centrum..... na centrum se můžeme zase dívat jako na "zahrnuté", jako zřetelná alternativa, jež odděluje zbylé dvě, nebo být "inkluzivní" jako třetí cesta. Je však zarážející, že máme-li co dělat s pravíci, která má svoji intelektuální sílu a charisma, jako tomu bylo v sedmdesátých letech, pak pravice na sebe bere "háv" místního levicového protestu, nespokojenosti, propůjčuje svůj hlas těm, kdož jsou v menšině a cítí se být vyloučení.

Asymetrická povaha levo-pravé dichotomie stačí pro vyvrácení názoru "zapouzdřeného" Furetem, jenž si myslí, že nepotřebujeme levici. Oddanost levice otázkám rovnosti, která prohlubuje jednak lidská práva a jednak i pocit lidské sounáležitosti, je hybnou silou společenského pokroku, důvěrně napojenou na tvořivost, nespokojenost a nedostatek pocitu štěstí. Naproti tomu, jednotlivá objevení se pravice, a zde by měl být zahrnut dokonce fašismus, "lze nejlépe pochopit jako různé varianty odezvy na levici". Skutečně životně důležitý vztah v

moderních dějinách - jež hýbe politickou dynamikou - není vztah mezi levicí a pravicí, spíše je to vztah mezi levicí a klasickými liberálními a republikánskými doktrínami, jež se objevily v období kolébky moderní demokratické politiky, v občanských válkách v Anglii v sedmáctém století. Pro mnoho liberálů - Ronald Dworkin a Michael Waltzer mohou v tomto směru posloužit jako příklad - pokrok v rovnosti je v podstatě protlačování takových liberálních principů, jako je např. rovný respekt, do extrémů. Takoví liberálové nepotřebují "superego" levice, aby jim dýchal na záda; liberalismus může dodat svůj vlastní superego, díky. I republikánská tradice má levé varianty, představované Quentinem Skinnerem a Philipem Pettitem. Zatímco však liberalismus vede logicky k pochopení rovnosti v termínech distribuce materiálních, kulturních a politických zdrojů mezi jednotlivci, a republikanismus zdůrazňuje rovnou účast a sdílený účel v politické společnosti, levice akcentuje rovnost a participaci v souvislostech sociální, ekonomické a kulturní báze života.

Levice je nevyhnutelná ze dvou důvodů - za prvé apatie, sobecký zájem a oportunismus typicky triumfují nad oddaností svobodě nebo rovnosti a za druhé sama liberální tradice má jistá nutná aporia (z řeckého - pochybnosti, poznámka překladatele) a restrikce. Tato omezení si zasluhují osvětlení. V tomto ohledu tvrzení Karla Marxe - jmenovitě - „že demokratické revoluce byly revolucemi buržoazními a tak omezovaly samy sebe - se jeví jak nedostatečné, tak nevyhnutelné. Kterákoliv levice musí najít koherentního následovníka Marxovu vysvětlení, protože nejdůležitějším úkolem levice patří vzdělávání společenských hnutí v důsledku existence hlubokých sociálních struktur, které blokují uskutečnění jejich aspirací. Tak Barrington Moore ve své "Nespravedlivosti" demonstruje kontrast dvou forem kritiky.

První je "zlost nad selháním autority při dodržování svých závazků, při dodržování svých slov a víry v daný předmět". Tato kritika "svrhla trůny", přesto je však vnitřně omezená. V podstatě přijímá existenci hierarchie a autority, pokouší se je ovšem přimět k "idealizovanému obrazu". Druhá forma kritiky, kterou Moore nazývá "skutečně podvrtnou formou", začíná v okamžiku když se lidé ptají, zda je vůbec nutné provádět konkrétní sociální funkci, zda králové, kněží, kapitalisté nebo dokonce revoluční byrokraté nejsou čímsi, bez čehož by se lidská společnost obešla. Je to právě tato druhá forma kritiky, která odlišuje moderní ideu levice od takových tradičních idejí jako jsou agrární komunismus a právo revoluce. Moderní levice se, nemůže obejít bez sociální, tj. historické teorie.

Skončím pár slovy o povaze takovéto teorie. Uvažme postřeh Christophera Hilla, týkající se občanské války v Anglii: V Anglii byly v sedmáctém století dvě revoluce. Jedna, jež byla úspěšná, ustanovila svatá Práva vlastnictví (odstranila feudální držbu, již žádné svévolné zdanění), dala moc majetným (suverenitu parlamentu a obecný zákon, zrušení neodvolatelných soudů) a odstranila všechny překážky triumfu ideologie lidí majetku - protestantské etice. Byla však i druhá revoluce, která se nikdy neuskutečnila, byť z času na čas hrozila. Tato revoluce by byla mohla ustavit společné (komunální) vlastnictví, daleko širší demokracii v politických a legálních institucích, mohla zrušit i státní náboženství a odmítnout protestantskou etiku. Hillové poznámky ukazují, že vzájemná závislost liberalismu a levice a současně napětí mezi nimi, mají hluboké historické kořeny. Před čtyřmi staletími zakladatelé moderních liberálních myšlenek, mezi nimi např. John Locke, napadli extrémisty, utopistické sekty jako byli diggeři (kopáči, nejradikálnější skupina za anglické revoluce, požadovala rovnostářské přerozdělení majetku, poznámka překl.) a levelleři (rovnostáři, radikální náboženskopolitický proud mezi puritány v době anglické revoluce, požadovali úplné zrušení starých privilegií a povinností, náboženskou svobodu a demokratickou republiku, pozn. překl.). Zatímco však osobnosti typu Johna Lockeho ustanovily principy svobody, jimiž se stále ještě řídíme, rejpavá radikální tradice trvala, snažíce se protlačit buržoazní kulturu a demokratickou politiku za její samotné limity.

Radikální sekty 17 století v Anglii i při vši své odlišnosti předkládaly ekonomické a politické požadavky, reagovaly tím na ohrožování pastvin (privatizaci) vesnické Anglie, řečeno slovy Gerrarda Winstanleye, "my co jsme zváni obyčejní lidé (musíme) hnojit a pracovat na společné půdě", např. popisující nový model armády Olivera Cromwella jako školy politické demokracie a kulturní požadavky soustředěné na kritiku rodiny, komunální život, rovnoprávnost žen a "pravé a neposkvrněné náboženství". Ale tyto rané intimnosti ideje levice byly utopické, náboženské a založené na cyklické koncepci času, která viděla spravedlnost jako návrat do primitivního komunismu, návrat odražený v masách 18 století, v karnevalech, v "Jubilee", v primitivním křesťanském přátelství, v "morální ekonomii" komunálního života a co Maurice Bloch nazval "trpělivým tichým bojem prováděným venkovskými společenstvími po léta".

Naproti tomu, sebevědomý zrod historické levice - levice, vědomé si už své historičnosti - vykrytalizoval poprvé v Marxově konceptualizaci kapitalismu, ne jako ekonomického systému, ale jako stupně v dějinách lidské emancipace. V Marxově koncepci kapitalismus nebyl definován v pojmech trhu.

Kapitalismus začal existovat ve chvíli, kdy jedinci byli zbaveni svého vlastnictví a museli pracovat za mzdu, vytvářejíce tak vztah kapitál-práce, tj. vztah, jehož dynamika je hybným zdrojem, zodpovědným za materiální bohatství a současně i za nerovnosti, jež přetvořily moderní svět. Tento koncept kapitalismu měl dvě další implikace, které Marx dále nesledoval, jiné proudy historické levice však ano.

Za prvé, vymezení kapitalismu zahrnovalo fakt, že zatímco dřívější ekonomické a politické vztahy se shodovaly - pán byl na statku dozorcem a vykořisťovatelem stejně tak jako šerifem -, za kapitalismu se politická oblast stala autonomní. Kapitalismus je slučitelný s mnoha formami politiky, jako jsou demokracie, sociální

demokracie, ale i fašismus, a proto je politiku nutno chápat v jejích vlastních pojmech, a ne jednoduše v jejím vztahu ke kapitalismu.

Ještě více relevantní pro náš případ je tato skutečnost: levici je nutno chápat v souvislostech konkrétní politické sféry, se způsobem, jakým politika převádí zkušenosti a potřeby různých skupin do obrazů, konceptů a forem organizací, jež mají svou vlastní logiku, a ne jako linou se ze sociálních skupin, jako je např. třída pracujících nebo chudých.

Konečně, růst kapitalismu přetvořil rodinu; odstraněním placené práce (tj. "ekonomie") z domova, vytvořil známý "útulek ve světě bez srdce", jakož i co jsem leckde nazval, osobní život. Tato transformace rodiny je jádrem návratu moderní kultury; dlouhodobá svoboda individua, kterou zahrnuje, je společným cílem jak liberalismu, tak levice.

Ve své knize se snažím ukázat, že idea levice se vyvíjela v souladu s rozvíjením trojstranné struktury: práce (19 století), politiky (populární fronta) a kultury (šedesátá léta 20 století). Až bude pochopena idea levice, jak ve své obecnosti, tak ve své hloubce, budeme daleko víc schopni vidět spojitost šedesátých let 20 století s některými zásadními momenty v dějinách levice. Konkrétně mám na mysli přesun akcentu z ekonomiky na kulturu, nebo z "přerozdělování" na "uznání" představuje méně nepoddajné dilema.

Nakonec problém rodiny, který zaujímá ústřední místo v otázkách feminismu, multikulturalismu a obratu v kultuře, stál v historii vždy ve středu pozornosti levice. Bylo tomu tak proto, že dějiny rodiny byly a jsou nerozlučně spjaty s dějinami soukromého vlastnictví, včetně otroctví, tj. včetně vlastnictví lidských bytostí. Tak první střety mezi absolutismem a liberalismem, střety mezi Filmerem a Lockem, se z větší části soustředily kolem otázky zda se vlastnická práva přenesou z původní patriarchální rodiny (z té Adamovy), nebo s Bohem daným komunismem. Nikdo kdo čte "Vindication of the right of Woman" od Mary Wollstonecraftové z roku 1790 s vědomím toho co se dělo za Francouzské revoluce, nemůže snad pochybovat, že v okamžiku kdy přišli jakobíni se svojí ideou universální rovnosti, nemohla nepřijít kritika dominance mužů. Nicméně tato kritika nebyla vyslovena dříve, než byla zrazena. Jen rozvoj nezávislého ženského hnutí, interpretovaného ze značné části proti levici, může navrátit levici k jádru její ideje a hodnot, které prosazuje.

Řekl jsem již dříve, že zapomenout na ideje levice je krokem zpět. Současně je ovšem třeba říci, že, počínaje léty 1960, bylo dosaženo značného zisku: oddělení myšlenky revoluce od ideje levice. A tak zatímco Marx byl velmi důležitý pro ustavení ideje levice, marxismus se nepromítl do dichotomie levice-pravice. Defakto, komunisté pohrdali touto dichotomií, jak je zřejmé z Leninovy polemiky (1918) "Levičáctví, dětská nemoc komunismu"? Důvodem bylo, že komunistické uvědomění bylo jakobínské: sledovalo úplnou okupaci politického prostoru, zatímco levice sleduje okupaci pozice kritické. Odlišíme-li ideji levice od ideje revoluce, pak vidíme rozhodující charakteristický rys levice: levice není způsob protestu, je to rozmyšlení o protestu. Je to způsob myšlení o světě; myšlení jenž se pokouší dostat mnohoznačné požadavky do vzájemných koherentních vztahů, současně však dovoluje také rozmyslet o těchto požadavcích. Tento fakt pochopíme, když si uvědomíme, že idea levice vznikla se zrušením monarchie, kdy mnozí věřili, že "rozum" se stane náhradou za božská práva králů.

Pravice byla naproti tomu protestem proti přílišnému důrazu na rozum, protest si později přivlastnili a re-interpretovali mnozí levicoví myslitelé. Síla levice je v její schopnosti racionálně myslet a vysvětlit své myšlení pochopitelným, populárním způsobem, dialogem; pokud se ztotožní s populárními silami, selže. Současně však levici nelze zredukovat na intelekt; ztělesňuje volnější soubor hodnot a praktik lidského života, majíc spojitost po generace. Být na levici znamená být součástí sdíleného způsobu života; to zahrnuje jistý druh sebevědomí o takovém způsobu života. Nakonec ještě slovo o jednom výrazném druhu vědomí, představovaném levicí, o vědomí výrazně kritickém, vědomí historickém. Z toho, co jsem řekl, je zřejmé, že levice musí být soustavně podrobována rozumové, historické analýze, a v jádru já argumentují, že sociální hnutí, které vzniklo v šedesátých letech potřebuje sebe předefinovat explicitněji jako součást levice. Moderní idea levice je proto v podstatě historická. Dějiny, alespoň moderní dějiny nelze pochopit bez pochopení levice. Napoleonské války vyrostly z Francouzské revoluce.

Pokud Americká občanská válka stála za rasovou rovností, oproti jen národní jednotě, to byli "abolicionisti" - první americká levice, náhodou - ta jí dala smysl. První světová válka vyrostla z poklesu velkých impérií a následného střetu národností, ale důvod toho, že proč nebylo možno nalézt demokratické řešení národnostní otázky, byla skutečnost, že zájem demokracie přešel na sociální otázky, tj. místa průmyslové pracující třídy a probouzejících se mas Asiie. New Deal zachránil kapitalismus, ale pokud zahrnoval princip sociální a ekonomické rovnosti, a nejen expanzi moci konzumu, pak se tak stalo díky levici. Právě tak jako je nemožné podat obraz občanské války nebo New Dealu bez připsání důležité role levici, tak je nemožné vysvětlit pasivitu, oportunismus a vnitřní rozdrobenost Demokratické strany v USA od 70tých let a zejména pak od roku 2001, aniž zohledníme absenci levice. Idea levice je v podstatě idea dějin. Lid bez porozumění dějinám je jako jedinec bez paměti: stane se zmatečným a neorganizovaným, jak zastihly americký lid hrůzná raná léta 21. století. Jeho zmatečné chování, dle mého názoru, představuje důsledek absence nebo slabosti levice.

2. Pracovní materiály

Co brání meziorganizační migraci?

Jiří Benesch

Fanatici práce všech zemí světa spojte se!

Milan Odehnal, český fyzik

Ekonomie jak známo, se zabývá tvorbou a užitím vzácných statků. Zvláště pak základní ekonomická disciplína, kterou je mikroekonomie, tyto obecné zákonitosti dokáže odhalovat. Většina cenných statků však vzniká ne jako výsledek činnosti jednotlivce, ale na bázi společného výkonu za tím účelem jednotlivců se sdružujících. Samotná mikroekonomie však neříká mnoho o tom, jakým způsobem se odměna za společný výkon dělí mezi ty, co se na výkonu podíleli. A právě tím se zabývá teorie redistribučních systémů (dále jen TRS).

Na Vysoké škole finanční a správní začíná druhý ročník cyklu seminářů věnovaných TRS. TRS hledá odpověď na to, jakým způsobem je rozdělován zisk oproti společnému výkonu, jaké zákonitosti se v tomto procesu uplatňují a k čemu dochází v praxi. Pro zjednodušení jsou uvažovány dle výkonnosti tři typy lidí - A, B a C - řečeno terminologií teorie her hráčů. Na interakci rozhodování těchto tří hráčů jsou demonstrovány možné situace a pravděpodobnost různých scénářů. Jedna z otázek, která v souvislosti s TRS vyvstává zní, proč v praxi jen velmi zřídka pozorujeme shlukování schopných? Nabízí se zamyslet se nad další otázkou: Co brání meziorganizační migraci? Organizací v tomto smyslu může být podnik, stát, politická strana. Zřejmě existují bariéry, které meziorganizační migraci brání a je tak ztěžováno shlukování schopných, ale zkusme se na problém podívat z poněkud jiné stránky.

Představme si situaci, kdy skupina 900 lidí je nucena žít na třech blízkých ostrovech, z nichž každý poskytuje zdroje obživy právě pro 300 lidí. Celou skupinu by bylo možné dle výkonnosti rozdělit dle modelu TRS na jedince čili hráče typu A, B a C. Do každé ze tří kategorií patří právě 300 hráčů. Hráči typu A si dokáží vyrobit a vypěstovat vše co k životu potřebují a tak si na ostrově zajistí slušnou existenci. Skupina tvořená hráči typu B toho není schopna v takové míře a nejhůře je na tom skupina C. V případě hráčů typu B a C se nemusí jednat o lidi se sníženou pracovní schopností, lidi staré, nemocné či handicapované. Naopak je známo, že často právě lidé např. postižení jsou schopni vysoké míry kooperace, nasazení a svým působením jsou pro společnost velkým přínosem. Mluvíme-li o nižší výkonnosti hráčů typu B a C máme na mysli především menší schopnost pracovního nasazení nebo malou ochotu podílet se na produkci statků, k jejichž získání je společný výkon nutný, přičemž tito hráči mají často tendenci nárokovat si stejnou nebo dokonce vyšší odměnu a životní úroveň nežli ti, jejichž přínos je pro vytvoření produktů podstatně vyšší.

Jak bude v daném případě fungovat meziorganizační migrace? Čili jakým způsobem dojde k diversifikaci všech devíti skupin osob po 300 lidech A, B, C na tyto tři ostrovy? Pro hráče typu A by bylo pochopitelně nejvýhodnější, aby utvořili na jednom z ostrovů vlastní společenství. Zde by si postavili obydlí, pěstovali by plodiny, z rostlin by dokázali vyrobit léky a postupem času by dokázali vyrábět věci, jež nejsou nutné pro holé přežití, ale budou jim zpříjemňovat život. Může však k "trhnutí se" hráčů typu A ve skutečnosti dojít? To by totiž znamenalo, že na dalším ostrově by bylo nejvýhodnější společenství hráčů typu B, poslední ostrov by zůstal pro C. Hráči typu A by se nejdříve museli mezi sebou poznat, což nějakou dobu trvá. Museli by pro migraci mít k dispozici volný prostor - a to znamená, že by hráči B a C vyklidili pozice o dobrovolně by odešli živořit na své ostrovy. I kdyby se všech 900 účastníků znalo předem a každý by věděl, kdo je kdo, tak v myšleném případě, pokud by byly ostrovy dostatečně blízko u sebe, by meziorganizační, nebo chceme-li meziostrovní migrace probíhala stejně a výsledkem by bylo rovnoměrné rozptýlení A, B, C na všech třech ostrovech.

(V tomto příkladě se nejedná o standardní modelování tak, jak TRS obvykle exaktně postupuje, spíše o zamyšlení se nad možnými směry v hledání odpovědi na otázky s meziorganizační migrací spojené.)

Je zřejmé, že uvedený model má oproti realitě určité nedostatky. Tím je třeba omezená kapacita možného osídlení. Ale i kdyby bylo ostrovů k dispozici více a hráči A by se posléze pokusili oddělit od ostatních, určitě by docházelo i k migraci souběžně za účasti B, a C. Zkušenosti z běžného života, ale především z historie opravňují k tvrzení, že hráči B a C by totiž využili všech možných prostředků k tomu, aby nezůstali sami ve své vlastní "výkonnostní třídě".

Příklad s ostrovem jsem nevybral náhodou, protože právě osídlování různých vzdálených končin je ukázkou krajních situací, které tuto migraci doprovázely. Zde se nejednalo jen o zlepšení životní situace, ale často se také bojovalo o holý život. Historie osídlování kontinentů a ostrovů je nejprve utvářena snahou separovat se od vládců a poměrů panujících v místech jejich původu a po dosažení vzdáleného cíle dále snahou separovat se také od některých dalších příchozích, ve kterých noví osadníci rozpoznali ten typ lidí, před nimiž své země opouštěli. V dobách osídlování Nového světa odcházeli lidé z různých zemí před útliskem, dobami temna a za vidinou

lepšího života. Od počátku však byly kolony poutníků na krytých vozech doprovázeny tlupami desperádů a sen o lepším životě vzal při ozbrojených střetech často za své. Posléze se zakládáním chovů dobytka se objevují ozbrojení lupiči o dobytek usilující a tak dále. Kdo, anebo pokračovatelé čích principů v případě osídlování Nového světa, dalších kontinentů a zemí nakonec vítězili? Postupem času se sice stále silněji prosazovala vláda zákona, ale přesto jsou důvody domnívat se, že se jedná o příběh, který přes další generace, byť v pozměněné podobě, dosud pokračuje. Například míra volnosti vzájemného pohybu osob mezi různými zeměmi vykazuje až dodnes značné disproporce. Řečeno terminologií teorie her, také v případě migrace spojené s osídlováním území se jedná o hry, a to o hry s mnohonásobným opakováním.

Vraťme se tak k původní otázce: "Proč v praxi jen zřídka pozorujeme shlukování schopných?" Domnívám se, že vysvětlení lze hledat v tom, že prostupnost bariérami mezi organizacemi je stejně velká pro všechny typy jejich potenciálních členů, tedy jak pro ty schopné a kooperující, tak stejně pro ty ostatní. Řešením pro podniky je to co R. Valenčík označuje za "strategii permanentní expanze". Expanzí podnik vytváří prostor pro absorbování dalších schopných jedinců. Prosperita těchto dlouhodobě expandujících podniků je ale zpravidla svázána s osobou svého zakladatele a při generační výměně ve vrcholovém vedení tyto organizace začnou původní dynamiku ztrácet. To bylo pozorováno i v případě japonských firem, kdy "otcové zakladatelé" vybudovali v poválečných desetiletích tzv. japonský hospodářský zázrak, ale jejich synové a vnuci nedokázali štafetu převzít stejným způsobem a Japonsko koncem dvacátého století ztrácelo v hospodářské sféře dech. To však nemění nic na tom, že strategie permanentní expanze se po dobu, po kterou se jí daří aplikovat ukazuje jako účinná.

Jak bylo řečeno úvodem, TRS patří do teorie her. Je tomu tak proto, že se zabývá situacemi, kdy výsledek určitého jednání závisí nejen na jednání jednotlivce, ale je určován také tím, jak se rozhodují ostatní. TRS disponuje třemi nutnými atributy, které jsou dle pravidel metodologie vědy nutné pro to, aby nová teorie byla za takovou uznána:

- 1) Teorie musí vysvětlovat něco nového, něco co stávající teorie nevysvětlují.
- 2) Teorie musí být v souladu s tím, co kolem sebe pozorujeme.
- 3) Nová teorie musí poskytnout testovatelné předpovědi.

Zakladatelé teorie her Morgenstern a Neumann vyslovili ve své knize Teorie her a ekonomického chování již v roce 1944 přání, aby se teorie her stala při studiu tržních mechanismů tím, čím je infinitesimální počet pro fyziku. Dobře si totiž uvědomovali, že teorie her na původní ekonomii logicky navazuje a že poskytuje mocné nástroje k jejímu rozvoji. TRS je na dobré cestě přispět ke splnění tohoto přání člověka, o kterém se jako o jedinom svého času říkávalo, že je chytřejší nežli Albert Einstein, k přání John von Neumanna.

Kategorie zisk z pohledu směny a vlastnictví kapitálu.

J. P. Kroupa

Několik slov úvodem

Cílem této úvahy není zpochybnit význam a existenci zisku při tvorbě hodnoty, ale pokus o pohled na zisk ze zorného úhlu směny za současného zohlednění držby kapitálu. Na téma zisk bylo napsáno snad bezpočet odborných prací. Ve většině z nich se jedná o pohled na zisk ze zorného úhlu podniku. Tam se také vykazuje. Jeho vznik je však třeba zařadit nikoliv do podniku samotného, nýbrž do aktu směny. Při této se totiž mění vlastní výkon ve formě zvěcnělé práce, popřípadě služby v peněžní formu. Vzhledem k tomu, že se jedná o směnu, je tudíž žádoucí a oprávněné pohlížet na zisk rovněž z pohledu druhé strany, t. j. toho kdo má povinnost úhrady za poskytnutý výkon. Z toho vyplývá logické právo zákazníka vědět, jak velký je zisk a jak podnikatel se ziskem naloží. Toto právo je časově omezeno na dobu trvání aktu vlastní směny, kdy se zákazník rozhoduje, zda ke směně dojde, či nikoliv.

Různé definice zisku:

1) *Snaha o dosažení zisku je základním znakem snahy podniku v tržním hospodářství. Snaha po dosažení zisku motivuje podnik rozpoznat a uspokojit potřeby potenciálního zákazníka, a současně se přizpůsobit v hospodářské soutěži změnám na trhu.* (<http://de.wikipedia.org>)

2) *Tradiční neoklasická teorie firmy analyzuje chování firmy na trhu, přičemž hlavní důraz klade na její rozhodování o objemu a ceně vyráběné produkce a o technologii výroby, a to v situaci, kdy za hlavní cíl firmy považuje maximalizaci zisku.*

Ekonomická teorie rozeznává několik druhů zisků. Nejčastěji používaným pojmem je účetní zisk, vyjadřující rozdíl mezi příjmy a skutečně vynaloženými a účetně podchycenými náklady. (Základy mikroekonomie P.Tuleja, P.Nezval, I. Majerová)

3) *Příjem z práce se nazývá mzda, z kapitálu pak zisk, jestliže jej někdo spravuje, nebo investuje.*

(přeloženo z Adam Smith, Der Wohlstand der Nationen šestá kapitola obsah ceny)

Jestliže upřednostňuje (podnikatel) podporovat národní hospodářství na místo zahraničního, myslí vlastně pouze na vlastní bezpečnost a jestliže takto podporuje zaměstnanost aby docílil její nejvyšší výnos, snaží se pouze dosáhnout vlastní zisk. (tamtéž, druhá kapitola, omezení dovozu)

4) *Zisk je rozhodujícím zdrojem pro vlastní financování podniku i pro plnění podnikových povinností ke společnosti; podnik je v situaci, kdy vyprodukování určitého zisku je podmínkou splnění jeho odvodových povinností i přidělů podnikovým fondům.* (Ekonomika a řízení socialistického průmyslového podniku. V. Hoffmann a kol.)

Z uvedených citátů různých autorů vyplývá nápadná shoda v tom, že podnik jak ve vlastnictví soukromém, tak i státním musí vytvářet zisk, tudíž vytvářet navýšení hodnoty, které se projevuje přebytkem příjmů nad výdaji. Z toho vyplývá, že snaha o dosahování a maximalizaci zisku je nezávislá na vlastníkovi kapitálu.

Rozdíl je ovšem v pohledu na zisk těch, do jejichž vlastnictví se vytvořený zisk dostává, a těch, kteří jej vlastní platbou vytvářejí. Soukromí vlastníci kapitálu jej považují za vlastní majetek a trvají na vlastním právu s ním svobodně nakládat. V případě, že majitelem kapitálu je stát, pohlíží tento na vytvořený zisk jako zdroj plnění povinností ke společnosti. Takže z hlediska toho, kdo vlastní platbou vytváří zisk je velký rozdíl, jestliže tento přechází do vlastnictví soukromého, státního, nebo zmizí zcela v bludišti mezinárodně činných Investičních fondů (hedgefonds), neboť jeho použití je zcela odlišné.

Než se budeme tomuto tématu blíže věnovat, provedme pro vysvětlení významu zisku v ceně výkonu základní rozklad ceny:

$OV = Z + N$

OV: objem výkonů jinak take souhrn tržeb z podnikatelské činnosti

Z: zisk

N: náklady

Další rozklad nákladů na pravé straně dává následující rovnici:

$OV = Z + MN + MZN + VMZN + SMP + SNP + OD + FN$

MN: materiálové náklady (nakupovaný materiál a polotovary)

MZN Mzdové náklady (mzdy a platy zaměstnanců)

VMZN vedlejší mzdové náklady (odvody na zdravotní a důchodové zabezpečení)

SMP služby materiální povahy (montáže, subdodávky)

SNP služby nemateriální povahy (telefony, poradenská činnost)

OD odpisy základních prostředků

FN finanční náklady (úroky)

Zisk je však ještě nutno analyticky rozčlenit takto:

$Z = DZ + D$

Z zisk

DZ disponibilní zisk po odpočtu daní

D daň ze zisku.

Z uvedeného rozkladu je zřejmé, že levá strana rovnice představuje úhradu veškerých nákladů podniku, které jsou uvedeny na její pravé straně. Mimo to je v úhradě odběratele obsažen zisk, který je z části odčerpáván ve formě daní za účelem přerozdělení.

Použití zisku v privátní podnikatelské sféře.

Ekonomická literatura často poukazuje na skutečnost, že zisk je zdrojem financování výdajů a tudíž má z toho důvodu své opodstatnění.

Zisk jako mzda a odměna podnikatele za podstoupené podnikatelské riziko

Z hlediska koloběhu kapitálu jsou náklady zdrojem úhrady spotřebovaného kapitálu. Položíme-li $Z=0$, pak se budou tržby rovnat nákladům, podnik má nulový zisk. Tento fakt ovšem nebrání tomu, aby podnikatel udržoval výrobu na konstantní úrovni v čase, neboť veškeré výdaje, zahrnuté do nákladů jsou v ceně zahrnuty a zákazníkům uhrazeny. Zde se vyskytuje možná námitka, že zisk je mzdou podnikatele a vyjadřuje míru jeho podnikatelského rizika. Jestliže zisk, nebo jeho část nabývá formu mzdy, pak se jedná objektivně nikoliv o zisk,

nýbrž o mzdový náklad. Tento je kryt cenou, tudíž platbou zákazníka. Takováto forma mzdy je co do její výše proměnlivá v závislosti na tržní situaci. Z provedeného rozboru výkonů na zisk a náklady v jejich členění vyplývá, že kategorie zisku nehraje ve vlastní ekonomice podniku žádnou ekonomickou roli neboť není zdrojem žádné úhrady podniku.

Vezmeme-li tento pohled ze strany zákazníka, pak je zisk obsažený v ceně výkonu platba za neexistující činnost. Čili podnikatel dostává peníze, aniž by něco konal. Takže zákazníci takto darují podnikateli určitou část tržby, aniž by od něj dostali za tuto platbu nějakou protihodnotu.

Zisk jako zdroj vyrovnání nerovnoměrností trhu

Toto jsou ovšem položky, které mají charakter nákladů a mohou být do nich zahrnuty stejně jako výkvy a změny cen nakupovaného materiálu a služeb. Toto se také v praxi zcela běžně děje. Vyjdeme-li z definice, že zisk je přebytek příjmů nad výdaji, pak lze prakticky každý výdaj, bez ohledu zda minulý, nebo budoucí zahrnout do nákladů a tím i do ceny jako zdroje jejich úhrady a tím i jejich obnovy. Náklady běžné, i náklady příštích období jsou součástí vybavení podniku oběžným i fixním kapitálem. Představují tudíž jeho reprodukci.

Zisk jako výtěžek z vloženého kapitálu

Zajímavá může být námitka, že zisk je část vytvořené nadhodnoty, kterou si majitel kapitálu, bez ohledu, jestli soukromá osoba nebo stát přivlastní a má formu výnosu z vloženého kapitálu. Zde jsou možné dva pohledy:

1) Jeden klasický, marxistický, který tvrdí, že část hodnoty je odňata pracovní síle a spadá ve formě nadhodnoty takto do vlastnictví vlastníka kapitálu

2) Na daný problém je možno se dívat z pohledu klasické ekonomie, která považuje mzdu jako platbu za pronájem pracovní síly a pokládá zisk jako přebytek příjmů nad výdaji, za příjem z vlastnictví a nasazení kapitálu.

V prvním případě se jedná o tvorbu zisku vykořisťováním, v druhém pak o nízký nájem za pracovní sílu kapitálem, což je v podstatě totéž.

Toto platí nejen pro živou práci ale i pro práci zvěčnělou (materiál, polotovary, služby).

V obou případech má zisk povahu platby za neexistující výkon soukromého vlastníka. V případě, že vlastníkem je stát, tomu, jak uvidíme později není.

Zisk jako přebytek příjmů nad náklady je v případě soukromé držby kapitálu tudíž jakýmsi sponzorským darem zákazníka s cílem příznivě motivovat podnikatele v jeho podnikatelské činnosti a je z hlediska jeho ekonomické nutnosti jakožto nutného výdaje zcela zbytečný.

(Veškerá činnost, spojená se vznikem výrobku, nebo poskytované služby až do okamžiku směny je obsažena v nákladech a nikoliv v zisku.)

Výše uvedený podrobný rozklad ceny na náklady není samoúčelný. Poskytuje totiž možnost při snaze maximalizovat zisk cestou cíleného soustředění managementu na hledání možností snížení jednotlivých nákladů a tím i výdajů.

Využije-li podnikatel svého dominantního postavení vůči subdodavateli jako velkoodběratel, pak vynucené snížení ceny představuje snížení vlastního sponzorského daru dodavateli za účelem stabilizace, nebo zvýšení vlastního bezpracného zisku. Postižený dodavatel ve snaze maximalizovat vlastní zisk hledá sám možnosti úspor nákladů jak u vlastních dodavatelů, tak i vlastních zaměstnanců. Zvlášť dramatickou formu nabývá snaha podniku snížit vlastní náklady v oblasti mzdových a vedlejších mzdových nákladů.

Zisk jako zdroj financování inovačních procesů

Další možností použití zisku je výzkumná a vývojová činnost. Náklady spojené s výzkumem jsou formou odpisů kalkulačně započítávány do ceny. Zaplatí-li zákazník požadovanou cenu, uhradí část nákladů na vývojové práce, které v tomto případě představují protislužbu. Na základě autorských a patentních práv získá však podnikatel monopolní postavení na trhu a dosahuje takto bezkonkurenční zisk. Zde je ono sponzorství zvláště patrné.

Daň ze zisku

Vraťme se nyní k analytickému rozkladu zisku na disponibilní zisk a daň ze zisku. Daň ze zisku nabývá z hlediska zákazníka zcela jinou formu. Jestliže je možno definovat zisk jako sponzorský dar zákazníka, který není krytý žádným výkonem vlastníka kapitálu, pak se jedná v případě daňového odvodu z hlediska koloběhu peněz a zboží o odvod části sponzorských darů zákazníků státu mimo jiné jako úhrada za vytvoření optimálního podnikatelského prostředí tudíž vytvoření optimálních podmínek k maximalizaci zisku. Takže daň ze zisku je vlastně platba všech zákazníků státu, který jako protislužbu zajišťuje úkoly a služby, které podnikatelská sféra buď není schopna, nebo ochotna plnit. Nežádá jsou to také zisky, plynoucí podnikatelské sféře ze státních zakázek. Daň je z hlediska soukromého podnikatele výdaj, který snižuje velikost vlastního zisku. Snížení

daňového zatížení je tudíž logicky rovněž jednou z forem jeho maximalizace. Přesun investic do zemí s nízkou daňovou sazbou způsobuje pokles příjmu státního rozpočtu za současného nárůstu jeho výdajů. (Nárůst zatížení státního rozpočtu v důsledku stoupajících sociálních výdajů.). Výsledkem je situace, kdy se stát dostává vzhledem ke kapitálu do defenzivy a je nucen vlastní daňovou a sociální politikou jak po příjmové, tak i výdajové, stránce omezovat.

Použití zisku k financování rozšířené reprodukce

Podstatou motivace maximalizovat zisk v podnikatelské sféře je jeho další použití. Vzniklý zisk přechází do soukromého majetku, který stát a společnost respektuje a chrání. Společnost, která úhradou požadovaných cen vytváří zisk se vlastně zbavuje možnosti tímto disponovat a přenechává iniciativu jeho dalšího použití v soukromém podnikatelském sektoru. Protože podnikatel je zainteresován na dosahování a maximalizaci zisku, přeměňuje tento na investiční kapitál za účelem dosažení dalších zisků. Zde ovšem nastává potíž s umístěním investic. Na základě maximalizace efektivnosti, budou investice směřovány prostorově tam, kde lze docílit maximální úspory výrobních nákladů, při minimálním zdanění, přičemž vlastní výroby budou umístěny na trzích, které umožňují maximalizaci cen. Jedná se tudíž o hledání a udržení maximálního napětí cenových potenciálů práce a odbytové ceny. V případě, že je vytvořený zisk použit k rozšířené reprodukci, je umístění investic jak co do odvětvové struktury, tak i prostorově čistě záležitostí rozhodovacího procesu soukromého podnikání. Společnost je takto zbavena možnosti přímého vlivu na vlastní vývoj. Její jediná možnost ovlivnit nakládání se ziskem má čistě motivační charakter. Tento je však pouze tehdy účinný, umožňuje- ji opět maximalizaci zisku.

Konečným efektem nekontrolovaného pohybu soukromého kapitálu je jeho permanentní růst na základě jeho rozšířené reprodukce. Vzniká takto zcela autonomní bohatství, samoučelné ve svém použití, soustředěné výhradně na neustálé vlastní rozmnožování, nutící vlády a společnost se přizpůsobovat jeho potřebám. Výroba a poskytování služeb přestávají být prvořadým cílem uspokojovat potřeby jak výrobní, tak i konečné spotřeby. Na místo toho nastupuje jako hlavní cíl motiv dosahování zisku jako prostředek růstu bohatství. Takto ztrácí výroba svůj vlastní účel.

Účelem není vlastnit a rozmnožovat vlastní bohatství, ale výrobou uspokojit formou směny potřebu. Totiž rozdělit vyrobené statky formou směny a tím uspokojit potřeby všech, kteří jsou zapojeni do dělby práce. Neoliberální ekonomie jako věda se za těchto podmínek nemůže dále rozvíjet, neboť soustřeďuje vlastní rozvoj pouze na problematiku tvorby bohatství. Problematiku jeho rozdělení a přerozdělení zkoumá pouze z podnikatelské perspektivy, zatímco širší pohled na společnost jako funkční systém, ve kterém je podnikatelská sféra pouze jednou z jeho integrálních částí, nechává zcela stranou.

Z těchto důvodů nelze v budoucnosti ze strany neoliberálně orientované ekonomie jako vědy počítat s novými impulzy a odpovědmi na vznikající problémy jak ve využití surovinových zdrojů, tak i odstranění chudoby. Nekontrolovaná soutěž a přizpůsobení nejsou trvalým řešením problémů moderního světa. Není trvale možné aby podnikatelská sféra přenášela vlastní problémy, do kterých se neustále dostává nekontrolovaným, vzájemně zničujícím konkurenčním bojem ve snaze maximalizovat vlastní zisky na společnost a stát.

Jaký vliv na společnost má snaha po maximalizaci zisku soukromého kapitálu dokládá

prof. H.Sinn ve své knize *Die Basarökonomie: "Podíl na hospodářské soutěži exkomunistických zemí s jejich nízkými mzdami se stal osudným. Masová nezaměstnanost, investiční stávka a slabý růst jsou následky útoku podniků před německou mzdou. Mnohé podniky se vymanily z vlastní odpovědnosti tím, že pohlíbily vlastní podnikový růst nebo vlastní podniky rozpustili a věnují se správě zbylého majetku. Jiní šli do konkurzu. Německý kapitálový trh doslova plave v penězích, které nikdo nechce. Cestami mezinárodního finančního systému plynou přebytkové úvěrové prostředky investorům, kteří těmito prostředky financují nové investiční projekty.*

Jednoho štěstí, jiného žal. Štěstí v neoliberální ekonomice nezávisí ani tak na pílí a vzdělanosti, ale na nízké mzdě. Je zajímavé že se k tomuto poznatku dopracoval i Adam Smith.: *"...naši obchodníci a podnikatelé si sice stěžují na negativní následky vyšších mezd, protože se obávají nárůstu cen z důvodu poklesu odbytu jak v tuzemsku tak i v zahraničí, ale nezmiňují se ani slovem o zhoubných důsledcích jejich vysokých zisků. Jednoduše zamlčují zavržení hodné důsledky jejich výhod a stěžují si stále pouze na ostatní."*(přeloženo z Adam Smith, *Der Wohlstand der Nationen*, desátá kapitola, mzda a zisk při různém použití, strana 85)

Jedním ze základních omylů ryze tržně orientovaných ekonomik je představa, že nízká cena daná hospodářskou soutěží je pro společnost výhodná. Výrazem tohoto dnes převládajícího mínění jsou antikartelové snahy. Je nutno si uvědomit následující mechanismus: Nutí-li stát podniky ke konkurenci za stavu nasyceného, nebo přesyceného trhu, nutí tímto postižené podniky snižovat rentabilitu výroby a služeb jakožto následek poklesu cen. Strategii a taktiku podniků dnes již neovlivňuje pouze vlastní iniciativa, ale situace a tlaky mimo něj. Dnes již prakticky každý velký podnik je financován mezinárodně operujícím kapitálem, ať už ve formě podílu bank, nebo, a to stále více, ve formě globálně operujících investičních fondů, zejména vysoce spekulativních a agresivních hedgefondů. Praktiky těchto fondů označil dnešní místokancléř SRN Müntefering

jako Heuschreckenkapitalismus. (Heuschrecke: kobylka stěhovavá (*Locusta migratoria*), jedna z biblických pohrom.) <http://de.wikipedia.org/wiki/Heuschreckendebatte>)

Mezinárodně operující majitelé a správci kapitálu nemají logicky zájem na vývoji společnosti jako takové, zejména na udržení a zvyšování sociální úrovně. Díky možnosti jejich bezbarierové mobility nemají ani zájem na vývoji podniků jako takových. Hodnotí se pouze momentální úspěch, či neúspěch jednotlivých podniků na základě dosaženého zisku a vyplacených dividend. Již letmý pohled na burzu ukazuje, že jakýkoliv pokles, nebo stagnace vývoje zisku má za následek Pokles cen akcií a tím odliv kapitálu z takovýchto podniků.

Protože podniky, zejména akciové společnosti jsou nuceny vykazovat zvyšující se zisky, nebo minimálně tyto držet na konstantní úrovni, promítají propad rentability do úspor nákladů, čili do cen nakupovaných vstupů. Tato politika je jeden z hlavních motorů outsourcing a offshoring. Uměle vytvářený tlak na rentabilitu podniků vede celkově k zhoršení efektivnosti výroby a potažmo k nedostatečné tvorbě vlastních zdrojů, potřebných na výzkumnou a vývojovou aktivitu, jakož i investiční činnost, financovanou z vlastních zdrojů. Poukazy na závratné zisky mohou vést k mylným představám o hospodářském úspěchu podniku. Zisk sám o sobě nemá žádnou vypovídací schopnost. Tuto má pouze rentabilita jak vlastního, tak i cizího kapitálu, jakož i rentabilita výkonů a nákladů.

Daleko lepší metodou je vytvoření jakéhosi konkurenčního koridoru, jehož okrajovými mezemi jsou minimální a maximální ceny, které určí stát. Je v zájmu státu i společnosti udržovat řádnou a stabilní cenou jak podnikové, tak i mzdové příjmy na takové úrovni, která umožní všem udržovat optimální likviditu a spotřebu. Toto platí i v oblasti přerozdělení zdrojů.

Zisky a jejich úloha ve státní podnikatelské sféře

V případě držby kapitálu státem hraje zisk a jeho tvorba v odpovídající ekonomické teorii a praxi stejně významnou roli, jako je tomu v případě soukromé držby kapitálu. Jeho použití je však ve srovnání se soukromou držbou kapitálu rozdílné. Toto zjištění je na první pohled patrné již z úvodní definice zisku, jak ji formuloval v bodě 4 V. Hofmann. Pro bližší pohled na tvorbu a použití zisku nebude zajisté nezajímavé nahlédnout do soustavy zákonů a vyhlášek z období 1948 až 1989, jak jsou publikovány na internetových stránkách <http://www.mvcr.cz/>.

První a základní zmínku najdeme v Hospodářském zákoníku: *Hospodářský zákoník č.80/1989 sb., částka 21: §56*

Státní hospodářské organizace jsou vybaveny základními a oběžnými prostředky. Odpovídají za jejich řádné využívání, zachování, jakož i za jejich účelné rozmnožování; hospodaří tak, že zásadně uhrazují své výdaje ze zdrojů, které vytvoří.

Pod pojmem "účelné rozmnožování" se rozumí tvorba zisku. Toto upřesnění najdeme v Nařízení vlády Československé socialistické republiky o finančním hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků 106/1985 sb., částka 30: *Část první, hlava 1 finanční hospodaření výrobních hospodářských jednotek a podniků do nich začleněných.*

§ 4

Základními finančními zdroji výrobních hospodářských jednotek a podniků do nich začleněných jsou zisk vykázaný v řádně vedeném účetnictví(dále jen zisk) a odpisy základních prostředků (dále jen odpisy).

§5 Použití zisku výrobní hospodářské jednotky

1) Výrobní hospodářská jednotka používá zisk v tomto pořadí:

a) k odvodům a platbám daní prováděným výrobní hospodářskou jednotkou do státního rozpočtu, do rozpočtu národního výboru a do státních fondů

b) k přidělům do obrátového fondu;

c) k přidělům do investičního fondu

d) k přidělům do fondu technického rozvoje

e) k přidělům do rezervního fondu

f) k přidělům do fondu kulturních a sociálních potřeb

a do fondu odměn;

g) k dalším účelům stanovených zvláštními předpisy;

h) k dodatkovému odvodu nadřazenému ústřednímu orgánu.

(2) Zisk, který nebyl rozdělen podle odstavce 1, zvýšený popřípadě o další zdroje

k rozdělení, převede výrobní hospodářská jednotka koncem roku do svého

rezervního fondu.

§6 Použití odpisů výrobní hospodářskou jednotkou

Výrobní hospodářská jednotka používá odpisy k financování svých investičních potřeb a k odvodu nadřazenému ústřednímu orgánu.

Náklady v podniku:

O poměru mzdových nákladů k výkonům se zmiňuje již A. Smith: "Zcela očividně může poptávka po pracovních silách růst pouze tehdy, jestliže rostou i fondy, které jsou určeny pro výplatu mezd. (Přeloženo z A. Smith, *Wohlstand der Nationen* osmá kapitola mzda práce)"

Jak významnou roli v při tvorbě zisku hrálo snižování nákladů, zejména mzdových, ve státních podnicích ukazuje Vyhláška 157/1975 částka 38 o usměrňování mzdového vývoje a odměňování práce.

§ 8 odst. (1):

Normativem mzdových a ostatních osobních nákladů se určuje podíl těchto nákladů na výkonech organizací; absolutním limitem se určuje výše mzdových a ostatních osobních nákladů.

§17 odst.(1)

Překročí-li hospodářská organizace normativ nebo absolutní limit mzdových a ostatních osobních nákladů (§9 odst. 4) za celý rok a není-li toto překročení dostatečně kryto vázáním rozpisových rezerv nadřizovaných orgánů, provede po skončení roku z fondu odměn dodatkový odvod do státního rozpočtu ve výši překročení. Nestací-li prostředky fondu odměn na plnou úhradu dodatkového odvodu, uhradí organizace zbývající částku v dalších letech. Koncern provádí dodatkový odvod z prostředků koncernového fondu odměn.

§ 22 Úkolová mzda

(1) Úkolové mzdy se použije zejména na pracovištích, kde charakter práce umožňuje předem hospodárně stanovit pracovní postup a normy spotřeby práce, kontrolovat množství a kvalitu práce a spotřebu pracovního času a kde pracovníci významně ovlivňují kvalitní výsledky práce.

(2) Typ úkolové mzdy se určuje v závislosti na kvalitě norem spotřeby práce, ovlivnitelnosti jejich plnění, účelné mzdové diferenciaci a zjištění žádoucího mzdového vývoje. Úkolové mzdy s přímou závislostí lze použít pro práce, při nichž se používá vzájemně vyvážených norem spotřeby práce vyjadřujících nutnou spotřebu času na výrobu, a to u prací, kde plnění norem spotřeby práce je převážně ovlivňováno úsilím pracovníků. Na pracovištích, kde je mimořádný zájem na dodržení určitého stupně výkonnosti a kde se používá kvalitních norem spotřeby práce, lze uplatnit progresivní úkolovou mzdu. O jejím použití rozhoduje na návrh organizace nadřizovaný orgán. V ostatních případech organizace zpravidla použije typu úkolové mzdy, při kterém výdělek pracovníka roste pomaleji, než plnění norem spotřeby práce.

(3) Akordní úkolové mzdy lze použít tam, kde se na základě normativních podkladů stanoví souhrnné normy spotřeby práce a souhrnné akordní sazby pro ucelený úsek (etapu, jednotku) prací a pro delší časové období.

(4) Kvalitu a hospodárnost práce zabezpečuje organizace především přímým řízením a kontrolou práce, chodem výrobního zařízení, diferenciací úkolové mzdy podle kvalitativních hledisek a poskytováním prémie, popřípadě výkonnostních odměn.

Poznámka na okraj: Je zajímavé, jak by dnes reagovala KSČM a odbory na návrh ODS znovu zavést §8 jako prostředek regulace mzdových nákladů v podnikatelské sféře.

O úkolové mzdě se zmiňuje již A. Smith: "dobře zaplacení dělníci, pracující v akordní mzdě mají zhusta sklon se přemáhat a ničit si tak v několika letech vlastní zdraví. Takto mohou tesaři v Londýně a také na jiných místech jejich namáhavou práci maximálně asi osm let plně vydržet. Podobné poměry panují také i v jiných řemeslech, jestliže je dělník odměňován podle zhotovených kusů, což je v manufakturách obvyklé. Toto platí také pro některé zemědělské dělníky, jestliže je jejich mzda vyšší než obvykle. Téměř každý řemeslník je vystaven nějaké specifické nemoci, která je následkem neúměrné námahy v případě určitých prací." (A.Smith *der Wohlstand der Nationen* osmá kapitola mzda za práci)

Význam daňových a jiných odvodů

Tvorba zisku a jeho význam jako pramen daňových příjmů státu je patrný ze zákona 161/1982 částka 34 o odvodech do státního rozpočtu

§ 1 Tímto zákonem se upravuje:

- a) odvod ze zisku;
- b) odvod volného zůstatku zisku;
- c) příspěvek na sociální zabezpečení;
- d) odvod z odpisů základních prostředků;
- e) dodatkové odvody;

§ 3 Základ odvodu ze zisku

(1) Základem odvodu ze zisku je zisk vytvořený z veškeré činnosti organizace, zjištěný v účetnictví, zvýšený o:

- a) částky, o které byly zvýšeny náklady nebo sníženy výnosy v rozporu s právními předpisy;
- b) rozdíl, o který placené penále, pokuty a sankční úroky převyšují přijaté penále, pokuty a úrokové bonifikace; za přijaté penále a pokuty se považuje i částka, kterou organizace získala náhradou škody za zaplacené penále a pokuty;

c) přírážky k základním úplatům za vypouštění odpadních vod;
poplatky za znečišťování ovzduší včetně přírážky.

§4 Sazba odvodu ze zisku

(1) Sazba odvodu ze zisku činí 75 % ze základu odvodu (§3) s těmito odchylkami:

- a) 50 % u hornických organizací....
- b) 55 % u organizací stavební výroby...
- c) 60 % u organizační potravinářského průmyslu...
- d) 65 % u organizací jejichž převážnou činností je výroba stavebních hmot...
- e) 70 % u organizací Československé automobilové dopravy...
- f) 75 % u organizací zahraničního obchodu...
- g) 85 % u Československé obchodní banky...

Oddíl třetí

Príspevek na sociální zabezpečení

§7

(1) *Príspevku na sociální zabezpečení(dále jen příspěvek)*

podléhají státní hospodářské organizace, i když jsou uspořádány do výrobních hospodářských jednotek, jakož i koncernové podniky a koncernové účelové organizace uvedené v § 2 odst.1 písm. b) až e).

(2) *Príspevku podle tohoto zákona nepodléhají organizace podléhající důchodové dani podle zákona o důchodové dani nebo dani ze zisku podle zákona o zemědělské dani.*

(3) *Základem příspěvku je objem mzdových prostředků zúčtovaných k výplatě v běžném roce, snížený o odměny poskytnuté podle předpisů autorského práva zúčtované k výplatě v běžném roce.*

(4) *U koncernů se základ příspěvku snižuje o základ příspěvku koncernových podniků a koncernových účelových organizací.*

(5) *Sazba příspěvku činí 20% ze základu příspěvku.*

(6) *Príspevek zahrnuje i pojistné nemocenského pojištění. Příspěvek je součástí nákladů organizace.*

Oddíl čtvrtý

Odvod z odpisů základních prostředků.

§8

(1) *Odvod z odpisů základních prostředků provádějí ministerstva a jiné ústřední orgány za organizace jimi řízené.*

(2) *Výška odvodu se stanoví v příslušném státním rozpočtu absolutní částkou pro jednotlivá ministerstva a jiné ústřední orgány v případech, kdy plánovaná tvorba odpisů všech jimi řízených organizací je vyšší než objem odpisů určený v působnosti příslušného ústředního orgánu k financování plánovaných investičních potřeb.*

(3) *Další podmínky odvodu z odpisů základních prostředků stanoví vláda*

Československé socialistické republiky.

Již na první pohled je patrné, že zisk hraje v případě státního podnikání stejně důležitou roli, jako v případě soukromé držby kapitálu. Všude tam, kde existuje výroba a směna, tam existuje účetnictví, kalkulace, náklady a zisk. Z hlediska existence zisku jako zdroje financování rozšířené reprodukce nemůže logicky existovat jiný způsob hospodaření, nežli podnikatelský, zaměřený na maximalizaci zisku. Z toho důvodu je možno prohlásit, že oba společenské systémy se chovají co se týče nákladů a zisku ekonomicky, tudíž stejně. Zásadní rozdíl je však ve způsobu jeho použití. Jestliže platí tvrzení, že platba zisku obsaženého v ceně je platba proti které nestojí žádná protislužba soukromého podnikatele, pak tomu v případě, kdy majitelem kapitálu, tudíž podnikatelem je stát, není. Jedná se tudíž o platbu proti které stojí jako protislužba výkon státu v celé řadě oblastí, především v oblasti sociální, vzdělávací, právní a správní. Daň ze zisku je tudíž v ceně zakalkulovaná platba, proti které stojí protislužba státu. V tomto směru má zisk státního podniku ekonomickou funkci jako úhrada výdajů, které jsou celospolečensky nutné a které nelze jako výdaj zahrnout do nákladů výroby a služeb. Výše zisku je pak v takovém případě dána finančními potřebami společnosti vyplývajícími z její strukturální a sociální skladby.

Zcela jiný význam má rovněž využití zisku jako prostředku financování rozšířené reprodukce. Na rozdíl od nekontrolované tvorby osobního bohatství bude stát investovat do produktivní oblasti, která je návratná. Zde má stát možnost vlastními silami cíleně přestrukturalizovat odvětvovou skladbu vlastního hospodářství nejen pomocí zisku, ale i pomocí koncentrace části odpisů. (zákon 161/1982 §8). Tento fakt je zřejmý z následující vyhlášky.

Vyhláška 103/1985, předsedy Státní banky československé o poskytování úvěrů a o úrokových sazbách.

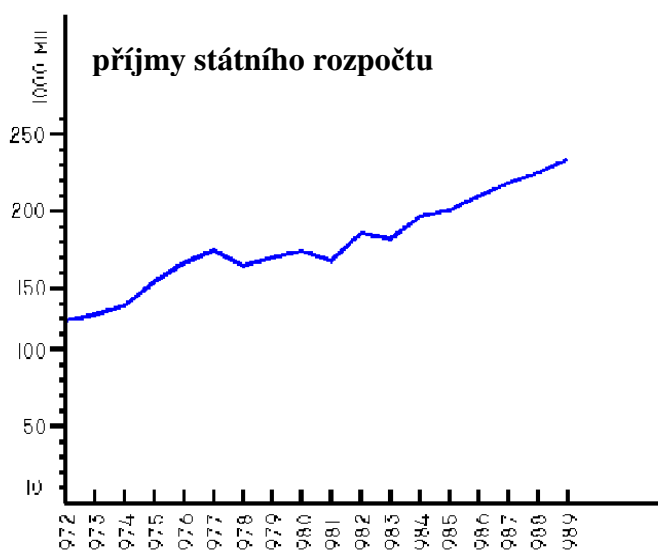
§1

V souladu s cíli hospodářské politiky vlády Československé socialistické republiky působí Státní banka československá(dále jen banka) úvěrem na růst efektivnosti v národním hospodářství, na posílení ekonomické a

peněžní rovnováhy a upevnění kupní síly československé koruny. Banka přitom provádí společensko-ekonomickou kontrolu hospodaření organizací v souladu s celospolečenskými zájmy

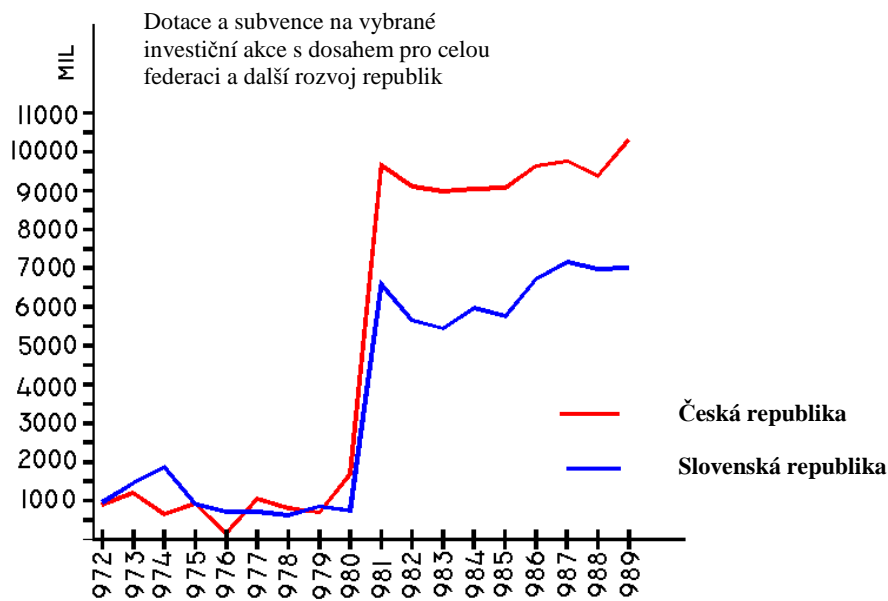
Existence vlastního, státního produktivního kapitálu takto posiluje postavení společnosti vůči internacionálně aktivnímu kapitálu který je předmětem soukromé tržby. Tento fakt nabývá stále většího významu s ohledem na existenci a aktivity mezinárodně operujících vysoce riskantně spekulativních investičních fondů. Zde se jedná především o hadgefonds, popřípadě private-equity-fonds. Tyto fondy operují mezinárodně a zcela nekontrolovaně. Jen objem prostředků, kterými hadgefonds disponují, přesahuje 1,2 bilionu dolarů.

Že může státní hospodářství a stát jako podnikatel být fiskálně úspěšný, ukazují názorně následující grafy: Tyto byly sestaveny na základě údajů, obsažených v jednotlivých zákonech o státním rozpočtu československé federace.

Při srovnání obou grafů je zřejmé, že vláda dokázala i přes výkyvy v příjmech ovlivnit státní výdaje tak, že státní rozpočet, pokud nebyl přebytkový, zůstal po celou dobu vyrovnaný. Jakou pozici při přijetí Eura by měla česká vláda dnes, kdyby mohla v Bruselu vykázat srovnatelné saldo státního rozpočtu není třeba diskutovat. K této poznámce se ještě vrátíme v závěru.

Ve srovnání grafu příjmu státního rozpočtu s uvedeným grafem názorně ukazuje pozitivní vliv investic na celkový růst státních příjmů a tím i možnosti jeho výdajů. Již na první pohled je patrné, že hospodářství se státní kapitálovou účastí může rozvinout vlastní dynamiku růstu bez nutnosti omezovat vlastní výdaje jako motivační nástroj pro příliv soukromého kapitálu do země.

Závěr

Z hlediska těch, kteří jako zákazníci vlastní platbou vytvářejí zisk druhých stojí před volbou:

a) Buď budou nadále vytvářet a množit bohatství jiných bez možnosti ovlivnit chování jejich vlastníků a vézt v čase permanentní spory v oblasti jeho rozdělení a přerozdělení, nebo

b) budou směřovat vlastní vklady do podílů na státním kapitálu, který bude z hlediska rozdělení a přerozdělení vytvořeného bohatství poskytovat protislužby, které soukromá podnikatelská sféra není ani schopna, ani ochotna poskytovat. Z ekonomického hlediska jsou obě možnosti nejen možné ale i realizovatelné.

Narážejí ovšem na určité nebezpečí a to je nekontrolované chování vlastníků kapitálu z hlediska tvorby a použití zisku a to u obou forem, jak soukromé, tak i státní držby kapitálu.

V případě soukromé držby kapitálu naráží pokusy použít část vytvořeného zisku na společenské účely formou vyššího zdanění podnikatelské sféry na dva problémy:

a) ten známý, tj. únik kapitálu a tím i tvorby zisku do zemí s nízkou úrovní mezd a daní,

b) ten méně známý a to je nutnost udržet tvorbu zisku trvale v čase tak vysokou, aby bylo možno odvodem daní krýt rostoucí potřeby společnosti. Jinak řečeno, žádná z levicově orientovaných politických stran, sledující onu „jánošíkovskou“ politiku bohatým brát a chudým dávat, si neuvědomuje, že napřed musí vytvořit optimální podmínky pro trvalou tvorbu zisku a bohatství soukromých vlastníků kapitálu se všemi negativními sociálními důsledky, aby jim mohla za jejich neustálého nároku alespoň jeho část odčerpat a následně přerozdělit k všeobecnému prospěchu. Výsledkem je problém v bodě a), konečným stavem je pak situace, jak ji výše popisuje prof. H. Sinn ve své knize Die Basarökonomie. Problém výše daní, a kontrola kapitálu z hlediska jeho použití v případě jeho držby státem v tomto případě v podmínkách fungující demokracie odpadá. Zůstává tak jeden nevyřešený problém a to je vytvořit takové mocenskopolitické mechanismy, zaručující účinný vliv okolí na ty, kteří drží a kontrolují kapitál bez ohledu, jestli je tento v držení soukromém, nebo státním.

Oba držitelé se totiž chovají jako podnikatelé stejně, neboť mají stejný motiv: maximalizaci zisku a snahu s ním volně nakládat. Citace zákonů z doby reálného socialismu a zejména tvrdošijně vyrovnaný státní rozpočet ukazují Komunistickou stranu Československa jako podnikatelskou organizaci s absolutní politickou mocí. Reálně existující socialismus je možno charakterizovat jako absolutní splynutí politické a hospodářské elity v jeden homogenní celek.

Tento fakt je zvláště zřejmý v oblasti regulace mezd, jak ji vidíme z textu vyhlášky 157/1975 částka 38 o usměrňování mzdového vývoje a odměňování práce, kdy byly mzdy pod hrozbou sankcí drženy na úrovni životního minima. Lze proto říci, že neoliberální vlády postkomunistických zemí vděčí za masivní příliv kapitálu do země bezohledným podnikatelským praktikám socialistických vlád dodnes.

V každém případě je však z praktického hlediska výhodnější směřovat tvorbu zisku formou státní držby produktivního kapitálu do vlastnictví státu, protože se tento jednak nemůže zcela zbavit svých sociálních

závazků vůči vlastním občanům, a jednak tento systém umožňuje cestou demokratizace zvyšovat vliv občanů na vládu jakožto vrcholný management. Tento systém je tudíž vývojově perspektivní, neboť majitel a správce kapitálu jakožto stát je pro občana dosažitelný. Jak občané jako jednotlivci, tak i společnost jako celek nemají v případě soukromé držby kapitálu žádnou prakticky aplikovatelnou možnost donutit majitele kapitálu chovat se sociálně. Tento je v dnešní době internacionální, ve formě hedgefondů anonymní, s vysokou mírou mobility, vymykající se jurisdikci jednotlivých států. Problematika kontroly výkonné moci státu a tím i hospodářství však spadá do oblasti politického uspořádání společnosti. Je zřejmé, že budoucí vývoj ekonomických věd posune hranici vlastního zkoumání z oblasti koloběhu kapitálu a tvorby zisku opět jako politická ekonomie do oblasti politicko - hospodářského uspořádání společnosti jako celku.

3. Recenze na monografii

Válka generací a spiknutí metuzalémů (stručná informace o knize Franka Schirrmachera)

Stanislav Heczko

Frank Schirrmacher, vydavatel Frankfurter Allgemeine Zeitung, ve své knize z roku 2004 *Das Methusalem komplot* (česky *Spiknutí metuzalémů. Stáří má zelenou*. Euromedia Group, k. s. - Knižní klub, Praha 2005, ISBN 80-242-1496-2) upozorňuje na blížící se **generační válku** spjatou se vstupem generace tzv. babyboomu (dětí narozených v období populační exploze ve 40. až 60. letech 20. století) do penzijního věku. Vzhledem k tomu, že porodnost soustavně klesá, v západním světě nastane v letech 2008 - 2020 zcela ojedinělá situace, kdy starší a staří lidé se ocitnou ve většině. Poprvé vznikne něco, s čím evoluce nepočítala a čemu se snažila všemi prostředky zabránit: většinu společnosti bude tvořit skupina jedinců neschopná další reprodukce, jejíž biologický účel se dávno naplnil a která čeká na odvolání podle řádu přírody (s. 10).

Podle autora knihy svým nástupem do důchodu uvede generace babyboomu celý západní svět do výjimečného stavu (s. 17). V oblasti zdravotní, rodinné a sociální nutno počítat s nadměrným zatížením. Budoucí války se povedou nejen o důchody a místa v domovech důchodců, ale také o přístup starých lidí k mladým lidem a mladých lidí ke starým lidem. Ve hře jsou vysoké náklady na vzdělání mladých lidí a současně velký počet starých lidí s nároky na důchody. To může vést k enormním konfliktům mezi starými a mladými lidmi. Diskriminace stárnoucích a starých lidí - **tzv. ageismus** - se stane celosvětovým ekonomickým a duchovním problémem. Otázky eutanazie, sebevraždy z pocitu viny, náklady na život a na smrt budou udržovat v napětí celé kontinenty.

Nejhorší situace nastane v Evropě. Ve Spojených státech se již dnes chystají na **věkový šok** a navíc tam zůstává konstantní porodnost. Evropa je však nepřipravená a současně zde přichází na svět stále méně dětí. Proto zde vše udeří naráz (s. 69):

- malá porodnost,
- mladistvé šílení stárnoucí generace babyboomu,
- delší průměrná délka života.

Navíc se země Evropské unie (EU) střetnou se silně demograficky podmíněným **tlakem přistěhovalců** (s. 51). Stárnutí společností v západních zemích je totiž v protikladu k rostoucímu počtu dětí a mladistvých v jiných částech světa. A naopak v Evropě poroste poptávka po mladých lidech, kteří by se zvenčí dostali do našeho stárnoucího světa.

Zvlášť výbušnou se může ukázat skutečnost, že stárnutí průmyslových národů překryje v příštích 30 letech sinusoida mohutné **vlny mladistvých v muslimských zemích**. V současné době se značný nárůst podílu mladých lidí (o 20 %) týká Egypta, Kuvajtu, Saudské Arábie a Íránu, po roce 2010 pak přijde na řadu Pákistán, Irák, Afghánistán a Sýrie.

Před generacemi, které dnes žijí v EU, proto stojí **výjimečné úkoly**, a to integrovat přistěhovalce s pravděpodobně převažujícím podílem muslimů, zabránit svým dětem v odchodu do jiných částí světa a současně zapojit budoucí mladé matky do světa práce a společnosti. Přistěhovalce bude potřeba naučit západním jazykům, osvěcenému západnímu patriotismu a účtět k hodnotám Západu. Přitom stárnutí západních společností může samo o sobě vést ke krizi ztráty sebevědomí a hodnot v těchto společnostech.

Změny jsou ovšem globální. Rozvojové země kromě nárůstu počtu mladých lidí zažijí zároveň **tzv. age quake** čili věkové zemětřesení. Jen v Číně se podíl lidí starších 65 let zdvojnásobí za méně než 30 let. Se zřetelem na fakticky nulovou existenci sociálních systémů je samo ztrojnásobení počtu osob nad 80 let (o šedesátiletých ani nemluvě) v Africe nebo jejich čtyřnásobení v Latinské Americe zatím plně opomíjeným aspektem globalizace. Podle Američana Petera G. Petersona nepovede v budoucnosti hranice chudoby již pouze mezi Jihem a Severem, ale ve stále rostoucí míře mezi „mladými“ a „starými“ zeměmi (s. 55).

Vyrovnat se s těmito všemi okolnostmi vnitřní i vnější povahy nebude jistě nikterak jednoduché. Zejména však bude nutné **překonat negativní obraz stáří**. Dnes vnímáme stáří jako marnotratnost, jako spotřebu surovin (s. 100). Jako biologickou vinu (příroda nestrpí žádné stáří, a pokud ano, děje se to proti její vůli) i jako vinu ekonomickou (plýtvání zdroji, likvidace kapitálu na úkor mladé generace, projídání budoucích rezerv). Už nyní se odborníci zabývají výpočty, kolik si společnost může dovolit investovat do svého potomstva a kolik do života starších lidí. **Biopolitika** stojí před dveřmi 21. století a zajímá se nejen o počátek života, ale i o konec života.

Kulturní historik Wolfgang Schivelbusch např. klade otázku, zda by neměla být stanovena povinnost zemřít v určitém věku (s. 116). Daniel Callahan hovoří o hranici času, kterou zdůvodňuje nejen eticky či kulturně historicky, nýbrž také nefinancovatelností stárnutí ve stárnoucí populaci (s. 119). Tady vstupuje do hry **darwinismus**, náš model chápání biologického světa. A již dlouho je naše chápání biologie propojeno s chápáním naší ekonomie (s. 120). Ve světě průmyslové výroby tak neexistuje pouze životní cyklus výrobků, nýbrž také lidí. Holý život se proto ve 21. století stane v souladu se slovy italského filosofa Giorgio Agambena bezprostřední politikou (s. 122).

Stárnutí populace se přitom čím dál více dostává do rozporu s vnuceným a dnes vládnoucím kultem mládí, krásy a sexuality. Od počátku 60. let 20. století se začala prosazovat totální ekonomická fixace na mládí. A tak v módě, hudbě, filmu a reklamě se lidé stále více orientují podle mládeže. Následkem je pak **infantilismus dospělých** (s. 64), ústící v infantilismus médií, sociálních rolí a veřejnosti (s. 69). Kult mládí pak vyvolává strach ze stáří, který následně roste díky obrazům nabízených médií, zejména časopisy a televizí.

Gerantofobie, strach ze stárnutí, vede k tomu, že z naší společnosti odstraňujeme všechny symptomy stárnutí. A snažíme se starší lidi vytlačit z pracovního procesu, což však pro naši společnost může mít katastrofální následky. Statistické kvocienty stáří začínají 65 lety, avšak katastrofa jednotlivce mající příčiny v jeho věku už často ve 40 letech. První alarmující signály okolí začínají u žen ve 40, u mužů nejpozději ve 45 letech (s. 92). Negativní konotace stáří a jeho stigmatizace potom skutečně vede k negativním stereotypům a projevům chování (ztráta sebevědomí a sebekontroly, omezení kreativity a výkonnosti). Velký šok pravděpodobně nastane v období let 2010-2020, kdy generace narozená v letech 1960-1970 pocítí první příznaky stárnutí. Při převládajícím ponižujícím obrazu stáří se tato generace tehdy dostane do hluboké osobní věkové krize a ve společnosti může převládnout pocit velkého pesimismu a strachu.

I proto, aby se tak nestalo, je třeba proti ideologii mladých (kultu mládí) postavit **spolčení metuzalémů**, komplot starých (s. 76). Jedná se o spiknutí proti zvláštní formě lidské sebenenávisti, která spočívá v pohrdání stářím. Generace babyboomu se musí pokusit zlomit panující stereotypy stáří. Je třeba zapomenout na to, co o stárnutí říká biologie a kultura. Člověk se musí naučit, že stárnutí už dávno není degenerativní a na věky definovaný proces (s. 132). Autosugestivní vzorec absolutního ochabnutí by neměl přežít následujících třicet let. Ve 20. století bylo šílené zabývat se otázkou věčného života nebo posunu stárnutí. V 21. století již není šílenstvím zkoumat věčný život nebo nekonečné odsouvání stáří. Nasvědčuje tomu kupř. rozvoj **medicíny zabraňující stárnutí** (Anti-Aging Medicine). Nutno tedy dát za pravdu Jamesi Vaupelovi, který říká, že výška naděje dožití nemá žádnou hranici (s. 133).

Reči o tom, že člověk po 60, 65, 70 nebo 75 letech prý není schopen podávat intelektuální nebo tělesné výkony vyžadované jeho profesí, nutno chápat jako **projevy plíživého věkového rasismu** společnosti. Jen velmi málo studií dokládá, že by stárnutí vedlo skutečně ke snížení výkonnosti. A naopak, tam, kde k tomu dochází, může zkušenost staršího člověka očitě vyrovnat případné mechanické nedostatky (s. 87). Rychlost vnímání se ve stáří bezpochyby zpomaluje, ale schopnost učení se neztrácí až do vysokého věku (s. 166). Rovněž jazyk člověk ovládá, ba dokonce vylepšuje až do vysokého věku. I mozkové proudy se ve stáří zpomalují, ale toto zpomalení je opět prokazatelně vykompenzováno zkušenostmi starých lidí.

Studie berlínských vědců ukazují, že **starší lidé jsou zdravější než se na první pohled zdá**. Např. pouze jedna čtvrtina sedmdesátiletých a starších má podle těchto studií psychické poruchy a téměř polovina sedmdesátiletých a starších nemá žádné potíže s omezením pohybového aparátu. To je ale také možná i výsledek efektivního systému nemocenského pojištění a lékařské péče, který málo diskriminuje podle platební schopnosti a postavení pojištěnce (s. 202).

Stárnoucí generace babyboomu (tzv. boomeři) projevuje velkou vůli se podílet až do vysokého věku na produktivním životě. Lidé, kteří byli nositeli třetí průmyslové revoluce (informační revoluce), budou jistě schopni až do vysokého věku ovlivňovat také trhy a názory. Jen v USA tato generace představuje 75 milionů lidí a má pod kontrolou 70 % majetku (s. 65).

Úkolem generace babyboomu a postbabyboomu (generace lidí, kteří se narodili od konce 40. let do roku 1970) je tedy **velká reforma sociálního kalendáře**. Ta spočívá jednak v boji proti rasismu stáří, jednak v předvedení síly stáří pomocí působivých vzorů a rovněž autoportrétů (s. 182). Lidé by se v průběhu této revoluce měli naučit být staří 50 a 60 let. To mimo jiné znamená naučit se být star 70, 80 i 90 let, aniž bych přitom umkl. Je třeba pochopit, že stáří je změna, ne osud. Využití tvůrčí síly stáří a její uchování, ochrana času života a péče o něj, tedy ochrana obou nanejvýš ohrožených zdrojů naší doby, bude jistě vyžadovat velmi mnoho. Žádná jiná generace nestála ve druhé polovině svého života před srovnatelně náročným úkolem (s. 185).

Lze jen doufat, že generace babyboomu a postbabyboomu uspěje. Pokud se totiž nepodaří **nově definovat lidské stáří** jako velice specifický výdobytek civilizace, který byl lidem dán, čeká nás nakonec civilizace eutanazie. Nenávist ke stáří a strach z něj sice patří k prapůvodním životním pocitům lidí, ovšem současná společnost nemůže přežít, pokud bude v budoucnosti většina jejích obyvatel denuncována jako cosi rušivého, opotřebovaného a zapomnětlivého, jako posel smrti. Pakliže se podaří budoucí většině lidstva pochopit své stárnutí jinak než dosud, dokáže tím změnit postoj celé společnosti a tím prodloužit i její perspektivu.

Sociální podnikání

Recenze na vědeckou monografii G. Korimové a kol. Sociálne podnikanie (Banska Bystrica, Kopernikus 2007, 203 s. ISBN 978-80-89288-14-4)

Radim Valenčík

Vědecká monografie je u nás (v SR i ČR) první tohoto druhu, která se bezprostředně a všestranně věnuje problematice sociálního podnikání. Vedoucím autorského týmu a autorem podstatné části textu je Gabriela Korimová, která se této problematice dlouhodobě věnuje. Kromě jiného každoročně již několik let organizuje mezinárodní vědecké konference na dané téma, které nepochybně přispěly k šíři závěru, jasnému definování koncepce i sladění autorského kolektivu. Ten je tvořen zkušenými odbornými pracovníky, kteří se vhodně doplňují a z nichž každý má bohatou publikační činnost – kromě již jmenované vedoucí autorského týmu Gabriely Korimové jej tvoří Katarína Jakab, Matilda Križanová, Ján Šebo, Štefan Hronec, Ján Madáč, Helena Čierna, Jana Štrangfeldová.

Monografie vychází z terminologického vymedzení základních pojmů v dané oblasti, které lze považovat za velmi přesné, přehledné a vyčerpávající. Pojmový aparát umožnil sladění jednotlivých kapitol. Druhá kapitola se zabývá rozvojem sociální politiky d dlouhodobějším i aktuálním záběru. Zvláště důležitá je třetí kapitola, v níž je vymezen termín sociálního podnikání a důrazem na roli trhu a neotřelé řešení otázky, co vlastně selhává a činí sociální podnikání důležitou součástí ekonomiky. Čtvrtá kapitola je věnována vybraným oblastem sociálního podnikání jakými jsou družstva s účastí handicapovaných, financování neziskových organizací apod. Každá kapitola obsahuje stručné shrnutí.

Monografie Sociální podnikání vychází z bohatého pramenného zázemí, má několik vhodně volených příloh. Obsahuje všechny významné dimenze, které do dané oblasti spadají.

Jedna z nejdůležitějších myšlenek je řečena hned v úvodu práce, kdy chudoba a sociální exkluze jsou považovány za selhání lidského faktoru v tržním prostředí, nikoli za selhání trhu, přitom k selhání lidského faktoru může docházet jak v soukromém sektoru, tak i na politickém trhu či ve veřejném sektoru. Na to navazuje řada původních pasáží v dalších kapitolách, mj. Analýza vztahu mezi sociální exkluzí a chudobou na s. 32 aj.

Vydání vědecké monografie Gabriely Korimové a kol. Sociální podnikání je akedvátním zhodnocením mnohaletého úsilí a původní badatelské práce. Poskytne základ pro studium dané problematiky na vysokých školách i bohatý informační zdroj (včetně prakticky orientovaných pasáží) těm, kteří v oblasti sociálního podnikání působí (z tohoto hlediska jde zejména o 4. kapitolu).